

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 32

Одеса
2018

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 6 від 05.07.2018 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Заступник головного редактора серії – д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії та історії держави і права **Н. М. Крестовська**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

К. В. Белякова, д-р юрид. наук, проф. (Польща); **В. В. Дудченко**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **К. В. Горобець**, канд. юрид. наук (Нідерланди); **В. М. Дрьомін**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Т. С. Ківалова**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **В. О. Туляков**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Заслужений діяч науки і техніки; **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф.; **Г. І. Чанишева**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Mark Weston Janis William F.**, Starr Professor of Law (США).

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідectво про державну реєстрацію KB № 16818-5490P від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Юриспруденція», 2018

© Міжнародний гуманітарний університет, 2018

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Сливка С. С.,*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології**Національного університету «Львівська політехніка»***Чорнобай О. Л.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології**Національного університету «Львівська політехніка»*

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

Анотація. У статті, використовуючи ортологічні й екзистенційні висновки про методологію юридичної діяльності, продовжено дослідження її трансцендентального виміру. На вимогах Дев'яти заповідей блаженств сформульовані методологічні установки юридичної деонтології, розглянуто групу трансцендентальних методів, матрицю трансцендентальної методики.

Ключові слова: трансцендентальність, метаантропологія, людина, методологія, юридична деонтологія, юридична діяльність.

Постановка проблеми. Працюючи з негативними явищами, юрист мимовільно попадає в невимушений стан негативної духовно-моральної соціалізації. У трансцендентології як одному з вимірів метаантропологічної методології юридичної деонтології важливо здійснити розмежування понять «трансцендентне» і «трансцендентальне».

Мета статті – проаналізувати проблеми трансцендентальної методології юридичної деонтології, довести, що юридична діяльність має трансцендентальну спрямованість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансцендентною фігурою є Бог як недосяжний у пізнанні за допомогою людських здібностей, а трансцендентальними – Його характеристики, атрибути як дійсність сущого. Трансцендентальні визначення буття (або трансценденталії) – поняття, яке використовувалося схоластикою для характеристики всезагальних, універсальних властивостей буття. До трансценденталій відносяться шість понять: суще, річ (субстанція), ніщо (інше), єдність, істина, благо [3, с. 96]. Хоча сучасна теорія трансценденталій дотримується іншої класифікації.

У питаннях методології атрибуту сущого, тобто трансцендентальним в юридичній діяльності є досягнення юристом блага у професійному житті, яке не суперечить природно-правовим нормам.

Благо – кінцевий (межовий) предмет стремління людини, рух, який не потребує в подальшому обґрунтування. Як філософська категорія благо має надбуттєвий статус вищої універсальної цінності, яка не досягається жодним із почуттів, недоступна уяві, перевершує будь-який розсудок і не суміщається з розумом. Поєднання трансцендентальності блага з його безпосередньою даністю обумовлено тим, що його надбуттєва природа завжди проявляється як справжнє буття. Це благо треба заслужити своєю працею та правильно вибраною правовою методологією. Вищим

благам є блаженство, яке в повній мірі у земному житті отримати неможливо. Блаженство – це стан долучення до блага, досконала духовна радість, яка перебуває у Божій любові людини, досягається завдяки єднанню з Богом. Поняття блаженства пов'язано з Божим благословенням людини, яке означає покровительство, допомогу Богу праведнику як нагороду за добродієність. Для досягнення блаженного стану в Царстві Небесному людина повинна діяльно сприйняти Божественну благодать, яка очищує її від гріха і робить здатною до єднання з Богом. Шлях сходження до вищої духовної радості богоспілкування полягає в покаянні, тобто зміні розуму і серця, вірі, бажанні жити за волею Божою, молитві, вдячності, дотриманні Заповідей блаженства. Людині неможливо досягнути блаженства без страждань, його треба вистраждати [2, с. 353–356].

Заповіді блаженств були сформульовані в Нагірному законодавстві як другий духовно-моральний кодекс. У ньому можна знайти також дев'ять трансцендентальних вимог до професійних дій юриста. Ці вимоги будуть методологічними і матимуть статус вищого рівня.

Перша методологічна вимога полягає в тому, щоб юрист був смиренным, володів смиренною мудрістю, тоді він пізнає сам себе насправді і створює умови для висновків про себе. Убогість духом – це визнання досягнення успіхів в юридичній діяльності не тільки власним здобутком, а й за допомогою вищих духовних сил, надприродного права. Самодостатність, самозадоволення і самонадіяльність в юриста породжує гординю як пристрасть, нескромність, яка рано чи пізно негативно вплине на кар'єрний ріст. На противагу злу, яке возвеличує нас, ставить на висоту, якої ще не досягнуто, потрібно вважати себе духовно бідним, інколи бездарним, для того, щоб суперечити злу, яке панує на землі. Завдяки такій вбогості юрист має можливість стати духовно багатим, що є блаженством.

Згадування своїх провин відбувається болісно, а сльози каяття за неправильне прийняття юридичних рішень не повинні бути демонстративним видовищем, оскільки це покаяння, співчуття до принесеного нещастя особі, яка перебувала в стані правопорушника. Оплакування особистих неправильно реалізованих правових норм дає шлях до істинного блага в тому випадку, якщо ці сльози щирі й супроводжуються милосердям й любов'ю, нагородою за правильну оцінку своїх діянь буде вітх, радість і внутрішнє заспокоєння.

Ще однією методологічною установкою юриста в трансцендентальному вимірі є лагідність, яка допомагає вивести на широкорузмову найзапеклішого правопорушника. Не сварка чи образи, дратування чи помста, а спокійний дух юриста шкодує людину, яка скоїла правопорушення, бажає їй виправитися, відбутися адекватне правове покарання і знайти своє онтологічне місце в майбутньому. Лагідна вдача юриста призведе до успадкування землі, тобто ще в нинішньому житті достойні люди отримають певні блага, а в майбутньому – блаженства (на благословенному місці проживання).

Четвертою трансцендентальною позицією методології юридичної діяльності є духовний голод і прагнення правди, правди як закону істини, справедливості. За правдою легше жити, легше виконувати обов'язки. Юрист на землі встановлює відношувати правду, істину в правових явищах. Але відчуття істини не повинно бути звичайним явищем, службовою вимогою, а у вигляді відчуття умовного голоду (як їжі) і спраги (як води), тяжіння до вищої онтологічної справедливості, абсолютної істини. Реальна, адекватна картина правової дійсності повинна перебувати в онтологічному житті за правдою, за природним законом. Ця вимога, передусім до юриста, приваблює, оскільки гарантується вічне життя і щастя в теперішньому житті.

Методологічним підґрунтям в юридичній дійсності є духовна допомога незахищеним, беспорядним людям, встановлення справедливості в їхніх проблемах. Свідоме милосердя стосується й справедливого суду, відвернення від організації протиправного життя, правового виховання тощо. Тобто сердечного милосердя юрист не обов'язково мусить допомагати матеріально, бути добродійним, співчувати, переживати, не відповідати злом на зло, а й увяляти себе на місці нещасної людини, ставати безкоштовним лікарем її хворої душі. Часом фізична чи духовна допомога не може бути реалізована, тоді юрист називатиметься милосердям за шире намагання, спонукання до прояву милосердя і т.д. Згідно із законом природи, який полягає в адекватній віддачі за дію, в рефлексії юрист отримує певне природне помилування за свої провини так, як дерево дає плоди. Людина завжди потребує допомоги, тому їй потрібно для себе заробити, надавши її іншому.

Чистота серця юриста виконує методологічну функцію в його професійній діяльності і пропонує відверті (не лукаві) законні дії щодо правопорушника, без пристрастей у застосуванні санкцій, але з бездоганною совістю. Відсутність обману, брехні, приниження та інших античеснот в юридичній практиці не межує з наївністю, а йде всупереч сучасним правовим аномаліям і ніби забезпечує юристові «гідне» (заслужене) місце в суспільстві з настанням відповідних умов життя. Формування чистоти серця є обов'язком кожної людини, а в юриста особливо, оскільки йому суспільство доручило визначати долю людини, допомагати вибратися з обіймів зла.

Сьоомою потребою в трансцендентальній методології є необхідність миротворчої діяльності у вирішенні юридичної справи, в якій щонайменше дві сторони. Узгодженість юридичних сторін веде до спокою, рівноваги в природно-правовому просторі, забезпечує якісне виконання юристом службових обов'язків. Для цього здійснюються постійні пошуки спільних цінностей, відновлюється в душах опозиційних сторін мир, укладається мирна угода, яка відповідає онтологічним умовам. Ці методологічні установки здійснюються в трансцендентальному, невидимому вимірі, а відчутні результати проявляються у вигляді благодаті в буденному вимірі, повсякденному житті.

Професійною установкою для юриста є встановлення правди. Під правдою (правило, присяга, закон, договір) у філософії розуміють особливу форму поєднання істини з життєвими нормами людини. Правда – це істина, що стала принципом життя. Тому не може бути універсальної правди, оскільки не існує універсальної людини. Завдяки тому, що правда потребує певних форм поєднання істини з життям, вона є багатоіпостасною, може набувати різних витворів, у той час як істина єдина щодо певної предметної області. Правда будується, істина відкривається. Істина доводиться, а правда засвідчується життям чи особистим прикладом [1, с. 507]. Трансцендентальність правди полягає в тому, що вона пов'язана з певними труднощами, оскільки заставляє оточуючих жити правомірним життям, що на буденному рівні є складним питанням. Для юристів, які діють згідно із законом (правдою), існують певні незручності у працевлаштуванні. Адже часто влада віддає перевагу умовним «ручним» юристам. Тобто вороги правди намагаються контактувати з нечесними юристами, в яких відсутня онтологічно правдива методологія.

Нарешті, останнє трансцендентальне витребування професійної методології юридичної діяльності стосується постійних образ, умисних принижень за чесну працю. Образи від людей, а ще більше від колег та керівництва, слід переносити благодатно, гідно, що послужить причиною отримання гідного місця в суспільстві. Фактично юрист переживатиме певні муки, знущання і ганьбу, але перебуваючи на боці правди, він приносить велику цінність для Всесвіту – утримує його цілісність, гармонію, що безслідно не пропаде.

Трансцендентальні методи впливають із відповідних розглядуваних установок і мають метаестетичний зміст, природну рефлексію, онтологічну діалектику, яка призводить до отримання блага в теперішньому часі та набуття благ у майбутньому, тобто блаженства.

Видається, що основними трансцендентальними методами юридичної діяльності є: метод духовного смирення (добровільної простоти, зречення гоніння за матеріальним, приписування службових заслуг тільки собі), метод скорботи (прагнення до аналізу причин отриманих раніше болючих відчуттів, смутку), метод духовної покірливості (прояв доброти і ніжності, лагідності), метод духовного насичення правдою (потяг до істини за будь-яких обставин, жага вищої справедливості), метод добродійності (співчуття ближньому в цьому безпомічному стані, сердечна милостиня, безповоротна допомога), метод духовної прозорості (чистоти серця, морального світла для душі), метод духовного примирення (узгодження, успокоєння, владнання), метод підвищення духовного потенціалу в праведності (благочестивості), метод мужності у вищому моральному житті (благодушна погідливість).

Трансцендентальна методика відображає якісну реалізацію юристом онтологічних законів та імплементацію їх у людські закони (позитивне право), створюючи правові цінності для людей. Початком трансцендентальної методики є буденна й екзистенціальна методика. Якщо юрист володіє методикою в буденному професійному житті, що відкладається у душі, те і буде в нього у трансцендентальному просторі. Тобто залишки методики можуть утворити всесвітню правову цінність, а можуть й не утворити. Адже трансцендентальна методика не має людських обмежень, оскільки ґрунтується на досконалому обов'язку, який не зазнає впливів зовнішніх негативних факторів – зла. Прикладом у даному

випадку може слугувати чернечий обов'язок, який починає методично правильно виконуватися з моменту зречення матеріального світу та служінню тільки Богові. У таких випадках утворюється матриця трансцендентальної методики, яка постійно наповнюється різноманітним духовним правовим цінностями, які слугують взірцем для юридичних обов'язків з онтологічних мотивів службової діяльності. Тобто трансцендентальна методика юридичної діяльності містить метафізичні цінності, які є онтологічними і призводять до блаженства згідно з природно визначеним часом.

Висновки. Отже, метаантропологічна методологія юридичної діяльності має три виміри: ордологічний, екзистенціальний, трансцендентальний, які реалізуються поступово під впливом онтологічних установок, відповідними методами та методикою. У метаантропологічній методології панує природна нагорода – блаженство у випадку, коли духовність юриста регулює душевність і буденність, коли кредитний службовий обов'язок не наповнить трансцендентальну матрицю духовними правовими цінностями для інших поколінь. Духовні повинності, екзистенціальні та трансцендентальні чесноти в професійній діяльності юриста є його методологічним імперативом обов'язку творення найвищого добра, правової краси. У цьому й полягає сутність трансцендентальної методології юридичної деонтології.

Література:

1. Калинская С.В. К вопросу о становлении понятия трансцендентальности. Вестник НГУ. Серия: Философия. 2010. Т. 8. Выпуск 2. С. 96–102.

2. Православная энциклопедия: многотомное изд. М.: Церковно-научный центр «Православная энцикл.», 2002. Т. 5. 752 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В.І. Шинкарука. К.: Абрис, 2002. 744 с.

Сливка С. С., Чернобай Е. Л. Трансцендентальная методология юридической деонтологии

Аннотация. В статье, используя ордологические и экзистенциальные выводы о методологии юридической деятельности, продолжено исследование ее трансцендентального измерения. На основе требований Девяти заповедей блаженств сформулированы методологические установки юридической деонтологии, рассмотрена группа трансцендентальных методов, матрица трансцендентальной методики.

Ключевые слова: трансцендентальность, метаантропология, человек, методология, юридическая деонтология, юридическая деятельность.

Slyvka S., Chornobai O. Transcendental methodology of legal deontology

Summary. In the article, using the ordinal and existential conclusions about the methodology of legal activity, the study of its transcendental dimension was continued. The requirements of the Nine Commandments of Bliss formulate the methodological settings of legal deontology, considered the group of transcendental methods, the matrix of the transcendental method.

Key words: transcendentalism, metanthropology, human, methodology, legal deontology, legal activity.

*Макарова Л. Р.,**аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ АКТ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ» ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Анотація. У статті з'ясовано спільні риси та відмінності поняття «правовий акт органу судової влади» зі спорідненими категоріями: «правовий акт публічної влади», «правова поведінка», «юридичний факт», «правовий засіб», «юридичний документ» та «акт суддівського самоврядування».

Ключові слова: правовий акт органу судової влади, правовий акт органу суддівського самоврядування, правовий акт публічної влади, правова поведінка, юридичний факт, правовий засіб, юридичний документ.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної правової доктрини є уточнення її понятійного апарату, одним зі складових якого є категорія «правовий акт органів судової влади». Розв'язання цього завдання передбачає не лише формулювання його дефініції та характеристику суттєвих ознак, але й з'ясування співвідношення із суміжними категоріями.

Попри той факт, що на рівні загальної теорії права з'ясовано співвідношення окремих різновидів правового акта (нормативно-правового, правоінтерпретаційного та правозастосовного), питання, що становить предмет нашого наукового пошуку, є малодослідженим у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці. Огляд джерел за обраною проблематикою свідчить про те, що вчені торкалися її лише фрагментарно. Це зумовлено складністю та багатоаспектністю феномену правового акта органу судової влади. Як виняток, заслуговує на увагу наукова стаття І.А. Сердюка, присвячена вирішенню питань з'ясування спільних рис та відмінностей поняття «правовий акт» із суміжними категоріями, зокрема «об'єктивне право», «джерело права», «правова поведінка», «юридичний факт», «юридичний документ», «правовий засіб» [1, с. 40–45].

Метою статті є з'ясування спільних рис і відмінностей категорії «правовий акт органу судової влади» та співвідносних із нею за змістом та обсягом понять, таких як «правовий акт публічної влади», «правова поведінка», «юридичний факт», «правовий засіб», «юридичний документ» та «акт суддівського самоврядування».

Визначена мета наукового пошуку зумовила необхідність використання діалектичного, формально-логічних (аналізу та синтезу) і порівняльного методів пізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць, присвячених проблемі визначення поняття «правовий акт органів судової влади» засвідчив, що наявний галузевий підхід не дає достатньо повного уявлення про однойменний феномен правової дійсності, головним чином через свою односторонність (обмеження галузевими рамками). Більшість фахівців у галузі процесуального права ототожнюють його з правозастосовним актом, у такий спосіб звужуючи обсяг цього поняття.

У межах цієї наукової статті досліджуване явище правової дійсності розглядатиметься як багатоаспектне: а) з погляду те-

орії праворозуміння окремі правові акти (постанови пленуму Верховного Суду) з огляду на їхній прецедентний характер необхідно розглядати як джерело права; б) в аспекті теорії правової поведінки правовий акт органу судової влади являє собою фрагмент, елемент об'єктивної дійсності, що може бути предметом правової оцінки з огляду на такі елементи, як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона; в) з погляду теорії юридичних фактів правовий акт органу судової влади необхідно розглядати як правомірне діяння суду, що має на меті досягнення конкретних юридично-значущих результатів (встановлення, підтвердження, поновлення, зміну чи скасування суб'єктивних прав або юридичних обов'язків учасників правовідносин); г) в аспекті теорії юридичних документів правовий акт органу судової влади являє собою письмовий носій юридично-значущої інформації про учасників судового процесу, обставини справи, докази та джерела їх отримання й оцінки, способи з'ясування змісту правових норм та результати їх використання, а також результати вирішення юридичної справи по суті; д) з погляду теорії юридичної діяльності правовий акт органу судової влади необхідно розглядати як результат не лише правозастосовної, але і правоінтерпретаційної, а у випадках, передбачених законом, – і як правотворчої діяльності; в аспекті взаємозв'язку з механізмом правового регулювання він являє собою юридичний засіб, за допомогою якого поведінка адресатів як учасників суспільного життя приводиться у відповідність із вимогами правових норм.

Такою, що враховує багатогранність цього феномену як з погляду його змісту, так і форм прояву, вважаємо запропоновану автором дефініцію однойменного поняття: «правовий акт органу судової влади – це об'єктивоване переважно у формі юридичного документу, ухваленого іменем держави, волевиявлення суду, що носить імперативний характер, здійснює регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини через нормативні, правороз'яснювальні чи правозастосовні приписи, спрямоване на вирішення завдань і здійснення функцій правосуддя та судового контролю, яке породжує правопевні для учасників юридичного процесу та інших суб'єктів права юридичні наслідки і становить об'єкт підвищеної охорони з боку держави».

Аналіз змісту вищеведеного судження про досліджуване явище правової дійсності дозволяє виокремити такі суттєві ознаки категорії органу судової влади: а) ухвалюються іменем України (свідченням чого є ст. 129-1 Конституції України); б) являє собою волевиявлення суду, що носить імперативний характер; в) зовні виражене переважно у формі юридичного документа, змістом якого є нормативні, правороз'яснювальні або правозастосовні приписи; г) здійснює регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини; д) породжує правопевні для учасників юридичного процесу та інших суб'єктів права

юридичні наслідки; є) становить об'єкт підвищеної охорони з боку держави.

Зважаючи на результати вищезгаданого наукового дослідження, проведеного І.А. Сердюком, та використовуючи їх як методологічну основу для досягнення визначеної нами дослідницької мети, можна зробити такі умовиводи з приводу співвідношення категорії «правовий акт органів судової влади» із суміжними поняттями: 1) спільною для всіх цих категорій є сутнісна ознака, що відображає їх взаємозв'язок з юридичними наслідками; 2) відмінна риса цих правових феноменів – різний обсяг однойменних понять, обумовлений існуючою закономірністю між змістом поняття та його обсягом, що виражається в такому судженні: розширення обсягу поняття призводить до зменшення його змісту, і навпаки – збільшення змісту поняття призводить до обмеження його обсягу.

До низки суттєвих ознак, які впливають на зміст та обсяг порівнюваних понять, слід віднести такі: а) різний предмет ведення та державно-владні повноваження органів публічної влади (обсяг категорії «правовий акт публічної влади» ширше обсягу поняття «правовий акт органу судової влади»); б) наявність у суб'єктів праводієздатності (обсяг категорії «правова поведінка» ширше обсягу поняття «правовий акт органу судової влади»); в) залежність від прояву волі суб'єктів (обсяг поняття «правовий акт органу судової влади» вужче обсягу категорії «юридичний факт»; г) спосіб зв'язку з правовою дійсністю (обсяг поняття «юридичний факт» ширше обсягу категорії «правовий акт органу судової влади»); д) зовнішня форма виразу (обсяг категорії «правовий акт органу судової влади» ширше обсягу поняття «юридичний документ»); е) взаємозв'язок з механізмом правового регулювання, а також їх різна роль (різне призначення) в цьому механізмі (обсяг категорії «правові засоби» ширше обсягу поняття «правовий акт органу судової влади»).

На особливу увагу в контексті досліджуваної проблематики заслуговує питання з'ясування співвідношення категорій «правовий акт органу судової влади» і «правовий акт органу суддівського самоврядування». Запропонуємо такий алгоритм його вирішення: 1) з'ясування юридичної природи актів суддівського самоврядування; 2) проведення порівняльного аналізу з метою визначення спільних рис і відмінностей.

У науковій літературі обґрунтовано наголошується на тому, що вчені як у радянський період, так і за часів новітньої історії України приділяли надзвичайно велику увагу теоретичним і практичним проблемам організації судової влади та її незалежності. Водночас не можна не відзначити, що точної відповіді на питання функціонального призначення судової влади крізь призму суб'єктів судового управління вітчизняна наука не дала. Не було досліджене й питання про співвідношення суддівського самоврядування і державного управління, правову природу управлінських рішень органів суддівського самоврядування та нормативність їхніх актів, класифікацію контрольної діяльності суддівського самоврядування [2, с. 5].

Аналіз цих суджень свідчить про діалектичний взаємозв'язок правових актів органів суддівського самоврядування з управлінською діяльністю суддівського самоврядування, зокрема його функціями.

О.М. Коротун виокремлює такі напрямки управлінської діяльності суб'єктів суддівського самоврядування: 1) формування суддівського корпусу; 2) контрольні функції; 3) функції у сфері дисциплінарної відповідальності суддів; 4) соціальний захист суддів та їхніх сімей [2, с. 12–15].

В.П. Кіселичник акцентує увагу на адміністративній управлінській діяльності такого інституту суддівського самоврядування, як Рада суддів України, диференціюючи її на дві великі групи: 1) внутрішню адміністративну управлінську діяльність (наприклад, затвердження зразків посвідчень судді, судді у відставці, присяжного тощо); 2) зовнішню адміністративну управлінську діяльність (наприклад, призначення на посаду та звільнення з посади Голови Державної судової адміністрації України та його заступників, а також здійснення контролю за організацією діяльності судів) [3, с. 32].

Вважаємо, що запропонована вченим видова диференціація функцій адміністративної управлінської діяльності носить умовний характер, адже наведені вченим приклади такої зовнішньої діяльності значною мірою також торкаються внутрішньої організації та функціонування судової системи. Прямим підтвердженням цьому є Державна судова адміністрація України, яку, з огляду на законодавчо визначені повноваження, можна віднести до квазісудових органів.

С.Р. Леськів вказує на такі напрями адміністративної управлінської діяльності органів суддівського самоврядування, покликани забезпечити самостійність судів та незалежності суддів: контролювання (сприяє тому, щоб фактичні результати роботи найбільше відповідали очікуваням); планування (визначає перспективу та стан органів суддівського самоврядування); організація роботи (в ґносеологічному плані ґрунтується на таких категоріях: повноваження; відповідальність; делегування); координація (характеризується зв'язками суб'єктів управлінської діяльності по горизонталі [4, с. 68].

Наведені теоретичні положення, на нашу думку, неповною мірою відображають аспекти функціональної спрямованості діяльності органів суддівського самоврядування, визначені в національному законодавстві України з питань судоустрою і судочинства.

Аналіз його норм та практики їхньої реалізації свідчить про здійснення органами суддівського самоврядування таких функцій:

а) установчої (наприклад, обрання суддів на адміністративні посади в судах; обрання слідчих суддів; призначення шести суддів Конституційного Суду України, обрання суддів до складу Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України);

б) контрольної (приміром, Рішення Ради Суддів України № 77 від 07 грудня 2017 року «Щодо результатів перевірки Южноукраїнського міського суду Миколаївської області»; Рішення Ради Суддів України № 45 від 7 вересня 2017 року «Щодо результатів перевірки Городищенського районного суду Черкаської області»);

в) правотворчої (наприклад, Рішення XIV позачергового з'їзду суддів України «Про затвердження змін до Регламенту призначення та звільнення суддів Конституційного Суду України»; Рішення Ради Суддів України від 18.05.2018 р. № 21 «Про затвердження Положення про помічника (помічників) судді»; Рішення Ради Суддів України № 35 від 8 червня 2017 р. «Щодо необхідності змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення»);

г) правоінтерпретаційної (Рішення Ради Суддів України № 75 від 07 грудня 2017 р. «Про роз'яснення деяких питань щодо конфлікту інтересів»);

д) організаційної (наприклад, Рішення РСУ № 71 від 07 грудня 2017 р. «Про скликання XV чергового з'їзду суддів

України»; Рішення РСУ № 55 від 12.10.2017 р. «Про затвердження Плану оргзаходів підготовки та проведення XIV з'їзду суддів України»; Рішення Ради Суддів України № 57 від 12.10.2017 р. «Щодо Турніру з міні-футболу серед працівників судових установ із розіграшу Кубка «Феміди»»;

є) правоохоронної (Рішення Ради Суддів України № 78 від 07 грудня 2017 року «Про стан охорони приміщень судів України»; Рішення Ради Суддів України № 76 від 07 грудня 2017 р. «Щодо неналежної реалізації ЗУ «Про державний захист працівників суду»»);

ж) заохочувальної (Рішення Ради Суддів України № 88 від 14 грудня 2017 року «Про заохочення працівників апарату»; Рішення Ради Суддів України № 79 від 07 грудня 2017 р. «Про заохочення суддів у відставці та працівників апаратів судів»);

з) комунікаційної (Рішення Ради Суддів України № 37 від 8 червня 2017 р. «Щодо розповсюдження позитивного досвіду комунікаційної єдності») [5].

Управлінська діяльність органів суддівського самоврядування супроводжується ухваленням правових актів, що відображають її результати. Згідно з приписами глави 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», повноваженнями на ухвалення таких актів наділені такі колективні суб'єкти: збори суддів, з'їзд суддів України, Рада суддів України. Відповідні правові акти ухвалюються зазначеними органами суддівського самоврядування відповідно до п. 1. ч. 5 ст. 128, ч. 2 ст. 129, ч. 8 ст. 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6] у межах їхньої законодавчо-визначеної компетенції.

Огляд наукової літератури свідчить про відсутність єдності вчених у підході до розуміння поняття «акт суддівського самоврядування».

О.С. Білова основною правовою формою суддівського самоврядування вважає рішення, тобто правовий документ, який містить у собі колективне рішення суддівської спільноти відповідної організаційної форми діяльності, прийняте в межах її компетенції і спрямоване на регулювання діяльності судів або вирішення індивідуальних питань, має корпоративно-обов'язковий характер, видається суддівською спільнотою або уповноваженими нею представниками відповідно до встановленої процедури з метою досягнення мети суддівського самоврядування, вирішення його завдань та здійснення самоврядних функцій [7, с. 129].

М.Ю. Лях акти суддівського самоврядування вважає документальним проявом функцій органів суддівського самоврядування, в яких реалізується їхня багатоаспектна діяльність, досягаються цілі та завдання. Зовнішньою формою діяльності, на думку автора, є акт – документ, що приймається в межах компетенції відповідного органу суддівського самоврядування та відповідно до встановлених процедур, змістом якого є конкретне волевиявлення суддів. Внутрішньою формою вираження волі суддів та одночасно змістом даних актів, як стверджує правник, можуть бути нормативні приписи (норми), правила суддівської поведінки, індивідуальні приписи організаційного, адміністративного, контрольного та іншого характеру, що мають управлінський вплив, програмні встановлення [8].

Аналіз вищенаведених суджень учених свідчить про те, що: а) юридичною формою правового акта органу суддівського самоврядування є рішення; б) таке рішення може ухвалюватися суддями із числа суддівської спільноти або уповноваженими неї представниками лише колегіально; в) єдиною можливою його

зовнішньою формою вираження є акт-документ; г) такий акт ухвалюється відповідно до встановленої процедури, визначеної законом та підзаконними актами (наприклад, положенням «Про Раду суддів України» та регламентами судів); д) має спрямованість на досягнення мети суддівського самоврядування, вирішення його завдань та здійснення самоврядних функцій; є) породжує правопевні наслідки для його адресатів (переважно членів суддівської спільноти); ж) зміст рішення можуть становити приписи нормативного, індивідуального, правороз'яснювального та правозастосовного характеру.

На основі вищевикладеного можна запропонувати такий концепт правового акта органу суддівського самоврядування: це волевиявлення з'їзду суддів України, Ради суддів України або зборів суддів, об'єктивоване в юридичній формі рішення, ухваленого відповідно до встановленої процедури, що містить приписи нормативного, правороз'яснювального чи правозастосовного характеру та спрямоване на досягнення мети суддівського самоврядування, вирішення його завдань і здійснення самоврядних функцій, яке породжує правопевні для його адресатів (переважно членів суддівської спільноти) юридичні наслідки.

Розкривши зміст поняття «правовий акт органу суддівського самоврядування», перейдемо до другого етапу визначеного нами алгоритму дослідження.

Порівняльний аналіз наведених нами вище суджень про досліджувані явища правової дійсності дає підстави для виокремлення таких спільних рис, притаманних цим різновидам правового акта: а) являють собою волевиявлення представників судової влади; б) вони несуть офіційний імперативний характер; в) породжують юридичні наслідки; г) містять приписи нормативного, правороз'яснювального чи правозастосовного характеру; д) гарантуються з боку держави.

Відмінності між ними виявляються за такими підставами:

1) за зовнішньою формою виразу: правовий акт органу судової влади може бути як документальним, так і вербальним; натомість для правового акту органу суддівського самоврядування законом передбачена єдиною можливою документальна форма;

2) за юридичною формою: на відміну від правових актів органів суддівського самоврядування, для яких законом передбачена юридична форма рішення, правові акти органів судової влади можуть мати різноманітні форми: вирок, ухвала, постанова, рішення, судовий наказ;

3) за способом ухвалення управлінського рішення: чинним процесуальним законодавством передбачено можливість відправлення правосуддя та ухвалення правового акта судом як одноособово, так і колегіально; натомість правові акти суддівського самоврядування можуть бути ухвалені лише колегіально;

4) залежно від мети, на досягнення якої спрямовані правові акти: правові акти органів судової влади спрямовані на вирішення завдань і здійснення функцій правосуддя та судового контролю, а правові акти органів суддівського самоврядування – на досягнення мети суддівського самоврядування, вирішення його завдань і здійснення самоврядних функцій;

5) залежно від спрямованості їхньої дії на коло суб'єктів: адресатами спрямованості дії правових актів органів судової влади можуть бути як внутрішні (представники судової системи), так і зовнішні по відношенню до цієї системи учасники суспільного життя; адресатами спрямованості дії правових

актів суддівського самоврядування є переважно представники суддівської спільноти, а також ті особи, що забезпечують її професійну діяльність (працівники апаратів судів, представники Державної судової адміністрації, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії);

б) за ступенем гарантованості правового акта як об'єкта державно-правового захисту: правовий акт органу судової влади на відміну від правового акта суддівського самоврядування має підвищений ступінь державно-правового захисту (згідно зі статтею 382 Кримінального Кодексу України за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню передбачена кримінальна відповідальність);

7) за можливістю оскарження в суді: чинне національне законодавство не передбачає особливих умов для оскарження рішень органів суддівського самоврядування. Зважаючи на нормативно-правовий припис, закріплений в ч. 3 статті 124 Конституції України, правові акти органів суддівського самоврядування потенційно можуть бути оскаржені в суді. Натомість Конституція України та процесуальне законодавство не допускають можливість оскарження окремих правових актів органів судової влади. Йдеться про рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Висновок. Не претендуючи на вичерпне висвітлення цього питання, зауважимо, що сформульовані нами теоретичні положення щодо співвідношення категорій, які становили предмет порівняльного аналізу, дозволяють визначити їхнє місце та роль у понятійно-категоріальному апараті загальнотеоретичної юридичної науки.

Література:

1. Сердюк І.А. Соотношение понятия «правовой акт» со смежными категориями. Eurasian Academic Research Journal, 2016. № 1(01). С. 40–45.
2. Коротун О.М. Організація і функції суддівського самоврядування за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2009. 20 с.
3. Киселичник В.П., Адміністративно-правові засади діяльності Ради Суддів України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Випуск 32 (Серія Право). Том 3. С. 29–32.
4. Леськів С.Р. Правовий статус суддівського самоврядування України в контексті забезпечення професійних прав суддів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів, 2016. 196 с.
5. Рішення Ради суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/6>.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
7. Білова О.В. Проблеми суддівського самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2007. 194 с.
8. Лях М.Ю. Акти органів суддівського самоврядування як форми управлінської діяльності. Сучасні тенденції розвитку науки. Ужгород, 2018. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/23feb2018/26.pdf>.

Макарова Л. Р. Соотношение понятия «правовой акт органов судебной власти» со смежными категориями

Аннотация. В статье выяснены общие черты и различия понятия «правовой акт органа судебной власти» с такими смежными категориями: «правовой акт публичной власти», «правовое поведение», «юридический факт», «правовое средство», «юридический документ» и «акт судебного самоуправления».

Ключевые слова: правовой акт органа судебной власти, правовой акт органа судебного самоуправления, правовой акт публичной власти, правовое поведение, юридический факт, правовое средство, юридический документ.

Makarova L. Relation of the concept of «legal act of judicial authorities» with adjacent categories

Summary. In this article defines the common and distinctive features of the category «legal act of a judicial authority» with adjoining categories: «legal act of public authority», «legal behavior», «legal fact», «legal instrument», «legal document» and «act of the body of judicial self-government».

Key words: legal act of the judicial authority, legal act of the body of judicial self-government, legal act of public authority, legal behavior, legal fact, legal instrument, legal document.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

*Матейчук Р. І.,**здобувач кафедри теорії держави і права,
конституційного права і державного управління**Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОМІТЕТІВ

Анотація. Автор досліджує порядок створення комітетів парламенту України. Стаття акцентує увагу на взаємозв'язку складу комітету з політичною системою, властивою державі; необхідністю правової регламентації статусу парламентської опозиції як необхідного учасника формування робочих органів і важливої протидії концентрації владних повноважень в єдиній політичній силі. Аналізується склад комітетів у парламенті 8-го скликання.

Ключові слова: парламент, парламентаризм, народний депутат, комітет, робочий орган, завдання, засідання, підготовча робота, функції, опозиція.

Постановка проблеми. Незважаючи на очевидну слабкість парламентських традицій в Україні, перші кроки парламентаризму завжди викликали схвалення і надії. Держава вступила на конституційний шлях, і є сподівання, що перепони, які зустрічатимуться, не завадять їй побудувати конституційний лад у всій його повноті.

Справжнє ставлення народу до парламенту з найбільшою очевидністю проявляється в дні політичних криз, коли над парламентом нависає загроза припинення діяльності. Потрібно віддати належне виборцю: попри критичну оцінку парламенту і парламентаризму, він ніколи не підтримував ідею ліквідації законодавчої інституції. Разом з тим українське суспільство, яке не звикло до парламентської демократії і було зражене у своїх надіях на швидке і справедливе вирішення наболілих проблем конституційним шляхом, зустрічає новини про реформи в діяльності легіслатури індіферентно.

Які причини кризи парламентаризму в Україні? Чому орган держави не в змозі виконати проголошені ним же завдання, вирішити актуальні проблеми суспільного розвитку?

З величезного масиву прямих і непрямих, важливих і другорядних факторів і обставин можна виділити наступні:

- зштовхування слабого інституту демократії, який лише формується, з бюрократично організованою владою, що переходить у відкрите протистояння, конфлікт і боротьбу на знищення;
- неготовність українського суспільства сприймати парламентаризм і тверезо оцінити його можливості, небажання захищати слабкі паростки парламентської демократії;
- слабкість самого парламентаризму в Україні, відсутність політичної, а подекуди і загальної культури, непрофесійність, піддатливість спокусам державних службовців усіх щаблів, а не лише парламентаріїв.

Парламентаризм може набути сили і стати впливовим фактором суспільного розвитку в разі формування корпусу професійних народних депутатів, консолідації політичних сил у дво-, трипартійну систему (одна при владі, інша – в опозиції) [1, с. 6, 11–13]; формування комплексного підходу при реорганізації правового статусу парламенту на основі ґрунтовної аналітичної роботи (до та після впровадження), яка потребує значних людських, фінансових та часових ресурсів; налагодження ефек-

тивної комунікації між урядом та парламентом, зростання при цьому ролі та функцій парламентських комітетів, особливо в частині контрольних повноважень та комунікації з виконавчою гілкою влади [2].

Проблематикою парламенту і парламентаризму займалися багато науковців і практиків. Їхні теоретичні напрацювання є цінними з огляду на можливість імплементації в нормативну площину. О.М. Анохін, Ю.Г. Барабаш, А.З. Георгіца, І.Я. Заяць, В.В. Маклаков, В.П. Колісник, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, І.Є. Словська, О.В. Скрипнюк, О.В. Совгіря, О.Ф. Фрицький, В.І. Чушенко, Ю.С. Шемшученко, П.П. Шляхтун, О.Н. Ярмиш та багато інших авторів зробили вагомий внесок у розвиток парламентського права й конституційного права загалом.

Метою статті є спроба опрацювати матеріал з питань формування парламентських комітетів як складової частини становлення інституту парламенту та впливу структури цих органів на діяльність державного органу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За своїм конституційним статусом комітети Верховної Ради України є органами, які мають предметно визначену компетенцію та забезпечують здійснення парламентом його повноважень. При цьому, будучи внутрішніми органами законодавчої установи, комітети не є самостійною системою органів державної влади [3, с. 619].

Перелік комітетів затверджується в разі необхідності на першій сесії Верховної Ради нового скликання більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу до вирішення питання про формування персонального складу комітетів. Крім того, затверджуються назви та предмети їх відання (ч. 2 ст. 81 Регламенту Верховної Ради України, ч. 1 ст. 5 Закону «Про комітети Верховної Ради України») [4; 5].

Безперечно, що кількість, розмір і склад парламентських комітетів варіюються, а загальна кількість депутатів у парламенті суттєво впливає на число комітетів, які будуть створені. Загалом, склад комітету відтворює склад парламенту. Парламентські політичні групи, як правило, представлені в комітетах пропорційно їхній чисельності в законодавчому органі. Особливий підхід може бути встановлений для невеликих груп з метою забезпечення їхнього представництва в комітетах – або як повноправних членів, або як спостерігачів [2].

Уперше принцип пропорційного представництва був запроваджений у Верховній Раді України 5-го скликання у 2006–2007 роках завдяки конституційним змінам від 8 грудня 2004 року [6].

У вітчизняному парламенті члени комітетів обираються за списками кандидатів у члени всіх комітетів відкритим поіменним голосуванням без обговорення шляхом прийняття постанови Верховної Ради. Список персонального складу повинен містити назви всіх комітетів, депутатських фракцій (депутатських груп), прізвища, імена та по батькові кандидатів у члени комітету в алфавітному порядку в межах кожної депутатської

фракції (депутатської групи), від якої їх висунуто (ч. 1 ст. 84 Регламенту Верховної Ради України).

У разі, якщо кількісний склад комітету стає меншим від мінімального кількісного складу, встановленого Верховною Радою України відповідно до ст. 5 Закону «Про комітети Верховної Ради України», Голова Верховної Ради України за поданням комітету, до відання якого відноситься питання організації роботи Верховної Ради України, повідомляє про це на пленарному засіданні та пропонує депутатським фракціям, які не використали визначені для них квоти представництва в цьому комітеті, запропонувати кандидатури для обрання. Якщо протягом місяця з дня повідомлення Голови Верховної Ради України кількісний склад комітету не збільшився, після консультацій з керівниками депутатських фракцій на розгляд Верховної Ради України можуть внести пропозицію про ліквідацію такого комітету (ч. 1 ст. 8 Закону «Про комітети Верховної Ради України»).

У вітчизняному парламенті, де поширені багатопартійні коаліції, керівні посади розподіляються між різними партіями [2]. Так, квоти розподілу посад голів комітетів, перших заступників, заступників голів, секретарів та членів комітетів визначаються пропорційно від кількісного складу депутатських фракцій (депутатських груп) до фактичної чисельності народних депутатів у порядку, встановленому Верховною Радою. Облік таких квот здійснює комітет, до предмета відання якого належать питання регламенту. Список кандидатур по одній кандидатурі на кожну посаду за поданням депутатських фракцій (депутатських груп) схвалюється Погоджувальною радою. Обираються посадові особи за списком загалом, без обговорення на пленарному засіданні відкритим поіменним голосуванням.

Голова комітету, перший заступник голови та секретар комітету не можуть бути членами однієї депутатської фракції (депутатської групи) (ч. ч. 4, 5 ст. 81, ч. ч. 1, 4-6 ст. 82, ч. 1 ст. 84 Регламенту Верховної Ради України).

Зараз фактично спостерігається ситуація жорсткого протистояння між різними політичними силами комітетів, що мають у своєму складі розподіл за партійною ознакою. Як наслідок, під час обговорення того чи іншого питання в комітеті виникає класична парламентська система відносин: більшість і опозиція. Саме тому навіть коли з інституційної точки зору комітети мають бути сильними, вони можуть і не бути такими.

Побічним свідченням сильної системи комітетів у парламенті є наявність у них значних кадрових та фінансових ресурсів. І навпаки, їх нестача може свідчити про перенесення центру законотворчого та інших парламентських процесів з парламенту до уряду. В Україні під час здійснення повноважень парламентські комітети часто виступають лобістами інтересів уряду, оскільки провладні політичні сили зосереджують у себе контроль над вищими посадами.

Отже, зазначене дає підстави стверджувати, що чинники, які впливають на роботу комітетів парламентів, можна розподілити на три групи: характер і обсяг формально закріплених у нормативно-правових актах повноважень парламентських комітетів; особливості порядку формування комітетів та їхньої внутрішньої будови; вплив форми державного правління та політичної системи. Способи формування, рівні спеціалізації та сила комітетів прямо залежать від форми державного правління та повноважень парламенту щодо вищих органів виконавчої влади [7, с. 98].

На жаль, Україна не належить до країн, в яких опозиційні політичні сили завжди згідно із законодавством очолюють

певну кількість комітетів і/або займають кілька місць у колективному органі керівництва комітету, про що свідчить склад комітетів у Верховній Раді 8-го скликання. Попри те, що до нового парламенту чи не вперше потрапила рекордна кількість громадських діячів, журналістів, комбатів та революціонерів, принципи роботи Верховної Ради з часів попередніх скликань не змінилися. Розподіл місць у керівництві комітетів у грудні 2014 року закінчився гучним скандалом: парламентська опозиція не отримала керівних посад у жодному з комітетів. Для порівняння, в парламенті 6-го скликання представники опозиції очолювали 10 комітетів, а в Верховній Раді 7-го скликання – 12 [8]. Комітети з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією; культури і духовності; науки і освіти; прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин; свободи слова та інформації перебували під цілковитим контролем депутатських фракцій, що позиціонували себе як опозиційні [7, с. 93].

Підхід, коли всі керівні ролі в парламенті займають лише представники правлячої коаліції, в політичній науці прийнято називати «американським». Згідно з ним парламентарії від більшості не просто займають усі керівні посади в комітетах, але й беруть на себе всю відповідальність за процес законотворчості, а отже, – і за зміни в країні [2].

У нинішньому скликанні парламенту кількість комітетів була скорочена з 29 до 27. Наприклад, комітет з питань правової політики та правосуддя, створений 4 грудня 2014 року, об'єднав у собі одразу 2 комітети, які діяли в попередньому скликанні парламенту – з питань верховенства права та правосуддя та з питань правової політики. При цьому, на думку експертів, навіть така кількість є невинуватеною: очікувалося, що кількість комітетів у Верховній Раді скоротиться до 22-х.

Також народні депутати окремою постановою [9] змінили допустиму мінімальну і максимальну кількість депутатів у складі комітету: відтепер до складу кожного з комітетів Верховної Ради 8-го скликання може входити не менше 6 і не більше 35 народних депутатів. Для порівняння, в 7-му скликанні парламенту кількісні пропорції щодо складу комітетів дещо відрізнялися – мінімально 9 та максимально 30 нардепів [10]. Такий розподіл нібито пов'язаний з урахуванням кількісного складу парламентських фракцій, аби кожна з них могла делегувати по одному представнику до кожного комітету.

Ще цікавішою є ситуація із розподілом керівних місць у комітетах. Так, 10 з 27 очолили представники фракції Блоку Петра Порошенка, 7 – народні депутати з фракції «Народного фронту», по 3 – із «Самопоміччя» та «Батьківщини», і один комітет з питань промислової політики та підприємництва очолив представник від Радикальної партії. Досі не призначено голову комітету з питань регламенту та організації роботи Верховної Ради України. Роль керівника виконує Перший заступник Голови комітету. До слова, саме до повноважень цього органу входять такі функції, як позбавлення депутатської недоторканості у випадку скоєння правопорушення, дисциплінарні покарання та інші важливі питання функціонування парламенту.

Очоливши всі комітети парламенту, народні депутати від коаліції не надто прагнуть займатися справами соціального захисту населення, мобілізованих, інвалідів, ветеранів, менше зацікавлені працювати над законодавчим удосконаленням освітньої галузі, культури, спорту, туризму. Так, найменш цікавими для народних депутатів у восьмому скликанні стали наступні

комітети (станом на квітень 2015 року): з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення – 7 членів; комітет з питань науки і освіти – 7 членів; комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму – 7 членів; комітет з питань культури і духовності – 7 членів. А в комітет у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю, який очолює народний депутат від БПП Олександр Третяков, увійшли всього 9 народних обранців [8].

Примітно, що на червень 2018 року кількість членів у комітеті з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення зменшилась до 6, а в комітеті у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю – до 7 [11].

Примітно, що деякі з народних депутатів 8-го скликання парламенту очолили ті ж комітети, які очолювали під час свого депутатства у Верховній Раді 7-го скликання. Так, комітет з питань економічної політики очолює нардеп А. Іванчук (у 7-му скликанні від фракції «Батьківщина, у 8-му – від «Народного фронту»), комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності – А. Кожем'якін (і у 7-му, і у 8-му скликанні – від фракції «Батьківщина), комітет з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки (станом на квітень 2018 року) – М. Мартиненко (у 7-му скликанні від фракції «Батьківщина, у 8-му – від «Народного фронту»), якого згодом змінив О. Домбровський тощо. В минулому складі парламенту перелічені нардепи очолювали дані комітети як представники опозиції, а в нинішньому – коаліційної більшості. При цьому, як вже зазначалося вище, ні один з представників «Опозиційного блоку» не отримав керівної посади в жодному з комітетів нинішньої Верховної Ради [8].

Вочевидь, причиною невизначеності правового статусу парламентської опозиції є небажання надати їй у повному обсязі всіх належних у демократичному суспільстві повноважень для виконання свої основних завдань: контролю за діями влади; конструктивної критики влади; формулювання політичної альтернативи в опозиційних програмах соціального, економічного, культурного розвитку держави.

Якщо права опозиції у сфері контролю за діями влади можуть бути забезпечені формальним чи неформальним закріпленням за нею визначених посад у законодавчому та деяких інших державних органах, то функції критики й альтернативи можуть реалізовуватись і в межах опозиційного «тіньового» уряду. Саме здатність запропонувати альтернативний і реалістичний політичний курс є мірилом політичної спроможності будь-якої опозиції.

В Україні протягом 1995–2015 років різні політичні сили більше десяти разів оголошували про створення власного «тіньового» уряду, діяльність якого була вкрай низькою, в тому числі з причини намагання завоювати владу всіма можливими способами, перетворюючи опозиційність у політичний фарс.

Активність парламентської опозиції часто зводиться до змагань у популізмі з провладними силами, а піар-акції є додатковим каналом ретрансляції популістської риторики. Наприклад, під час обговорення проекту державного бюджету 2017 року опозиція активно критикувала запропоновані урядом «недостатні» темпи підвищення мінімальної заробітної плати населення (з 1450 грн до 1762 грн протягом 2017 року), а представники опозиції лобіювали її збільшення майже вдвічі –

до 3037 грн. Коли ж уряд заявив про підвищення мінімальної зарплати до 3200 грн з 1 січня 2017 року, «тіньовий» уряд заявив про доцільність збільшення вже до 4500 грн [8].

Приєднуємося до позиції науковців щодо необхідності вирішення проблеми інституційного забезпечення парламентської опозиції. Абсолютно неприпустимим є зловживання опозицією невизначеністю свого правового статусу і, відповідно, відсутністю політичної відповідальності, що є ознакою нестійкої демократії [13, с. 67].

Висновки. Практичне значення чіткої регламентації процедури формування парламентських комітетів полягає в налагодженні порозуміння між різними політичними силами, обраними до легіслатури, усуненні зайвої напруги між ними. За останні роки чимало зроблено для зміцнення парламентської дисципліни, підвищення ефективності роботи внутрішньо-парламентських органів. Посилюється і стає більш дієвим зовнішній і внутрішній контроль за функціонуванням законодавчої інституції. Позитивними новачками є запровадження пропорційного представництва політичних сил у комітетах, зменшення кількості комітетів, пряма заборона обіймання представниками однієї політичної сили керівних посад у комітетах. Суттєвим недоліком вважаємо відсутність законодавчої регламентації правового статусу парламентської опозиції і прямої вказівки на обов'язкову необхідність закріплення за нею керівних посад в окремих робочих органах парламенту.

Література:

1. Исаков В.Б. Парламент, власть, общество. Парламентаризм: проблемы теории, истории, практики: сб. науч. статей. Москва: Юрлитинформ, 2010. С. 5–13.
2. Заславський О., Соколова М., Жерибор О. Функції, склад і види парламентських комітетів та їх роль у співпраці з урядом: світові практики. Часопис «Парламент». 2017. № 3. URL: <http://radaprogram.org/sites/default/files/files/partnersfiles/chasopis3.pdf> (дата звернення: 12.06.2018).
3. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2011. 1128 с.
4. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2018).
5. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2018).
6. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 року (втратив чинність) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2222-15> (дата звернення: 12.06.2018).
7. Державлюк О.М. Роль парламентських комітетів у відносинах між парламентом і урядом в Україні. Стратегічні пріоритети. 2013. № 4 (29). С. 91–100.
8. Радчук О. Парламентські комітети: в полоні політичних квот. Слово і діло. Аналітичний портал. 16 квітня 2015 року. URL: <https://www.slovoudilo.ua/articles/8872/2015-04-16/parlamentskie-komitety-v-plenu-politicheskikh-kvot.html> (дата звернення: 12.06.2018).
9. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України від 4 грудня 2014 року № 22-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2018).
10. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України сьомого скликання: Постанова Верховної

- Ради України від 25 грудня 2012 року № 11-VII (втратила чинність) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2018).
11. Комітети Верховної Ради України VIII скликання / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komitis (дата звернення: 12.06.2018).
 12. Из виступу лідера депутатської фракції «Опозиційний блок» у Верховній Раді України Ю. Бойка: стенограма засідання Верховної Ради України від 6 грудня 2016 року / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4?pf351156464 (дата звернення: 12.06.2018).
 13. Коліух В. В. Інституціоналізація парламентської опозиції в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. 2017. № 1. Т. 1. С. 65–68.

Матейчук Р. И. Порядок образования парламентских комитетов

Аннотация. Автор исследует порядок создания комитетов парламента Украины. Статья акцентирует внимание на взаимосвязи состава комитета и политической системы, присущей государству; необходимости правовой регламентации статуса парламентской оппозиции как необходи-

мого участника формирования рабочих органов и важного противодействия концентрации властных полномочий в единой политической силе. Анализируется состав комитетов в парламенте 8-го созыва.

Ключевые слова: парламент, парламентаризм, народный депутат, комитет, рабочий орган, задачи, заседание, подготовительная работа, функции, оппозиция.

Mateychuk R. Procedure of the parliamentary committees' formation

Summary. The author examines the procedure of the parliamentary committees' formation in Ukraine. The article focuses on the relationship between the composition of the committee and the political system inherent in the state; the need of legal regulation of the parliamentary opposition's status as a necessary participant in the formation of working bodies and an important counteraction to the concentration of power in a unified political force. The composition of committees in the parliament of the 8-th convocation is analyzed.

Key words: parliament, parliamentarism, people's deputy, committee, working body, tasks, meetings, preparatory work, functions, opposition.

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

*Березовська С. В.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри конституційного права та державного управління**Міжнародного гуманітарного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СУТНІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ПОДАТКОМ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню трансформації та сутності оподаткування заробітної плати податком на доходи фізичних осіб. Визначені та розкриті етапи розвитку і трансформації цього податку, його сутність та податкові елементи.

Ключові слова: трансформація, оподаткування, заробітна плата, податок на доходи фізичних осіб.

Постановка проблеми. З огляду на те, що одним з основних показників і чинників соціально-економічного рівня держави та людини є заробітна плата, найгострішою соціальною проблемою в Україні є велика різниця між високою вартістю життя та низькою ціною праці, а також те, що в умовах розвитку української держави важливим є реформування системи оподаткування доходів фізичних осіб для того, щоб вона була ефективною та соціально справедливою, тому актуальне дослідження трансформації й еволюції оподаткування заробітної плати в Україні податком на доходи фізичних осіб для визначення, як зміни законодавства вплинули на таке оподаткування.

Податок на доходи фізичних осіб досліджувався такими українськими науковцями-правниками та вченими-економістами, як: С.В. Березовська, А.В. Бризгаліна, О.Д. Васирик, Л.К. Воронова, С.С. Іванова, Л.А. Задорожня, М.В. Карасьова, О.М. Козиріна, М.Б. Кондратенко, М.П. Кучерявенко, П.С. Пацурківський, С.Г. Пепеляєва, Н.І. Хімичева, Д.Г. Черніка, І.В. Шевчук та ін.

Мета статті – розкрити трансформації та сутності оподаткування заробітної плати податком на доходи фізичних осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що з моменту проголошення незалежності України оподаткування заробітної плати податком на доходи фізичних осіб зазнавало трансформації, змінювався об'єкт, ставка, порядок сплати та звітування про сплату, а саме:

1. 3 5 липня 1991 р. до 6 січня 1993 р. діяв Закон України «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства» (перша назва – «Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства») [1], який у системі оподаткування доходів фізичних осіб закріплював прибутковий податок із громадян (далі – податок), тобто на той час не було податку на доходи фізичних осіб. Цей Закон визначав, які доходи фізичних осіб підлягають оподаткуванню, а які звільняються від оподаткування, пільги, ставки податку, порядок такого оподаткування тощо.

Так, заробітна плата підлягала оподаткуванню прибутковим податком із громадян, зокрема [1]: 1) робітників і службовців – суми заробітної плати, премій та будь-які інші винагороди та виплати, пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків, 2) прирівняних щодо оподаткування до робітників і службовців

категорій платників, як-от: а) члени виробничих кооперативів (крім колгоспів) та особи, які працюють у них за трудовими договорами, – доходи, що їх виплачують ці кооперативи; б) громадяни, які працюють на спільних підприємствах, створених на території України за участі радянських та іноземних організацій, іноземних фірм, у банках та їх представництвах, а також громадяни, які працюють за трудовим договором у дипломатичних і консульських представництвах інших країн та представництвах закордонних засобів масової інформації, – суми заробітної плати, премій та інших винагород і виплат, пов'язаних із виконанням ними трудових обов'язків; в) особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани і військовослужбовці надстрокової служби – грошове забезпечення.

Що стосується заробітної плати, то не підлягали оподаткуванню [1]: 1) заробітна плата й інші види грошових винагород робітників, службовців і прирівняних до них з оподаткування громадян у розмірах до 185 карбованців на місяць, одержуваних за місцем їхньої основної роботи (служби, навчання) – це 0,00 185 грн, оскільки, відповідно до п. 3 Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні», українські карбованці підлягали обміну на гривні (банкноти та розмінну монету) за курсом 100 000 карбованців на 1 грн. [2]; 2) суми заробітної плати: одержувані громадянами від радянських державних підприємств, установ і організацій у зв'язку з направленням їх на роботу за кордон; що підлягали оподаткуванню і спрямовувалися на викуп майна підприємств, придбання акцій та на погашення кредитів, виданих на ці цілі; 3) компенсаційні виплати в грошовій формі в межах норм, передбачених чинним законодавством, за винятком компенсації за невикористану відпустку під час звільнення; 4) вихідна допомога, яка виплачується в разі звільнення, відповідно до чинного законодавства. Також Законом визначені категорії осіб, які звільнялися від оподаткування, зокрема, це категорії, які стосувалися: освітнього процесу та будівельних, сільськогосподарських робіт, війни та військової служби, службової діяльності тощо.

Під час оподаткування заробітної плати її розмір до оподаткування зменшувався в порядку та розмірах, визначених Законом України «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства» [1], тобто Законом передбачалися деякі пільги щодо податку. Ставка прибуткового податку із заробітної плати була і абсолютною, і відносною (процентна та грошова), і прогресивною, і диференційованою, тобто змішаною та становила [1]:

– із заробітної плати за основним місцем роботи: 1) від 186 до 1 500 крб. – 12% суми, що перевищує 185 крб.; 2) від 1 501 до 2 000 крб. – 157 крб. 80 коп. + 15% суми, що перевищує 1 500 крб.; 3) від 2 001 до 3 000 крб. – 232 крб. 80 коп. + 20% суми, що перевищує 2 000 крб.; 4) від 3 001 крб. і вище –

432 крб. 80 коп. + 30% суми, що перевищує 3 000 крб.; 5) 12% – суми винагороди за результатами роботи за рік, одноразової винагороди за вислугу років (стаж роботи), а також одноразової допомоги, що виплачується працівникам, які виходять на пенсію, суми страхових внесків, що виплачуються підприємствами для страхування своїх працівників; стосується всіх сільськогосподарських підприємств, а також підприємств, установ і організацій, діяльність яких має сезонний або інший нерегулярний характер, у зв'язку з чим виплата місячного заробітку робітникам і службовцям провадиться не цілком або взагалі не провадиться, а остаточний розрахунок здійснюється після завершення сезону чи іншого тривалого періоду;

– із заробітної плати за сумісництвом, тобто не за місцем основної роботи: 1) до 10 крб. – 2% суми доходу; 2) від 11 до 30 крб. – 0 крб. 20 коп. + 3% суми, що перевищує 10 крб.; 3) від 31 до 50 крб. – 0 крб. 80 коп. + 5% суми, що перевищує 30 крб.; 4) від 51 до 100 крб. – 1 крб. 80 коп. + 6% суми, що перевищує 50 крб.; 5) від 101 до 300 крб. – 4 крб. 80 коп. + 9% суми, що перевищує 100 крб.; 6) від 301 до 500 крб. – 22 крб. 80 коп. + 10% суми, що перевищує 300 крб.; 7) від 501 до 1 000 крб. – 42 крб. 80 коп. + 11% суми, що перевищує 500 крб.; 8) від 1 001 до 1 500 крб. – 97 крб. 80 коп. + 11% суми, що перевищує 1 000 крб.; 9) від 1 501 до 2 000 крб. – 157 крб. 80 коп. + 15% суми, що перевищує 1 500 крб.; 10) від 2 001 до 3 000 крб. – 232 крб. 80 коп. + 20% суми, що перевищує 2 000 крб.; 11) від 3 001 крб. і вище – 432 крб. 80 коп. + 30% суми, що перевищує 3 000 крб.

Прибутковий податок із заробітної плати: 1) нараховувався й утримувався підприємствами, установами й організаціями, громадянами, що виплачували заробітну плату; 2) перераховувався до бюджету: одночасно з одержанням в установах банків коштів на виплату заробітної плати; наступного дня після виплати заробітної плати тими організаціями, які виплачували заробітну плату з виручки від реалізації продукції і надання послуг; 3) не міг сплачуватися за рахунок коштів підприємств, установ та організацій.

2. 3 6 січня 1993 р. до 1 січня 2004 р. – Закон України «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства», який скасовано, замінив Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26 грудня 1992 р., що набув чинності 6 березня 1993 р.

[3]. Декретом змінено платників податку, доходи у вигляді заробітної плати, які не підлягали оподаткуванню, ставку податку, порядок його обчислення та сплати, а також посилено контроль за сплатою цього податку та міру відповідальності в разі не своєчасної сплати податку, зокрема [3]:

1) платниками прибуткового податку (суб'єктами оподаткування) в Україні були громадяни України, іноземні громадяни й особи без громадянства як ті, що мали (які проживають в Україні загалом не менше 183 днів у календарному році), так і ті, що не мали постійного місця проживання в Україні;

2) не підлягали оподаткуванню доходи, що стосувалися заробітної плати, як-от: компенсаційні виплати в грошовій і натуральній формі в межах норм, передбачених чинним законодавством, за винятком компенсації за невикористану відпустку в разі звільнення; суми грошового забезпечення, одержуваного військовослужбовцями, особами рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та кримінально-виконавчої системи (з 11 грудня 1998 р.) у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

3) розмір заробітної плати за основним місцем роботи до оподаткування зменшувався на: а) суму, що не перевищувала за кожний повний місяць, протягом якого одержано дохід, встановленого чинним законодавством розміру мінімальної місячної заробітної плати (неоподатковуваний мінімум) (Таблиця 1) [4]; б) до десяти неоподатковуваних мінімумів, зокрема, розмір зазначених вище вирахувань, у: громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи і віднесені до категорій 1 і 2; інвалідів війни I групи; в) ін.

4) відповідно до ст. 7 Декрету Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про прибутковий податок з громадян», ставка прибуткового податку із заробітної плати була одночасно і відносною, і прогресивною та становила [3; 5]:

– до 1 жовтня 1994 р.:

а) 1 мінімальна заробітна плата (далі – мзп) (Таблиця 2) [6] включно – не оподатковувалася [3];

б) від 1 мзп + 1 крб. до 10 мзп включно – 10% суми, що перевищує мзп;

в) від 10 мзп + 1 крб. до 20 мзп включно – податок із 10 мзп + 20% суми, що перевищує 10 мзп;

г) від 20 мзп + 1 крб. до 30 мзп включно – податок із 20 мзп + 35% суми, що перевищує 20 мзп;

Таблиця 1

Розмір неоподаткованого мінімуму з 1993 р. по 1 січня 2004 р.

Дата дії розміру	Розмір	Нормативно-правовий акт, який закріплював розмір
1 січня – 31 травня 1993 р.	4 600 крб.	Декрет Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про підвищення мінімальних розмірів заробітної плати і пенсії» від 29 грудня 1992 р. № 19–92.
1 червня – 31 серпня 1993 р.	13 800 крб.	Постанова КМУ «Про збільшення неоподаткованого мінімуму доходів громадян і ставки їх прогресивного оподаткування» від 10 червня 1993 р. № 433.
1 вересня – 30 листопада 1993 р.	40 000 крб.	Постанова КМУ «Про збільшення неоподаткованого мінімуму доходів громадян і ставки їх прогресивного оподаткування» від 10 вересня 1993 р. № 719.
1 грудня 1993 р. – 30 вересня 1994 р.	120 000 крб.	Постанова КМУ «Про збільшення неоподаткованого мінімуму доходів громадян та ставки їх прогресивного оподаткування» від 14 грудня 1993 р. № 1032.
1 жовтня – 31 жовтня 1994 р.	240 000 крб.	Указ Президента України (далі – ПУ) «Про збільшення неоподаткованого мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян» від 13 вересня 1994 р. № 519/94.
31 жовтня 1994 р. – 31 січня 1995 р.	78 000 крб.	Указ ПУ «Про зміни до Указу ПУ від 13 вересня 1994 р. № 519» від 31 жовтня 1994 р. № 649/94.
1 лютого – 30 вересня 1995 р.	1 400 000 крб.	Указ ПУ «Про внесення змін до Указу ПУ від 13 вересня 1994 р. № 519» від 3 лютого 1995 р. № 100/95.
1 жовтня 1995 р. – 1 вересня 1996 р.	1 700 000 крб.	Указ ПУ «Про внесення змін до Указу ПУ від 13 вересня 1994 р. № 519» від 21 листопада 1995 р. № 1082/95.
2 вересня 1996 р. – 31 грудня 2003 р.	17 грн.	Укази ПУ «Про внесення змін до Указу ПУ від 13 вересня 1994 р. № 519» від 21 листопада 1995 р. № 1082/95, «Про грошову реформу в Україні» від 25 серпня 1996 р. № 762/96.

Розмір мінімальної заробітної плати з 1993 р. по 1 січня 2004 р.

Дата дії розміру	Розмір	Дата дії розміру	Розмір, грн.
1 січня 1993 р. – 1 червня 1993 р.	4 600 крб.	1 січня 1999 р. – 1 квітня 2000 р.	74
1 червня 1993 р. – 1 вересня 1993 р.	6 900 крб.	1 квітня 2000 р. – 1 квітня 2000 р.	90
1 вересня 1993 р. – 1 грудня 1993 р.	20 000 крб.	1 квітня 2000 р. – 1 липня 2000 р.	118
1 грудня 1993 р. – 1 березня 1996 р.	60 000 крб.	1 липня 2000 р. – 1 січня 2002 р.	140
1 березня 1996 р. – 2 вересня 1996 р.	1 500 000 крб.	1 січня 2002 р. – 1 січня 2003 р.	165
2 вересня 1996 р. – 1 січня 1998 р.	15 грн.	1 січня 2003 р. – 1 грудня 2003 р.	185
1 січня 1998 р. – 1 липня 1998 р.	45 грн.	1 грудня 2003 р. – 1 вересня 2004 р.	205
1 липня 1998 р. – 1 січня 1999 р.	55 грн.		

г) понад 30 мзп – податок із 30 мзп + 55% суми, що перевищує 30 мзп;

д) із сум доходів, одержуваних не за місцем основної роботи та громадянами, які не мають постійного місця проживання в Україні, податок нараховується за ставкою 20% без урахування неоподаткованого мінімуму та пільг;

– з 1 жовтня 1994 р. [5]: а) з доходу в розмірі одного неоподаткованого мінімуму (далі – нм) [4] – не оподатковується; б) з доходу в розмірі від 1 нм + 1 крб. до 5 нм – 10% від суми доходу, що перевищує розмір 1 нм; в) з доходу в розмірі від 5 нм + 1 крб. до 10 нм – податок із доходу в розмірі 5 нм + 15% від суми, що перевищує дохід у розмірі 5 нм; г) з доходу в розмірі від 10 нм + 1 крб. до 60 нм – податок у розмірі 10 нм + 20% від суми, що перевищує дохід у розмірі 10 нм; г) з доходу в розмірі від 60 нм + 1 крб. до 100 нм – податок у розмірі 60 нм + 30% від суми, що перевищує дохід у розмірі 60 нм; д) з доходу понад 100 нм – податок із доходу в розмірі 100 нм + 40% від суми, що перевищує дохід у розмірі 100 нм; е) із сум доходів, одержуваних громадянами не за місцем основної роботи та громадянами, які не мають постійного місця проживання в Україні, податок нараховується за ставкою 20% без урахування неоподаткованого мінімуму та пільг;

5) прибутковий податок із заробітної плати [3]: а) нараховувався й утримувався підприємствами, установами й організаціями всіх форм власності та фізичними особами-суб'єктами підприємницької діяльності, які провадили виплату заробітної плати з місячної заробітної плати, яка зменшувалася на розмір пільг, якщо особа мала на це право, за встановленою ставкою податку; б) перераховувався нарахований і утриманий податок за минулий місяць цими ж суб'єктами після закінчення кожного місяця, але не пізніше строку одержання в установах банків коштів на виплату належних громадянам сум; в) особи, які не мали рахунків в установах банків, а також ті, що виплачували заробітну плату з виручки від реалізації продукції та надання послуг, перераховували утримані суми податку до бюджету через установи банків наступного дня після виплати належних громадянам сум; г) заборонялася сплата податку коштом зазначених осіб, крім колективних сільськогосподарських підприємств (сплачували податок зі своїх доходів); г) особи, які провадили виплату заробітної плати як за основним, так і за неосновним місцем роботи, протягом 15 календарних днів за останнім днем звітного кварталу надсилали до податкових органів за місцем державної реєстрації відомості про нараховані та виплачені суми доходів і суми утриманих із них податків (з 1 квітня 2001 р. до 1 квітня 2001 р. – не пізніше як через 30 днів після виплати заробітної плати за місцем проживання громадян); д) ін.

3. З 1 січня 2004 р. до 1 січня 2011 р.: 22 травня 2003 р. ухвалений Закон України «Про податок із доходів фізичних осіб» [7], який набрав чинності 1 січня 2004 р. та замінив Декрет КМУ «Про прибутковий податок з громадян» [3] від 26 грудня 1992 р., а також змінив назву прибуткового податку із громадян на податок із доходів фізичних осіб. Так, відповідно до цього Закону, платниками податку були резидент та нерезидент, який отримував заробітну плату в Україні, крім нерезидентів, які мали дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені на умовах взаємності міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [7].

Порівняно з вищезазначеним Декретом Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» щодо заробітної плати змінено: доходи, які підлягають оподаткуванню, ставку податку, введено поняття «податковий агент», з'явилися пільги щодо податку з доходів фізичних осіб: податковий кредит (повернення частини сплаченого податку за рік) та податкова соціальна пільга (зменшення суми податку, яку особа має сплатити за місяць). Так, до складу загального місячного оподаткованого доходу включаються: доходи у вигляді заробітної плати, інші виплати та винагороди, нараховані (виплачені) платнику податку відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору [7].

Податковий агент – юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ) або фізична особа, що є суб'єктом підприємницької діяльності чи здійснює незалежну професійну діяльність, яка використовує найману працю інших фізичних осіб, чи представництво нерезидента-юридичної особи, які незалежно від їхніх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати податок із доходів фізичних осіб до бюджету від імені та коштом платника податку, вести податковий облік і подавати податкову звітність податковим органам, а також нести відповідальність за порушення [7].

Податковий кредит – це право платника податку-резидента, що має ідентифікаційний номер, за наслідками звітного податкового року отримати частину сплаченого за рік податку з доходів фізичних осіб за умови подання річної податкової декларації та в разі понесення деяких витрат, які мають документальне підтвердження та які Законом дозволено включити до витрат, понесення яких дає право отримати таке повернення. Такими витратами були [7]: частина суми процентів за іпотечним кредитом, договором оренди житла з викупом або фінансового лізингу житла (відповідно до змін, із 29 червня 2010 р.), сплачених платником податку; сума коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості середньої професійної або вищої форми навчання

такого платника податку, іншого члена його сім'ї першого ступеня споріднення, але не більше суми, яка дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму, визначеного для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 гривень, у розрахунку за кожний повний або неповний місяць навчання протягом звітного податкового року; ін. Цей розмір прожиткового мінімуму із 2004 р. по 1 січня 2011 р. становив [8]: 1) з 1 січня 2004 р. по 31 грудня 2004 р. – 387 грн.; 2) з 1 січня 2005 р. по 31 грудня 2005 р. – 453 грн.; 3) на 1 січня 2006 р. – 484 грн.; 4) на 1 січня 2007 р. – 525 грн.; 5) на 1 січня 2008 р. – 633 грн.; 6) на 1 січня 2009 р. – 669 грн.; 7) на 1 січня 2010 р. – 869 грн.

Податкова соціальна пільга, за якою платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного із джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, якщо її розмір не перевищує суми, яка дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму, визначеного для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 гривень, на суму податкової соціальної пільги в таких розмірах [7]: 1) у розмірі, що дорівнює 50% однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку. Розмір мінімальної заробітної плати із 2004 р. по 1 січня 2011 р. становив на: 1 січня 2004 р. – 205 грн.; 1 січня 2005 р. – 265 грн.; 1 січня 2006 р. – 350 грн.; 1 січня 2007 р. – 400 грн.; 1 січня 2008 р. – 515 грн.; 1 січня 2009 р. – 605 грн.; 1 січня 2010 р. – 869 грн. [6]; 2) у розмірі, що дорівнює 150% та 200% однієї мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, – для окремих платників податків.

Відповідно до Закону України «Про податок із доходів фізичних осіб», ставка податку була відносною (процентна) і диференційованою та становила 15% заробітної плати, окрім заробітної плати шахтарів-працівників, працівників шахтобудівних підприємств, які зайняті на підземних роботах повний робочий день, та працівників державних воєнізованих аварійно-рятувальних служб (формувань) у вугільній промисловості, для яких ставка становила 10% [7] (таку ставку введено 25 червня 2009 р.) [9].

Порядок нарахування, утримання та сплати (перерахування) податку до бюджету був таким [7]: 1) податковий агент, який нараховував (виплачував) оподатковувану заробітну плату на користь платника податку, утримував податок від її суми коштом платника, використовуючи ставку податку; 2) податок підлягав сплаті (перерахуванню) до бюджету під час виплати заробітної плати єдиним платіжним документом; 3) якщо заробітна плата виплачувалася готівкою з каси резидента, то податок сплачувався (перераховувався) до бюджету протягом банківського дня, наступного за днем такої виплати; 4) податковий агент був зобов'язаний подавати органу державної податкової служби за місцем його реєстрації податкову декларацію з податку з доходів фізичних осіб за базовий податковий період, що дорівнює календарному місяцю, про загальні суми доходів, які нараховані, і загальні суми податку з доходів фізичних осіб, які утримані із цих доходів, а також обсяги перерахованого податку до бюджету.

4. З 1 січня 2011 р. – по теперішній час. 2 жовтня 2010 р. ухвалений Податковий кодекс України (далі – ПКУ) [10], який набрав чинності 1 січня 2011 р. та замінив усі законодавчі й інші підзаконні акти, які регулювали оподаткування доходів від діяльності деякими податками, зокрема оподаткування доходів

фізичних осіб. Податок із доходів фізичних осіб став податком на доходи фізичних осіб, який регулюється та визначається розділом IV ПКУ та є загальнодержавним податком.

Зауважимо, що 2011–2018 рр. у ПКУ вносилися зміни щодо цього податку; повіряно із Законом України «Про податок із доходів фізичних осіб» платник податку не змінився, частково змінилися доходи, які підлягають оподаткуванню, податковий кредит, ставки, порядок нарахування, перерахування та сплати податку, залишилося поняття «податковий агент», податкова соціальна пільга, розмір і порядок нарахування та сплати якої змінився. Що стосується оподаткування заробітної плати податком на доходи фізичних осіб, то змінився об'єкт оподаткування, тобто доходи, які включаються в заробітну плату та підлягають оподаткуванню, ставка податку, пільги і порядок сплати та звітування про сплату.

Податковими елементами податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) із заробітної плати, станом на 2018 р., є [10]:

1) платник ПДФО фактично – фізична особа-резидент і фізична особа-нерезидент, що отримує заробітну плату в Україні, з якої і вираховується і сплачується ПДФО, а вираховує його із заробітної плати та перераховує до бюджету податковий агент;

2) об'єкт оподаткування – заробітна плата, відповідно до п. 14.1.48 ст. 144 ПКУ, основна та додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, які виплачуються (надаються) платнику податку у зв'язку з відносинами трудово-го найму згідно із законом [10; 11, с. 186];

3) база оподаткування – грошова сума в гривнях нарахованої заробітної плати, яка, відповідно до ПКУ, зменшується на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне, соціальне страхування (із 2016 р. не зменшується; зменшувалася на 3,6%), страхових внесків до Накопичувального фонду, а у передбачених законом випадках – обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які, відповідно до закону, сплачуються за рахунок заробітної плати, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності;

4) ставка ПДФО, відповідно до ПКУ, спочатку була відносною (адвалорною процентною) та диференційованою, а нині є фіксованою й адвалорною процентною, розмір якої зазначений у Табл. 3 [10].

5) пільги щодо ПДФО є місячні (податкова соціальна пільга – зменшення розміру заробітної плати, яка підлягає оподаткуванню, і, як результат, зменшення розміру ПДФО та збільшення розміру отриманої на руки заробітної плати) та річна (податкова знижка – повернення частини сплаченого за рік ПДФО);

6) порядок нарахування, утримання та сплати (перерахування) податку до бюджету: податковий агент, який нараховує (виплачує, надає) оподатковувану заробітну плату на користь платника податку, зобов'язаний утримувати податок з її суми за рахунок останнього за ставкою ПДФО, сплатити його до бюджету під час виплати заробітної плати єдиним платіжним документом; податковий агент звітує про нарахування та сплату ПДФО протягом 40 календарних днів після закінчення кварталу.

Висновки. Отже, податок на доходи фізичних осіб з заробітної плати з 1991 р. по сьогодні пройшов 4 етапи розвитку і трансформації: 1) з 5 липня 1991 р. до 6 січня 1993 р. діяв Закон України «Про прибутковий податок із громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства»; 2) із 6 січня 1993 р. до 1 січня 2004 р. діяв Декрет КМУ «Про прибутковий податок із громадян»; 3) з 1 січня 2004 р. до 1 січня

Розмір ставки ПДФО ыз 2010 р. по теперішній час

Об'єкт оподаткування	Розмір ставки	Дата дії ставки
Заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати або інші виплати і винагороди, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку із трудовими відносинами, якщо вони за місяць не перевищували десятикратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, яка із 2011 р. по 2018 р. включно становила на: 1 січня 2011 р. – 941 грн.; 1 січня 2012 р. – 1 073 грн.; 1 січня 2013 р. – 1 147 грн.; 1 січня 2014 р., 1 січня 2015 р. – 1 218 грн.; 1 січня 2016 р. – 1 378 грн.; 1 січня 2017 р. – 3 200 грн.; 1 січня 2018 р. – 3 723 грн. [6]. Наприклад, 2011 р. це була сума, що не перевищувала 9 410 грн., 2012 р. – 10 730 грн., 2013 р. – 11 470 грн., 2014–2015 рр. – 12 180 грн.	15%	1 січня 2011 р. – 1 січня 2016 р.
Якщо ці доходи за місяць перевищують десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, то така ставка застосовувалася до суми перевищення.	17%	1 січня 2011 р. – 1 січня 2015 р.
	20%	1 січня 2015 р. – 1 січня 2016 р.
Заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати або інші виплати і винагороди, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку із трудовими відносинами.	18%	1 січня 2016 р. – дотепер

2011 р. діяв Закон України «Про податок із доходів фізичних осіб»; 4) з 1 січня 2011 р. по теперішній час є чинним Податковий кодекс України. Із прибуткового податку із громадян став податком на доходи фізичних осіб. Змінювалися платники, об'єкт і база оподаткування, ставки податку, пільги, порядок його нарахування, утримання, перерахування, сплати та звітування. Податок пройшов етапи від ускладненого процесу оподаткування до більш простого, зрозумілишого, тобто законодавець постійно намагався його удосконалити, хоча ставка податку спочатку була різноманітною, значною, більш складною та прогресивною, яка до 2004 р. була від 10% до 40% залежно від розміру заробітної плати, 2004–2007 рр. – 13%, 2007–2016 рр. – 15% та 17% (20%) залежно від розміру заробітної плати, а на теперішній час є фіксованою та відносною, становить 18% заробітної плати, вона, на наш погляд, більше відповідала принципу соціальної справедливості та забезпечувала його реалізацію, ніж чинна нині, яка потребує змін та має знов стати прогресивною.

Література:

1. Про прибутковий податок із громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства: Закон України від 5 липня 1991 р. № 1306–ХІІ (втратив чинність) // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2018).
2. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25 серпня 1996 р. № 762/96 // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2018).
3. Про прибутковий податок з громадян: Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. № 13–92 (зі змінами та доповненнями), втратив чинність // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2018).
4. Офіційний сайт Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Неоподаткований_мінімум (дата звернення: 24.05.2018).
5. Про збільшення неоподаткованого мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян: Указ Президента України від 13 вересня 1994 р. № 519/94 (зі змінами та доповненнями), втратив чинність // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/519/94/ed19940913> (дата звернення: 24.05.2018).

6. Офіційний сайт Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мінімальна_заробітна_плата (дата звернення: 24.05.2018).
7. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22 травня 2003 р. № 889–IV (зі змінами та доповненнями) // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-15> (дата звернення: 24.05.2018).
8. Сайт Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/labour/wagemin/> (дата звернення: 24.05.2018).
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо престижності шахтарської праці: Закон України від 25 червня 2009 р. № 1564–VI // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1564-17> (дата звернення: 24.05.2018).
10. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755–VI (зі змінами від 22 березня 2018 р.) // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 24.05.2018).
11. Березовська С.В., Нестеренко А.С. Судова бухгалтерія: навч. посібник. Одеса: Фенікс, 2016. 354 с. С. 5–9, 24–66, 125–295, 309–353.

Березовская С. В. Трансформация и сущность налогообложения заработной платы налогом на доходы физических лиц

Аннотация. Статья посвящена исследованию трансформации и сущности налогообложения заработной платы налогом на доходы физических лиц. В статье определены и раскрыты этапы развития и трансформации этого налога, его сущность и налоговые элементы.

Ключевые слова: трансформация, налогообложение, заработная плата, налог на доходы физических лиц.

Berezovskaya S. Transformation and essence of the taxation of salary by the tax on incomes of physical persons

Summary. The present article is dedicated investigation of the transformation and essence of the taxation of salary by the tax on incomes of physical persons. The article the stages of development and transformation of this tax have been determined and disclosed, its essence and tax elements.

Key words: transformation, taxation, salary, tax on incomes of physical persons.

*Перов А. П.,**здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Одеського університету імені І. І. Мечникова*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У СВІТЛІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

Анотація. У статті аналізуються поняття та особливості правового регулювання підготовки кадрів для державної служби України, зокрема, яким чином у теперішній час підготовка кадрів унормована законодавством України під час втілення адміністративної реформи з урахуванням європейського досвіду. Також досліджується, яка модель підготовки кадрів існує в Україні, чи є проблеми та які шляхи їх вирішення в цій сфері на законодавчому рівні.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративна реформа, кадрова політика, підготовка кадрів, державна служба.

Постановка проблеми. В останній час спостерігається динамічне втілення адміністративної реформи і розвиток державної служби як її складової частини. У спеціальній та юридичній літературі неодноразово робилися спроби проаналізувати і зробити висновки того, як зробити ефективним державного службовця, яку систему підготовки обрати, яким саме чином удосконалити його підготовку, з урахуванням європейського та світового досвіду. Важливо дослідити, як в Україні вирішуються питання адміністративно-правового регулювання державної служби, які при цьому є проблеми та шляхи їх вирішення, і чи відповідають вони меті та цілям адміністративної реформи.

Зокрема, цьому питанню приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, О. Бандурка, Л. Біла-Тіунова, Ю. Битяк, Є. Бородін, Д. Бахрах, О. Воронько, Н. Гончарук, С. Дубенко, С. Ківалов, В. Князев, Ю. Ковбасюк, В. Козаков, В. Колпаков, Т. Когановська, В. Кремень, В. Куценко, К. Левченко, Н. Липовська, В. Луговий, В. Майборода, Н. Матюхіна, О. Мельников, Т. Мотренко, П. Надолішній, Н. Нижник, О. Оболенський, В. Олуйко, Г. Опанасюк, І. Пахомов, Т. Пахомова, Л. Прокопенко, Н. Протасова, А. Рачинський, В. Ребкало, О. Рябенко, С. Серьогін, Ю. Шаров, І. Шпекторенко, Г. Щокін тощо; також вчені з інших країн: А. Оболонський, А. Барабашов, А. Сурін, Г. Купріяшин. Основна увага в монографіях, науково-практичних виданнях, наукових статтях приділялася, як правило, безпосередньо проблематиці, загальній характеристиці адміністративної реформи та кадрового забезпечення у сфері державного управління [1] або відповідних державних органів, характеристики адміністративних і трудових відносин, що виникають під час проходження державної служби, а також її особливостям. Однак узагальненню в частині виявлення характерних рис кадрового забезпечення як самостійного явища, встановленню його сутності, а також розкриттю завдань цієї складової частини державного управління належна увага приділялась не завжди. Це дозволяє здійснити комплексний аналіз підготовки кадрів для державної служби як частини адміністративної реформи та опрацювати єдині підходи щодо її подальшого вдосконалення як

загалом, так і в межах державного управління та адміністративно-правового регулювання. Ряд вчених вважає, що для перспективного розвитку підготовки держслужбовців необхідно дослідити та зробити порівняльний аналіз зарубіжного досвіду, запозичив з нього необхідні форми, методи, системи і принципи, які будуть корисні для розуміння та вдосконалення системи підготовки кадрів для державної служби України.

Мета статті. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в аналізі особливостей адміністративної реформи та правового регулювання підготовки кадрів для державної служби України з урахуванням європейського та світового досвіду та в обґрунтуванні пропозицій щодо вирішення існуючих у цій сфері проблем на теоретичному і практичному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративна реформа в Україні на теперішній час вимагає прискорити процеси вдосконалення та оновлення системи державного управління, які відбуваються на сучасному етапі державотворення, бо потрібні якісні державні службовці з високим рівнем професіоналізму і компетентності. Адміністративна реформа – це здійснення комплексних перетворень у системі публічного управління в інтересах громадян. Насамперед, це стосується виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Адміністративна реформа передбачає, щоб чиновники служили людині, а не якимось абстрактним державним інтересам. Тому можна зазначити, що метою адміністративної реформи у сфері державної служби є створення компетентної, політично нейтральної, ефективної, відповідальної та авторитетної державної служби, спроможної забезпечити надання якісних адміністративних послуг. Цю задачу з реформування державної служби може виконати тільки ефективна система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців.

Підготовка кадрів – це спеціальна система заходів, спрямованих на навчання, підвищення компетентності, кар'єрне зростання державних службовців, яка здійснюється як особисто, так і через спеціальні органи та заклади.

Підготовка кадрів завжди починається з навчання, ще з надбання середньої та вищої освіти, коли майбутній державний службовець отримує базу знань, вивчає іноземні мови, а у вищих навчальних закладах – право, науку управління, планування та ін. Подальше навчання проходить у закладах системи підготовки і підвищення кваліфікації системи Академії державного управління України чи в її філіях. Стаття 48 Закону України «Про державну службу» вказує, що державним службовцям створюються умови для підвищення рівня професійної компетентності шляхом професійного навчання, яке проводиться постійно [2, ст. 48].

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників державної служби повинні спиратися на конкретні принципи та втілюватися за допомогою системи організаційних засобів, які регулюють навчальний процес. Принципи підготовки можна поділити на професійні та загальногромадянські. До професійних відносяться: знання права, економіки, політології, психології, конфліктології, державного управління, соціології, а також вміння використовувати їх та постійно підвищувати їх рівень. До загальногромадянських принципів відносяться: навички та вміння спілкування, чесність, неподатливість корупції, відповідальність тощо [3, с. 328]. Ці якості набуваються шляхом їхнього вдосконалення та вивчення на тренінгах, семінарах, шляхом стажування і перманентної самопідготовки.

Досліджуючи закордонний досвід, вчені Г. Опанасюк [4, с. 268], Л. Титаренко [5, с. 209] визначають декілька моделей професійної підготовки державних службовців, основним з яких є європейська (континентальна) та англо-саксонська. До континентальної входять Франція, Німеччина, Японія, а до англо-саксонської – США, Канада, Великобританія, Австралія. Характерною рисою вищезгаданих систем підготовки кадрів для державної служби є те, що англо-саксонська система є відкритою, система підбору кадрів здійснюється на основі вільного доступу з урахуванням університетського диплому, домінуючий засіб – це конкурс та співбесіда. Ще однією характерною рисою цієї моделі є контроль з боку громадського суспільства в ході процесу оголошення, проходження конкурсу майбутніми держслужбовцями.

Континентальна модель підготовки та підбору кадрів є закритою. Характерною рисою в неї є те, що система навчання відбувається в спеціальних закладах, які мають багаторівневу систему. Кар'єрне зростання відбувається поступово, з набранням знань, вмінь та компетенцій. Можна зробити висновок, що континентальна система підготовки є в достатній мірі централізована, а англо-саксонська – більш децентралізована.

Підготовка професійно компетентного відповідального персоналу державної служби одразу після набуття незалежності України актуалізувалася серед державних пріоритетів. А вже після обрання Україною незалежності в неї не було держслужбовців, їхні функції виконували колишні держчиновники, які наймалися за трудовим договором. Була відсутня система підготовки кадрів для державної служби, адже на початку 90-х рр. XX ст. була ліквідована партійна система підготовки кадрів, якою керувала КПРС, і наша держава певний період існувала без поповнення органів державної влади спеціально підготовленими для управлінської діяльності службовцями. Функції державного управління часто покладалися на вчорашніх інженерів, учителів, лікарів, агрономів тощо, які набували досвіду керівної діяльності здебільшого практичним шляхом [6, с. 31–39].

Для реалізації підготовки кадрів державної служби в Україні було потрібно створити систему. За зразок була обрана континентальна система за французьким аналогом, бо, як вважало тоді керівництво, вона краще могла адаптувати радянських службовців та їхню систему для потреб організації державного управління в новій країні. Так, ще до появи системи державної служби в Україні Указом Президента України Л. Кравчука від 4 березня 1992 р. було створено інститут державного управління та самоврядування при Кабінеті Міністрів України, на базі якого в 1995 р. утворилася цілісна система навчання держслужбовців з філіями в Одесі, Дніпрі, Львові, Харкові [6, с. 31–39].

Для правового регулювання діяльності держслужбовців у 1993 р., а потім у 2011 р. були прийняті Закони «Про державну службу» в Україні, в яких були закладені характерні принципи континентальної системи підбору кадрів, виходячи з того, що це професійна діяльність, і чиновник, який її здійснює, в процесі підготовки повинен володіти «ремеслом» управління і поступово зростати по кар'єрних сходах. Але 20 років існування цієї системи виявили, що радянську систему підбору кадрів, на жаль, неможливо адаптувати до континентальної системи у зв'язку з її закритістю, яка проявилася у таких негативних явищах, як кумівство, складання органів з прямих родичів (чоловік, дружина, діти, брат, сестра), що, у свою чергу, призвело до тотальної корупції серед державних службовців. Після Революції Гідності та вибору Україною європейського вектору розвитку для вдосконалення адміністративних реформ і створення більш ефективної системи підбору кадрів була запозичена англо-саксонська система. На базових принципах, які відображають відкриту систему, було створено Закон України «Про державну службу» 2015 р., де основним засобом підбору кадрів є конкурс, а велику роль у контролі підбору відіграє громадськість. Згідно із цим Законом професійне навчання здійснюється через систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації, зокрема в галузі знань «Публічне управління та адміністрування», у встановленому законодавством порядку в навчальних закладах, установах, організаціях, незалежно від форми власності, які мають право надавати освітні послуги, в тому числі за кордоном [7, ст. 48], що дуже схоже із системою, яка є у Сполучених Штатах Америки.

Забезпечення організації професійного навчання державних службовців покладається на керівника державної служби. Організація професійного навчання відповідно до частини четвертої статті Закону України «Про державну службу» здійснюється в межах витрат, передбачених на утримання відповідного державного органу.

Отже, керівник державної служби повинен визначити, по-перше, потребу в проведенні тих або інших видів професійного навчання, по-друге, суму, що може бути на це виділена з кошторису державного органу.

Керівник державної служби може прийняти рішення про підвищення кваліфікації державних службовців на робочому місці, в інших установах (організаціях) або шляхом проведення відповідно до закону закупівлі послуг із забезпечення підвищення їхньої кваліфікації, що проводиться не рідше одного разу на три роки.

Вперше прийняті на держслужбу службовці повинні пройти навчання.

Законом чітко не визначено, який вид професійного навчання повинні пройти вперше призначені на посаду держслужбовці. Закон закріпив досить ефективний засіб підготовки держслужбовців – стажування, яке вони проходять від 1 до 6 місяців в іншому державному органі або за кордоном [8, с. 210].

Стажування за кордоном здійснюється відповідно до міжнародних договорів та договорів про співпрацю між державними органами та іноземними державними органами, а також з міжнародними організаціями з визначенням змісту, умов стажування та фінансового забезпечення строком не більше 6 місяців. Дане положення регулюється ст. 48 Закону України «Про державну службу» – Підвищення рівня професійної компетентності державних службовців. Викладені в статті 48 норми пов-

ністю враховують рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи з питань регулювання державної служби в країнах Європи, в якій зазначено, що постійне навчання є однією з важливих заporук ефективної діяльності системи публічної адміністрації.

Статтею 49 Закону України «Про державну службу» визначено, що держслужбовець за результатами оцінювання своєї службової діяльності разом зі службою управління персоналом складає індивідуальну програму підвищення рівня професійної компетентності, яку погоджує з його безпосереднім керівником, і котру згодом затверджує керівник структурного підрозділу, де він працює. Згідно з цією нормою зрозуміло, що законодавець визначив навчання однією з важливих умов для ефективної діяльності держслужбовців.

Аналіз адміністративної реформи дає підстави виділити основні тенденції, які потрібно врахувати Україні для інтеграції в Європейський Союз. Закон України «Про державну службу» 2015 р. досить реформаторськи вніс норми про підготовку кадрів для державної служби, але на теперішній час цього недостатньо. Потрібно розробити стратегії і ширше імплемувати у вітчизняне законодавство європейські принципи.

Вони сформульовані в низці нормативно-правових, прогнозних-планових документів: в Угоді про партнерство між Україною і Європейським співтовариством від 14 червня 1994 р., Указі Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» зі змінами і доповненнями, внесеними Указом Президента України від 27 вересня 2011 року № 929/2011, у Концепції адаптації інституту державної служби України до стандартів Європейського Союзу (Указ Президента України від 5 березня 2004 р.), в Законі України від 18 березня 2004 р. «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [7].

Хотілось би зазначити, що до вимог, які містяться в підписаних Україною документах, відносяться децентралізація, надання якісних адміністративних послуг, реформування державної служби. У зв'язку з тим, що в країнах, які бажають вступити до ЄС, національне законодавство має відмінності за своєю сутністю, принципами і потребує адаптації, Європейський Союз надає допомогу Україні через Організацію економічної співпраці та розвитку, що запровадила ініціативи SIGMA, експерти якої допомагають у проведенні реформ державної служби та модернізації державних інституцій. Для оцінки прогресу в реформуванні державного управління експерти SIGMA також допомагають українським державним службовцям у засвоєнні практики європейських судів. Це є важливим, бо європейське законодавство приділяє увагу фундаментальним засадам, які були підтверджені та сформульовані судами, оскільки вони тлумачать правові положення. Для цього Україна втілює принцип верховенства права і ввела цю норму в усі процесуальні кодекси. Тепер судді повинні враховувати практику Європейського суду з прав людини і вважати практику європейського суду з прав людини як джерело внутрішнього права держави.

Для модернізації інституту державної служби за принципами «доброго врядування», визначеними ООН, Указом Президента України від 01 лютого 2012 р. була схвалена Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 рр., Кабінетом Міністрів України 13 травня 2013 р. були затверджені Програма Розвитку державної служби на період до 2016 р. і Стратегія реформування державного управління України на 2016–2020 рр. [9], де були враховані рекомендації експертів проекту Twinning.

Висновки. З наведеного вище можна зробити наступні висновки. У процесі дослідження виявлено, що реформування державної служби України є складовою частиною адміністративно-правової реформи і має напрямком інтеграції в Європейський Союз.

Аналіз системи професійної підготовки державних службовців України засвідчує те, що обрана континентальна система закритого типу підготовки кадрів для державної служби виявилась неефективною. Тому для її реформування і вдосконалення була обрана англо-саксонська система відкритого типу, на принципах якої був прийнятий новий Закон України «Про державну службу» 2015 р.

Створити організаційно-правові та фінансово-економічні засади для стажування державних службовців у системі структур ЄС та включити в систему підготовки держслужбовців вивчення практики європейського суду з прав людини.

Доцільно законодавчо врегулювати, що підвищення рівня професійної компетентності державних службовців проводиться шляхом перманентного самостійного навчання (самоосвіти).

Література:

1. Реформування професійного навчання державних службовців в Україні: проблеми та перспективи: монографія / С.М. Серьогін, Є.І. Бородин, Н.А. Липовська та ін. Київ: НАДУ, 2013. 112 с.
2. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 48.
3. Государственная служба (комплексный подход): учебное пособие. Москва: Дело. 1999. 440 с.
4. Опанасюк Г.О. Тенденції підготовки державних службовців у Центральній та Східній Європі. Вісник УАДУ. 2000. № 1. С. 265–271.
5. Титаренко Л.М. Підготовка управлінської еліти в Україні та зарубіжний досвід. Вісн. УАДУ: збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Вип. 1 (13). Одеса: ОРІДУ. 2003. С. 206–216.
6. Луговий В.І. Десять років становлення (досвід досліджень, розробок і впроваджень у сфері державного управління). Київ: Вид-во НАДУ, 2005. 110 с.
7. Державна служба: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; редкол.: Ю.В.Ковбасюк (голова), О.Ю. Оболенський (заст. голови), С.М. Серьогін (заст. голови) та ін. Київ – Одеса: НАДУ. 2012. Т. 1. С. 372.
8. Про затвердження Порядку стажування державних службовців: Наказ Нацдержслужби від 03 березня 2016 р. № 48. Офіційний вісник України. 2016. № 27. С. 210.
9. Деякі питання реформування державного управління України. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 474-р від 24 червня 2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-2016> (дата звернення: 08.06.2018).

Перов А. П. Особенности правового регулирования подготовки кадров для государственной службы Украины в свете административной реформы

Аннотация. В статье анализируются понятие и особенности правового регулирования подготовки кадров для государственной службы Украины, в частности, каким образом в настоящее время подготовка кадров нормирована законодательством Украины при воплощении административной реформы с учетом европейского опыта. Также исследуется, какая модель подготовки кадров существует в Украине, какие существуют проблемы в этой сфере и каковы пути их решения на законодательном уровне.

Ключевые слова: административное право, административная реформа, кадровая политика, подготовка кадров, государственная служба.

Perov A. Peculiarities of legal regulation of training for persons for the state service of Ukraine in the light of administrative reform

Summary. The article analyzes concepts and peculiarities of legal regulation of training for the civil service of Ukraine. How is the current training of personnel regulated by the legislation of Ukraine in the implementation of administrative

reform, taking into account European experience. It also explores which model of training exists in Ukraine, whether there are problems in this area and the ways of their solution at the legislative level.

Key words: administrative law, administrative reform, personnel policy, training, civil service.

*Припутьє Д. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ, ПОВ'ЯЗАНОГО З АДМІНІСТРАТИВНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ, У СЛУЖБОВОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті піднімаються питання підвищення ефективності норм про застосування примусу у службовому праві, пов'язаного з адміністративною відповідальністю. Визначається система нормативно-правових актів, що регулюють проходження публічної служби в Україні. Визначається сутність такого адміністративного стягнення, як попередження, встановлюється доцільність його застосування до притягнення до адміністративної відповідальності службовців. Сутність та особливості юридичної відповідальності, визначені у статті, в службовому праві дозволили встановити специфічний характер заходів примусу, необхідність застосування яких визначається потребами розбудови сервісної моделі сучасної держави.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, попередження, примус, публічна служба, стягнення.

Постановка проблеми. Застосування заходів примусу в службовому праві має здійснюватися з дотриманням встановлених законодавством особливостей, забезпеченням гарантій та законних інтересів на притягнення до юридичної відповідальності, з дотриманням принципів законності, верховенства права, об'єктивності та прозорості прийняття управлінських рішень.

Актуальність дослідження поняття, визначення особливостей примусу у службовому праві України, пов'язаного із юридичною відповідальністю, обґрунтовується передусім недостатньою розробленістю відповідної проблематики у вітчизняній юридичній науці. Формування службового права як підгалузі адміністративного права в сучасних умовах, у тому числі і визначення такого його інституту, як застосування примусу до службових осіб, повинно відбуватися на нових концептуальних засадах. Окремі аспекти цієї проблематики знайшли своє відображення в працях представників української науки адміністративного права: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломоєць, Н.Р. Нижник, О.В. Петришина та інших, однак формування інституту публічної служби в контексті впровадження політики, спрямованої на забезпечення реалізації євроінтеграційних процесів, обумовлює відхід від інституційного розуміння категорії примусу до реалізації положень «людиноцентристської» концепції здійснення публічного управління.

Отже метою даного дослідження є визначення шляхів підвищення ефективності норм про застосування примусу, пов'язаного з адміністративною відповідальністю, у службовому праві.

Виклад основного матеріалу. Дотримання процесуальних гарантій законності та правомірності застосування заходів примусу, що пов'язуються з юридичною відповідальністю, у сфері

публічної служби передбачає встановлення нормами чинного законодавства відповідної адміністративної процедури.

Загальновизнаною концепцією є поділ заходів примусу на заходи примусу, метою реалізації яких є: а) попередження можливих правопорушень та настання небезпечних для суспільства наслідків; б) припинення протиправних дій; в) покарання осіб, винних у вчиненні правопорушень [1, с. 60–68].

Слід зазначити, що заходи примусу, які мають характер попередження та чітку спрямованість на забезпечення профілактики вчинення більш тяжких правопорушень, в цілому спрямовані на забезпечення встановлення режиму правового порядку. В сфері службових відносин застосування попереджувальних заходів примусу може бути умовно поділене на заходи, спрямовані: 1) на попередження більш тяжких правопорушень; 2) на перешкоджання ухилення службовцями від виконання покладених на них обов'язків.

Застосування попереджувальних заходів примусу, пов'язаних з юридичною відповідальністю у службовому праві, пов'язується як з існуванням підстав, які виникли і залежать від волі суб'єкта, так і з існуванням підстав, які виникли поза волею службовця. До заходів примусу у службовому праві передусім необхідно віднести такий захід, як попередження.

Загальновизнаним є підхід до розуміння попередження як «міри відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником (реалізація функції спеціальної превенції), так і іншими особами (реалізація функції загальної превенції)» [2, с. 660].

Попередження належить до категорії основних адміністративних стягнень, що здійснює обмеження у вигляді морального впливу на людину. Обмежень майнового характеру не відбувається.

Застосування попередження як виду адміністративного стягнення за вчинення адміністративного правопорушення є можливим, якщо прямо передбачено чинним законодавством. До того ж необхідно підкреслити, що правопорушення, за вчинення яких допускається застосування попередження, можуть бути умовно згруповані за об'єктом посягання на: 1) відносини у сфері використання природних ресурсів (ст. ст. 79, 83–1, 85 КУпАП); 2) відносини, пов'язані з забезпеченням вимог експлуатації будівель, споруд, обладнання (ст. ст. 95–1, 99, 175); 3) відносини у сфері обігу інформації (ст. 92–1); 4) відносини у сфері фінансів та підприємництва (ст. 159, 164–1).

Вважаємо за необхідне підкреслити, що у главі 13–1, що передбачає відповідальність за порушення законодавства у сфері

запобігання корупції, не передбачено жодного складу адміністративних правопорушень, за вчинення яких є можливим застосування попередження. Зокрема, виникає питання: наскільки ефективним є передбачення за вчинення порушення особою встановлених законом обмежень щодо заняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю у викладі застосування виключно штрафу, який має доволі високий розмір (від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), якщо передбачається застосування такого додаткового адміністративного стягнення, як конфіскація отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом.

Взагалі питання ефективності реалізації адміністративних норм в цілому, і зокрема, норм про адміністративну відповідальність є предметом триваючих наукових дискусій.

В сучасних умовах питання дослідження ефективності досліджувались такими вченими, як: Д.А. Керимов, який відзначає ефективність правових норм як їх доцільність [3, с. 138, 140]; М.П. Лебедевою, яка підкреслює, що ефективність – це оптимальна форма досягнення завдань, що висувуються перед реалізацією норм права [4, с. 22–31]; А.С. Пашков, Д.М. Чечот, які в основу розуміння ефективності норм права покладає їх здатність (за умови їх належної реалізації) забезпечити досягнення задоволення публічних інтересів [5, с. 3]; П.М. Рабинович, який у своїй праці «Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження» (2008 р.) обґрунтовує взаємозв'язок між результативністю нормотворчої діяльності та застосуванням правових приписів [6, с. 13–21] та інші.

Одним із ґрунтовних досліджень, присвячених проблемам пошуку вирішення загальнотеоретичних та практичних проблемам реалізації норм адміністративного права є дисертаційна робота І.В. Болокан (2017 р.). Зокрема, вона підкреслює, що впровадження заходів адміністративної відповідальності сприяє підвищенню ефективності реалізації адміністративно-правових норм [7, с. 159], зазначаючи, що саме застосування норм адміністративного права є тим засобом забезпечення реалізації захисту та охорони публічного інтересу, будучи тим унікальним регулятором суспільних відносин, за допомогою якого належним чином здійснюється виконання та додержання адміністративно-правових приписів [7, с. 295].

Погоджуючись з І.В. Болокан, яка встановлює, що ефективність правової норми визначається її здатністю оптимально вирішувати правові завдання, метою її прийняття, з урахуванням галузевої специфіки правозастосування [7, с. 381–382]. Підкреслимо, що на наш погляд, ефективність реалізації заходів примусу, пов'язана з притягненням до адміністративної відповідальності, базується на їх здатності забезпечити відповідність між вчиненим діянням (диспозицією статті адміністративно-деліктного законодавства) та правовою санкцією передбаченої норми, що знаходить своє втілення у правозастосовчій діяльності суб'єктів владних повноважень.

Як було встановлено у попередніх підрозділах, суб'єктом адміністративно-деліктного провадження визначено суд, який розглядає та вирішує справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. ст. 172–4–172–92 КУпАП.

Виявляється доцільним проаналізувати ефективність застосування окремих норм адміністративно-деліктного законо-

давства у сфері публічної служби, що дозволить визначити напрями удосконалення чинного законодавства, що встановлює підстави та порядок застосування заходів примусу, що пов'язані з юридичною відповідальністю.

Передусім звернемо увагу на такий склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172–4 КУпАП, що встановлює адміністративну відповідальність за порушення службовою особою вимог щодо можливого сумісництва.

Аналіз судової практики розгляду адміністративних справ про вчинення правопорушення, передбаченого ст. 172–4 у період з 01.01.2013 р. по 01.01.2018 р. розглянуто близько 18 тис. справ, тоді як притягнуто до адміністративної відповідальності лише 6% службовців, звинувачених у сумісництві та визнаних винними у вчиненні зазначеного правопорушення, тоді як у більше ніж 60% випадків, справа поверталася судом до прокуратури для доопрацювання матеріалів справи, в інших випадках – службовці звільнялися від притягнення до адміністративної відповідальності через малозначність діяння (ст. 22 КУпАП): в таких випадках суд у резолютивній частині постанови визначає доцільність заміни штрафу на зауваження, що оголошується в ході судового засідання з відповідною конфіскацією прибутку, отриманого від сумісництва.

Такими є, зокрема, постанови у справі № 523/10791/16-п від 25 серпня 2016 р. [8], у справі №: 297/2591/16-п від 28 жовтня 2016 року [9], у справі № 702/246/16-п від 20 липня 2016 р. [10], у справі № 281/362/16-п № 281/362/16-п від 11 серпня 2016 року [11] та інші.

Критерії визначення малозначності вчиненого діяння нормативними положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення не встановлено. Отже за своєю сутністю це поняття належить до оціночних категорій. На необхідності визначення критеріїв малозначності справи неодноразово робився акцент у наукових дослідженнях.

Зокрема, О.І. Миколенко, А.С. Васильєв підкреслюють, що відсутність нормативного визначення критеріїв малозначності справи про адміністративне правопорушення створює передумови для реалізації дискреційних повноважень щодо вирішення цього питання уповноваженою особою [12, с. 65–66].

Про існування двох підходів до розуміння категорії малозначності адміністративної справи зазначається у дисертаційній роботі С.О. Резника [13, с. 5], де ним відокремлюється класичне розуміння малозначності як підстави для звільнення від відповідальності (О.М. Бандурка) та як критерія індивідуалізації адміністративної відповідальності (С.Г. Стеценко, Т.О. Коломєць, Н.В. Хорошак).

Проведене С.О. Резником дослідження дозволило йому визначити такі підстави для віднесення справи про адміністративне правопорушення до малозначних, що допускають звільнення від адміністративної відповідальності, а саме: 1) встановлення відповідного розміру санкції, що застосовується (вченим пропонується для штрафів не менше 3 неоподаткованих мінімумів доходів громадян); 2) вчинення діяння у спосіб, що не завдав чи не міг завдати істотної шкоди охоронюваним законодавством інтересам; 3) досягнення домовленості з потерпілим про відшкодування заподіяної шкоди охоронюваним чинним законодавством інтересам; 4) вчинення правопорушення пояснюється скрутним матеріальним становищем особи; 5) правопорушення вчинено вперше і не завдало істотної шкоди охоронюваним публічним правам та інтересам;

6) можливість накласти та виконати адміністративне стягнення на місці правопорушення; 7) скорочений строк розгляду справи про адміністративне правопорушення [13, с. 15–16].

Питання щодо можливості застосування категорії малозначності до визначення справи про адміністративне правопорушення як підстави притягнення до адміністративної відповідальності службовців у науковій літературі досліджено недостатньо.

Погоджуючись з визначенням сутності категорії малозначності, запропонованим Ю.Х. Куразовим, який, відмежовуючи її від поняття незначна суспільна шкідливість, підкреслює, що в основу встановлення розуміння першої покладається незначний розмір заподіяної шкоди [14, с. 151], необхідно визначити, наскільки необхідне існування такого інституту у службових правовідносинах.

Можливість застосування попередження, як правило, передбачається за вчинення так званих формальних складів адміністративних правопорушень, дійсно внаслідок яких фактична шкода, як правило, не настає, а якщо настає, то тоді необхідно вести мову вже про кримінальну відповідальність. Проте у разі притягнення до адміністративної відповідальності службових осіб, попередження, як вид адміністративного стягнення за вчинення правопорушень у сфері корупції (гл. 13-А КУпАП), правопорушень у сфері проходження військової служби (гл. 13-Б КУпАП) та інших адміністративно-службових деліктів, взагалі не передбачається.

Тоді як, виходячи з аналізу судової практики, загальноживаним є застосування усного зауваження до службовців. Також очевидним є питання досягнення правової ефективності відповідних норм адміністративно-деліктного законодавства, наскільки доцільним саме у відносинах у сфері публічної служби є впровадження категорії малозначності діяння, чи взагалі така ситуація, з точки зору розбудови публічно-сервісної моделі держави, сприяє вирішенню поставлених перед нею задач, якщо їх реалізація покладається на осіб, які порушуючи вимоги законодавства, залишаються суб'єктами владних повноважень?

Визначення поняття усного зауваження, процедури та критеріїв його застосування чинним адміністративно-деліктним законодавством не передбачено, втім воно використовується судом з метою індивідуалізації адміністративної відповідальності службовців. Проте вирішення такої правозастосовчої проблеми є можливим шляхом передбачення альтернативного адміністративного стягнення.

Висновки. Аналіз судової практики показав, що суд здебільшого тяжіє до застосування до службовців такого виду примусу, як усне зауваження, спираючись на малозначність діяння. Отже очевидним є висновок стосовно невідповідності міри заходу примусу, застосування якого передбачається відповідно до чинного законодавства. Виходячи з потреб практики, необхідно досягти мети притягнення до адміністративної відповідальності – загальної та спеціальної превенції. Отже вважаємо за доцільне переглянути положення санкцій ряду статей КУпАП.

Зокрема, пропонується статтю 172-4 КУпАП викласти у такій редакції: «Порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю тягне за собою попередження з кон-

фіскацією отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом.

Повторне порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом.

Порушення особою встановлених законом обмежень щодо входження до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особа здійснює функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляє інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією отриманого доходу від такої діяльності».

Таким чином, внесення відповідних змін до адміністративно-деліктного законодавства дозволить уникнути застосування такої юридично невизначеної категорії, як зауваження, що відповідно до норм чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення не є різновидом ані основних адміністративних стягнень, ані додаткових. До того ж застосування попередження як санкції за вчинення ряду службових адміністративних деліктів дозволить вирішити таку задачу правозастосування, як індивідуалізація відповідальності, що сприятиме загальному підвищенню рівня правової ефективності відповідних нормативних приписів.

До того ж поєднання попередження (як основного адміністративного стягнення) з конфіскацією незаконного добутого (як виду додаткового адміністративного стягнення) дозволяє вирішити проблему застосування до службовця, винного у вчиненні адміністративного правопорушення, не лише заходів примусу, що мають характер майнових обмежень (як це відбувається під час сплати адміністративного штрафу та конфіскації майна), а також і заходів примусу, що впливають на особистість службовця, шляхом публічного осуду його суспільно-небезпечної поведінки.

Література:

1. Дюрягин И.Я. Право и управление. М.: Юрид. лит., 1981. 168 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 4: Н-П. 2002. 720 с.
3. Керимов Д.А. Свобода, право и законность в социалистическом обществе. М.: Госюриздат юридической литературы, 1960. 224 с.
4. Лебедев М.П. Об эффективности воздействия социалистического права на общественные отношения. Советское государство и право. 1963. № 1. С. 22–31.
5. Пашков А.С., Чечот Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. Советское государство и право. 1965. № 8. С. 3–11.
6. Рабинович П.М. Эффективность юридических норм: общетеоретическо-понятийный инструментарий исследования. Вісник Академії правових наук України. 2008. № 1 (52). С. 13–21.
7. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: дис. к.ю.н. 12.00.07. Запоріжжя, ЗНУ, 2017. 549 с.

8. Справа № 523/10791/16-п: постанова Суворовського районного суду міста Одеси від 25 серпня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/60864339>.
9. Справа № 297/2591/16-п: постанова Березівського районного суду Закарпатської області від 28 жовтня 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62337698>.
10. Справа № 702/246/16-п: постанова Апеляційного суду Черкаської області від 20 липня 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59185930>.
11. Справа № 281/362/16-п № 281/362/16-п : постанова Лугинського районного суду Житомирської області URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59829702>.
12. Миколенко О.І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні : навч. посібник. Харків: ТОВ «Одіссея», 2012. 368 с.
13. Резник С.О. Малозначність правопорушення як підстава звільнення від адміністративної відповідальності: дис. к.ю.н. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.
14. Куразов Ю.Х. Юридіко-фактичні підстави накладення попередження як виду адміністративного стягнення. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». 2013. № 1(1). С. 146–161.

Припутень Д. С. О целесообразности повышения эффективности норм о применении принуждения, связанного с административной ответственностью, в служебном праве

В статье поднимаются вопросы повышения эффективности норм о применении принуждения, связанного с административной ответственностью, в служебном праве. Определяется система нормативно-правовых актов, регу-

лирующих прохождение публичной службы в Украине. Определяется сущность такого административного взыскания в виде предупреждения, устанавливается целесообразность его применения к привлечению к административной ответственности служащих. Определены сущность и особенности юридической ответственности в служебном праве, что позволило установить специфический характер мер принуждения, необходимость применения которых определяется потребностями развития сервисной модели современного государства.

Ключевые слова: административная ответственность, предупреждение, принуждение, публичная служба, взыскание.

Priputen D. On the advisability of increasing the effectiveness of norms on the use of coercion related to administrative liability in official law

In the article raises issues of increasing the effectiveness of the rules on the application of coercion related to administrative liability in official law. Defines the system of normative legal acts regulating the passage of public service in Ukraine. The author determines the essence of such administrative penalty in the form of a warning, establishes the expediency of its application to involve the administrative responsibility of employees. The author's definition of the essence and features of legal responsibility in the law of law has made it possible to establish the specific nature of coercive measures, the necessity of application of which is determined by the needs of the development of a service model of a modern state.

Key words: administrative responsibility, prevention, enforcement, public service, collection.

*Дембіцька С. Л.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МЕТОДІВ ПЕРЕКОНАННЯ ТА ПРИМУСУ

Анотація. У статті досліджуються основні адміністративно-правові методи державного управління – переконання та примус. З'ясовується співвідношення переконання та примусу як методів владного впливу на особу. Правильність обрання та доцільність застосування органами влади примусу як дієвого засобу встановлення законності та правопорядку.

Ключові слова: універсальний метод, переконання, примус, державне управління.

Постановка проблеми. Важливим принципом державного апарату України є поєднання переконання і примусу. В адміністративно-правовому аспекті методи адміністративної діяльності розуміються як способи цілеспрямованого впливу на поведінку громадян, а також діяльність підприємств і організацій в інтересах забезпечення громадського порядку. Основними методами роботи органів державного управління є переконання та примус. Примус до осіб застосовується лише тоді, коли вичерпано всі можливості переконання й особа не підкорилася загальнодержавним інтересам та інтересам громадянського суспільства.

За сучасних умов питання переконання, його співвідношення із примусом пов'язане із глибоким усвідомленням необхідності пріоритетів у захисті прав і свобод людини, форм участі громадськості в управлінні, осмисленням нових явищ державного життя, тому має велике теоретичне та практичне значення. Нині примус є необхідним засобом охорони правопорядку, прав та інтересів громадян і організацій, власності, створення нормальних умов для діяльності апарату публічної влади. Це, хоча і не головний, але важливий і необхідний ідеологічний метод. Методи адміністративно-правового регулювання переконання та примусу досліджували провідні науковці, як-от: В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Ю.П. Битяк, А.Т. Комзюк, С.В. Ківалов, М.В. Ковалів, В.К. Колпаков та інші.

Мета статті – удосконалити методи державного управління, а саме переконання та примусу, в умовах забезпечення громадського порядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жодна з держав не існує без примусу. Однією з основних ознак держави є примус. Державний примус є крайньою мірою, що використовується після переконання, але він є об'єктивно необхідним. В умовах демократизації примус відіграє значну стабілізуючу, правозабезпечувальну та правоохоронну роль.

Для забезпечення нормального функціонування всіх інститутів держави недостатньо ухвалення законів та інших нормативних актів, необхідне забезпечення їх реалізації. Залежно від способу впливу та сфери застосування методи управління

можна поділити на загальні та спеціальні. Загальні методи поділяються на основні та допоміжні. Серед основних виділяють методи переконання, заохочення та примусу [1, с. 203].

Адміністративно-правові методи – це способи та прийоми безпосереднього цілеспрямованого впливу органів державного управління (посадових осіб) на підпорядковані їм об'єкти управління. Методи досить різноманітні, однак вони мають і загальні риси. Переконання – це один з основних адміністративно-правових методів, який проявляється в різних роз'яснювальних, виховних, організаційних заходах для формування волі підвладного [2, с. 54].

В адміністративному праві переконання визнається одним з основних методів, оскільки більшість суб'єктів адміністративно-правових відносин дотримуються вимог правових норм. Переконання в державному управлінні має величезне значення. Під час проведення соціально-економічних реформ ця роль незмірно зросла як у державному управлінні, так і загалом у суспільних відносинах [3, с. 205].

Такі універсальні методи, як переконання і примус, здавна привертали увагу вчених. Ці методи доповнюють один одного, забезпечують належну поведінку учасників управлінських відносин. Вони взаємопов'язані, мають об'єктивний характер, між ними наявна діалектична єдність, ступінь їх використання визначається рівнем розвитку суспільних відносин. У системі методів державного управління важливе місце посідає переконання – особливий засіб правового впливу. Його мета – щоб суб'єкти державного управління додержувалися визначених правил у результаті їх внутрішнього визнання, а не через сліпе підкорення велінням влади [4, с. 157].

В юридичній літературі багато уваги приділяється співвідношенню в ідеологічній діяльності методів переконання і примусу. Такий поділ методів пов'язаний із підставою і змістом владного впливу. Переконання – це метод активного впливу на свободу і свідомість людини ідейно-моральними засобами для формування в неї поглядів і уявлень, заснованих на глибокому розумінні сутності державної влади, її цілей і функцій. Деякі громадяни виконують правові приписи тому, що знають про негативні наслідки непокори. Залякування теж є однією з форм виховання, хоча і дуже примітивною [5, с. 114].

Загальними методами впливу на поведінку людей є переконання та примус. Їх поєднання становить універсальний принцип соціального управління, який поширюється через систему методів стимулювання, серед яких адміністративні, соціально-психологічні й економічні. Поведінка людини завжди пов'язана з її ціннісними настановами. Правопорядок у державі ви-

значається правосвідомістю громадян та їхньою правомірною поведінкою.

Для забезпечення правомірної поведінки учасників суспільних відносин держа, в особі відповідних органів виконавчої влади та їх посадових осіб, використовує різноманітні управлінські методи, серед яких найпоширенішими є переконання й примус. Проте метод переконання не завжди виявляється достатнім засобом впливу. Саме тому держава для захисту прав і свобод усіх громадян змушує деяких із них, які не піддаються заходам переконання, дотримуватися правопорядку за допомогою застосування примусу [6, с. 192].

Влада є важливим елементом будь-якої організації соціального життя. Відповідна влада завжди містить елемент примусу, який базується на необхідності управління спільною діяльністю людей. «Примус є засобом забезпечення цінностей, який створює такий фактичний стан, який не виключає рішення індивіда з ланки детермінації, але ставить його у становище, що усуває вибір іншого варіанта поведінки» [7, с. 6]. Насильство як форма примусу так чи інакше притаманне суспільству, воно розглядається як об'єктивна реальність соціального існування людини, яку суспільство повинно вміти контролювати. Тому державні органи мають ухвалювати рішення за необхідності застосовувати примус (коли метод переконання не спрацював) і перешкоджати його неправомірному застосуванню. Межі примусу, умови його застосування, правові відносини, що водночас виникають, визначаються нормативно-правовими актами держави [8, с. 104].

Переконання вважають системою заходів правового і не-правового характеру, які вживаються державними та громадськими органами, що виявляється у виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходах, спрямованих на формування в громадському розумінні необхідності чіткого дотримання вимог законів та інших правових актів [9, с. 4]. За «Тлумачним словником української мови», переконати – доводити що-небудь комусь, змушувати кого-небудь повірити в щось, умовляти зробити що-небудь, схилити до якогось рішення [10, с. 650]. З такого розуміння випливає, що переконання по суті є психологічним примусом, і це певною мірою ставить під сумнів традиційне уявлення про переконання як антипод примусу.

В.К. Колпаков стверджує, що «визнання головної ролі переконання як методу психічного впливу на свідомість, а через неї – на поведінку людей, є гарантією правильного поєднання методів переконання, заохочення й примусу» [11, с. 191].

С.С. Алексєєв підкреслює, що в праві має знаходити вираження ідея пріоритету переконання. Тобто аналіз тих випадків, коли застосовується переконання, дозволяє побачити, що воно належить до засобів упорядкування певної поведінки в такий спосіб, що ця поведінка або діяльність (наприклад, щодо виконання конституційних обов'язків) стає належним чином реалізованою. І таке виконання, якщо воно формується на переконаності громадянина в необхідності сумлінного виконання обов'язків, базується на застосуванні цього засобу [12, с. 6].

В.Б. Авер'янов вважає, що поняття адміністративного примусу потрібно визначити як застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають в їхньому підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного (фізичного) та іншого характеру з метою охорони відповідних суспільних відносин шляхом по-

передження і припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення [13, с. 36].

Отже, мета переконання як особливого засобу правового впливу полягає в тому, щоб учасники правовідносин дотримувалися вимог закону через їх внутрішнє визнання, а не завдяки сліпому підкоренню велінням влади. Це означає формування свідомої звички, спрямованої на дотримання правових вимог, встановлених обов'язкових правил поведінки в суспільстві, потреби активно боротися із правопорушеннями.

Переконання і примус – універсальні методи функціонування будь-якого різновиду суспільної влади, здійснення соціального управління. Особливість переконання, примусу та їх поєднання в праві полягає в тому, що вони пов'язані з діяльністю держави, яка регламентується правовими нормами, правовими формами виконання нею своїх функцій. Лише тоді переконання і примус стають державними, тобто такими, за якими стоїть апарат держави, і набувають юридичного характеру, коли вони використовуються як засіб, метод реалізації правом своєї ролі офіційно-владного регулятора суспільних відносин. У цій іпостасі переконання і примус є двоєдиним методом, основним засобом охорони норм права від порушень, досягнення поставлених перед ними цілей [14, с. 251].

На думку Н.С. Федорук, універсальність цих методів пояснюється тим, що в основу їх виокремлення покладено найбільш вагомий критерій – характер впливу на дії, поведінку керованих об'єктів. Методи переконання та примусу розрізняються залежно від ступеня використання в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності обов'язковості повноважень суб'єкта, що керує. Переконання – це система роз'яснювальних і заохочувальних заходів, які вживаються органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, спрямованих на формування у осіб розуміння необхідності чіткого виконання законів та інших правових актів [15, с. 164].

Ми поділяємо думку, що сьогодні базовим методом взаємовідносин є переконання [16, с. 102].

Як зазначає А.Т. Комзюк, примус застосовують на основі переконання до тієї частини громадян, які порушують чинні норми й правила, і проявляється він у притягненні винного в скоєнні правопорушення до того чи іншого виду юридичної відповідальності. Цілеспрямований характер застосування адміністративного примусу зумовлює його дієвість, оскільки суспільство в будь-який період свого існування передбачає використання примусу щодо особи для блага всього населення [17, с. 67].

Впливом за допомогою переконання на свідомість людей та їхні почуття можна добиватися від них певної поведінки, певного ставлення до себе й інших людей, тим самим управляти людьми й суспільними процесами [18, с. 90].

Як слушно зазначає О.В. Константи́н, Адміністративний кодекс спрямований на «запровадження революційної законності з метою зміцнення диктатури пролетаріату, визначення заходів примусу, які є не ціллю, а засобом, мають тенденцію переходу до заходів переконання населення в потребі добровільного виконання адміністративних приписів, застосування заходів примусу за активного залучення до цього організацій, доведення до відома громадськості заходів примусу» [19, с. 82].

Ми вважаємо, що поєднання методів переконання та примусу має бути гармонійним. Перебільшення ролі того чи іншого методу публічного управління призводить до соціальних

дисонансів, порушення принципів рівності прав і обов'язків, порушення норм і режиму законності загалом. Переконавання та примус можуть бути державного та громадського характеру. Метод переконання застосовується всіма суб'єктами управління. Примус здійснюється уповноваженими на це державними органами та громадськими організаціями на основі правових норм у встановленому порядку.

Переконання як метод управління всередині системи органів виконавчої влади варто розуміти як активний вплив керівників, а також інших суб'єктів на свідомість і поведінку працівників системи, що має на меті виховання в них внутрішньої потреби та звички чітко виконувати встановлені правила поведінки, суворо дотримуватися дисципліни та законності [20, с. 213]. Правильно обране співвідношення в застосуванні методів переконання, заохочення і примусу під час реалізації повноважень владними суб'єктами забезпечує ефективність правозабезпечувальної діяльності, раціональне функціонування всіх адміністративно-правових інститутів, дотримання законності у сфері публічного управління, зокрема, щодо ефективної реалізації владних повноважень відповідними суб'єктами. Метод переконання покликаний сприяти зростанню правосвідомості, організованості громадян у виконанні конституційних і галузевих обов'язків. Водночас має бути зведено до мінімуму невинуватене застосування адміністративно-примусових засобів владного впливу [21, с. 12].

Т.О. Коломоець слушно зазначає, що переконання – це метод активного впливу держави на свідомість і поведінку людей. Воно проявляється в психічному впливі, під час якого особистість добровільно схильється до громадянської думки, свідомо привласнює цю думку як особисту цінність, з розумінням ставиться до неї, а також до такої поведінки, яка відповідає цій думці. Якщо особа не дотримується встановлених приписів, уповноважена особа впливає на неї різними заходами психічного та фізичного характеру. Примусом досягається виконання особою заданої соціальної програми і розуміння нею необхідності обрання суспільно корисного варіанта поведінки [22, с. 73].

Переконання є засобом попередження злочинів та інших правопорушень. Переконавання як метод означає моральний, психологічний, матеріальний вплив суб'єкта адміністративної діяльності на об'єкт, на його волю, поведінку, що породжує, зміцнює і розвиває свідомість, відповідно до мети і завдань діяльності, спонукає до свідомого виконання вимог суб'єкта адміністративної діяльності. Переконавання як основний метод адміністративної діяльності не завжди є достатньо ефективним заходом впливу на протиправну поведінку. У зв'язку із цим держава для охорони недоторканості особи, її прав, свобод, законних інтересів, уповноважує відповідні органи застосовувати примус до тих, хто не піддається впливу заходів переконання [23, с. 57]. Отже, використання в діяльності органів виконавчої влади методу переконання не виключає за необхідності застосування і примусу. Це може бути зумовлено порушенням правил співжиття, норм поведінки в громадських місцях, а також правил громадської безпеки тощо.

Висновки. Будь-яка державна політика неодмінно повинна реалізовуватися за допомогою відповідних методів, необхідних і достатніх для досягнення поставленої мети. Універсальними адміністративно-правовими методами, які використовуються в усіх галузях і сферах, на всіх рівнях, а часто визначають зміст

і конкретний прояв інших методів, є переконання та примус. За допомогою засобів переконання держава домоглася бажаного впливу на свідомість і волю людей, у результаті якого сформувалося необхідне розуміння, внутрішня переконаність у доцільності юридичних приписів.

Література:

1. Загуменник В.І., Проценко В.В. Адміністративне право України. Збірник основних питань та відповідей (загальна частина): навч. посібник / за заг. ред. О.Д. Крупчана. Бендери; Київ: Поліграфіст, 2012. 444 с.
2. Ківалов С.В., Біла Р.В. Адміністративне право України: навчально-методичний посібник. 3-є вид., перероблене і доп. Одеса: Фенікс, 2008. 394 с.
3. Машніцька Н.В. Сутність переконання як методу адміністративної діяльності міліції. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2012. № 3 (58). С. 204–211.
4. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гарашук, В.В. Богущкий та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
5. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: методологічні проблеми розвитку та системний аналіз: монографія. Тернопіль: Тернограф, 2007. 152 с.
6. Литвин Д.І. Особливості адміністративно-примусової діяльності підрозділів ДАІ. Південноукраїнський правничий часопис. 2010. № 2. С. 192–194.
7. Шевчук О.М. Засоби державного примусу у правовій системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 18 с.
8. Ярмачі Х.П. Адміністративний нагляд міліції як засіб забезпечення громадської безпеки. Вісник Запорізьк. нац. ун-ту. 2006. № 2. С. 42–46.
9. Битяк Ю.П. Переконавання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність: консп. лекцій. Харків: Укр. юрид. акад., 1994. 44 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубчинського. Харків: Школа, 2006. 1008 с.
11. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком-Інтер, 1999. 736 с.
12. Алексеев С.С. Право: Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 711 с.
13. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / редкол.: В.Б.Авер'янов (голова) та ін. Київ: Юрид. думка. 2004. Т. 1: Загальна частина. Київ: Юрид. думка. 2004. 584 с.
14. Ровинський Ю.О. Державний примус у системі фінансового права України: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 404 с.
15. Федорук Н.С. Адміністративне право України (загальна частина): навч. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 296 с.
16. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Адміністративне право України: конспект лекцій. Харків, 1996. 456 с.
17. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
18. Вільчинська І.Ю. Проблеми формування особистості українського громадянства як одне із завдань розвитку українського суспільства. Правова держава. 2003. № 14. С. 90.
19. Константи́й О.В. Джерела адміністративного права України: монографія. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. 120 с.
20. Ковалів М.В. Переконавання та примус як загальні методи впливу в органах виконавчої влади. Науковий вісник ЛьвівДУВС. Серія «Право». 2015. Вип. 1. С. 211–220.
21. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р., Козачук Д.А. Заохочувальні ад-

- міністративні процедури: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 168 с.
22. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: монографія / за заг. ред. В.К. Шкарупи. Запоріжжя: Поліграф, 2004. 404 с.
23. Адміністративна діяльність: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / М.В. Ковалів, З.Р. Кісіль, Д.П. Калаянов та ін. Київ: Правова єдність, 2009. 432 с.

Дембицкая С. Л. Особенности применения основных административно-правовых методов убеждения и принуждения

Аннотация. В статье исследуются основные административно-правовые методы государственного управления – убеждение и принуждение. Выясняется соотношение убеждения и принуждения как методов властного влияния на человека. Правильность избрания и целесообразность

применения органами власти принуждения как действенного средства установления законности и правопорядка.

Ключевые слова: универсальный метод, убеждение, принуждение, государственное управление.

Dembitska S. Features of application of basic administrative legal methods of persuasion and compulsion

Summary. The basic administrative legal methods of state administration –persuasions and compulsion are investigated in the article. Correlation of persuasion and compulsion turns out, as methods of imperious influence on a person. Rightness of electing and expediency of application of compulsion by government bodies, as effective means of establishment of legality and law and order.

Key words: universal method, persuasion, compulsion, state administration.

*Решота В. В.,**кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

АКТИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Анотація. У статті досліджено особливості та види актів центральних органів виконавчої влади. Обґрунтовано віднесення нормативних наказів міністерства та центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом до джерел адміністративного права України. Наголошено на тому, що інші центральні органи виконавчої влади уповноважені приймати лише накази організаційно-розпорядчого характеру.

Ключові слова: джерело адміністративного права, центральний орган виконавчої влади, наказ, судове застосування.

Постановка проблеми. У системі органів виконавчої влади важливе місце займають міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (агентства, служби, інспекції, фонди тощо). У своїй діяльності вони є підвідомчими Кабінету Міністрів України як вищому органу в системі органів виконавчої влади. Організація, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України визначено Законом України «Про центральні органи виконавчої влади». У зв'язку з ухваленням цього Закону змінено підхід до можливості видання нормативних актів центральними органами виконавчої влади, оскільки деякі з них втратили повноваження із прийняття актів нормативного характеру, що потребує ґрунтовного дослідження.

Дослідженням проблематики актів центральних органів виконавчої влади займалось багато вітчизняних адміністративістів, зокрема В. Авер'янова, В. Бевзенко, Ю. Битяк, Т. Коломоєць, О. Константи́й, Р. Мельник, А. Школик та ін.), однак у цих дослідженнях недостатньо уваги приділено питанням судового застосування цих актів у судочинстві України, що потребує актуальних та ґрунтовних наукових пошуків.

Мета статті – дослідити правову природу актів центральних органів виконавчої влади як джерел адміністративного права на практичних прикладах їх судового застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до цього Закону міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики (ст. 2 Закону). Серед інших центральних органів виконавчої влади Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» (ст. 17) виділяє: агентства, що створюються у випадку, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади становлять функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління; служби, що характеризуються тим, що більшість функцій центрального органу виконавчої влади становлять функції з надання адміністративних послуг фізичним

і юридичним особам; інспекції з метою виконання контрольно-наглядових функцій за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, а також центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Різновиди актів центральних органів виконавчої влади можна провести за такими критеріями:

I. За суб'єктами прийняття акта:

– акти міністерств, наприклад, наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про організацію розгляду звернень та проведення особистого прийому громадян у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України» від 28 грудня 2016 р. № 735, зареєстровано в Міністерстві юстиції 23 січня 2017 р. за № 94/29962;

– акти агентств, наприклад, наказ Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Типового порядку проведення публічного звіту керівника органу виконавчої влади» від 20.12.2016 р. № 277;

– акти служб, наприклад, наказ Державної міграційної служби «Про затвердження інформаційних і технологічних карток надання адміністративних послуг ДМС» від 11 березня 2013 р. № 48.

– акти інспекцій, наприклад, наказ Державної архітектурно-будівельної інспекції України «Про колегію Державної архітектурно-будівельної інспекції України» від 3 серпня 2015 р. № 810.

– акти центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, наприклад, наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України "Про затвердження Порядку особистого прийому громадян керівництвом Держкомтелерадіо" від 20 березня 2017 року № 54, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 квітня 2017 р. за № 491/30359.

II. За правовою формою вираження таких актів:

– накази, наприклад, наказ Міністерства юстиції України «Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів» від 2 квітня 2004 р. № 34/5.

– рішення, наприклад, рішення Національного агентства з питань запобігання корупції «Про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» від 10 червня 2016 р. № 2 та ін.;

– розпорядження, наприклад, розпорядження Антимонопольного комітету України «Про встановлення порядку звільнення від відповідальності» від 25 червня 2012 р. № 399-р,

зареєстрованого в Міністерстві юстиції 7 вересня 2012 р. за № 1553/21865;

– постанови, наприклад, постанова правління Пенсійного фонду України «Про організацію виконання норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 15 серпня 2011 р. № 22-1, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 жовтня 2011 р. за № 1150/19888.

При цьому важливо зауважити, що центральні органи виконавчої влади ухвалюють накази відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», проте є випадки, приклади яких наведено вище, коли деякі такі органи приймають розпорядження, постанови, рішення та інші акти за формою вираження.

III. За сферою правового регулювання:

– відомчі – акти, що здійснюють правове регулювання в межах органу виконавчої влади, наприклад, наказ Державної фіскальної служби України «Про затвердження Інструкції з діловодства в Державній фіскальній службі України» від 27 листопада 2014 року № 333, якою затверджено відповідну інструкцію з діловодства; Наказ Секретаріату Кабінету Міністрів України «Про затвердження рекомендацій щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників Секретаріату Кабінету Міністрів України» від 30 вересня 2010 р. № 155.

– загальні – акти, що стосуються невизначеного кола суб'єктів правового регулювання, наприклад, наказ Національного агентства з питань державної служби «Про затвердження Порядку стажування державних службовців» від 3 березня 2016 р. № 48, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 березня 2016 р. за № 439/28569.

IV. За територіальною сферою дії:

– внутрішні, наприклад, наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатом проведення планової (позапланової) перевірки, та форм припису, розпорядження для здійснення заходів державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами господарювання у сфері залізничного транспорту вимог законодавства, норм і стандартів» від 25.01.2017 р. № 16, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 1 березня 2017 р. за № 279/30147;

– зовнішні (міжнародні), наприклад, Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії від 19 листопада 2009 року.

V. За суб'єктним складом ініціаторів та видавників акта:

– акти одного центрального органу виконавчої влади, наприклад, наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку допуску до професії приватного виконавця» від 25 жовтня 2016 р. № 3053/5.

– спільні акти декількох центральних органів виконавчої влади, наприклад, Інструкція про порядок реєстрації актів цивільного стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затверджена наказом Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 23 травня 2001 р. № 32/5/101, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 1 червня 2001 р. за № 473/5664.

Отже, основними актами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади є накази, що випливає з положень Закону України «Про центральні органи виконавчої влади». Так, у ст. 15 цього Закону визначено, що міністерство в межах своїх повноважень, на основі й на виконання Конституції та зако-

нів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України, видає накази, які підписує міністр. Такі накази є обов'язковими для виконання центральними органами виконавчої влади, їхніми територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями всіх форм власності та громадянами, і ця ознака дозволяє віднести накази міністерств до джерел адміністративного права України. А у ст. 23 вищевказаного Закону визначено, що центральний орган виконавчої влади в межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України та наказів міністерств видає накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує та контролює їх виконання. При цьому простежується підпорядкування міністерствам інших центральних органів виконавчої влади, накази яких повинні відповідати наказам міністерств. Видання актів організаційно-розпорядчого характеру центральних органів виконавчої влади означає, що за чинним Законом ці органи не уповноважені приймати нормативні акти, а їхні акти не можуть бути джерелами права. Водночас це не стосується центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Необхідно також зауважити, що раніше до набуття чинності Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» міністри ще уповноважені були видавати розпорядження з організаційно-кадрових питань. Сьогодні законодавство не передбачає за формою вираження таких актів центральних органів виконавчої влади, як розпорядження. Натомість накази, які видають центральні органи виконавчої влади згідно вищевказаного закону, і покликані врегульовувати питання організаційно-розпорядчого характеру.

Як зазначає О.В. Константий, міністром можуть затверджуватись правила, інструкції та положення. При цьому він погоджується із М.Н. Ніколаєвою, яка відносить їх до залежних похідних від наказів [1, с. 66] і називає їх «вторинними» джерелами права центральних органів виконавчої влади [2, с. 48]. Вважаємо таку позицію дискусійною, що призводить до неправильного розуміння правової природи актів центральних органів виконавчої влади. Відповідно до цього підходу, якщо правила, інструкції чи положення, які затверджуються наказами, розглядати як вторинні акти, то це означає їхню відмінність від первинних актів, якими в такому разі мають виступати накази, котрими вони затверджуються. Отже, складається ситуація, що наказ і правила, які він затверджує, стають різними правовими актами. На нашу думку, їх неможливо розділити, адже наказ виконує лише оперативну функцію із затвердження відповідних правил, інструкцій, положень. І наказ, і правила чи положення, які ним затверджені, мають єдині реквізити, що унеможливує їх роз'єднання. Державній реєстрації підлягає не лише наказ, а й відповідне положення, правила чи інструкція, які, насамперед, містять правові норми і здійснюють правове регулювання певних суспільних відносин. Відтак не можна применшувати значення правил, положень чи інструкцій і розглядати їх окремо від наказу, яким вони вводяться в дію. Невід'ємною частиною таких актів центральних органів виконавчої влади є й додатки до наказів.

Окрім того, правозастосуванню, в тому числі й судовому, підлягають насамперед правила, положення, інструкції тощо, оскільки саме вони регламентують суспільні відносини. Затвердження їх наказом характеризує лише спосіб та порядок набрання ними чинності та жодним чином не робить їх вторинними чи похідними актами.

У своїй діяльності органи виконавчої влади досить часто видають також листи з приводу роз'яснень положень законодавства або надання доручень підвідомчим органам. Водночас деколи центральні органи виконавчої влади переоцінюють значення листів, надаючи їм нормативного значення та зобов'язуючи інших суб'єктів керуватись його приписами. Досить часто таку ситуацію можна спостерігати в листах ДФС України. Наприклад, у листі ДФС від 06.04.2016 р. № 7645/6/99-99-19-02-01-15 вказано, що під час визначення розміру відрахування частини чистого прибутку (доходу) до державного бюджету державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями за звітні періоди 2015–2016 року слід керуватись листом ДФС від 29.03.2016 р. № 10768/7/99-99-19-02-02-17. Водночас встановлення норм права, в тому числі з метою подолання законодавчих прогалин у листах, є недопустимим. Лист є відповіддю, що надано державним органом відповідно до вимог Закону України «Про звернення громадян», він не містить у собі ознак ані нормативного акту, ані акту індивідуальної дії, а тому не є рішенням суб'єкта владних повноважень, яке б породжувало певні правові наслідки, спрямовані на регулювання тих чи інших суспільних відносин, і мало б обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин [3].

У листі міністерства юстиції України від 26 червня 2016 року з цього приводу правильно зазначено, що листи Мін'юсту не встановлюють норм права, а мають інформаційний характер [4].

Схожа позиція відображена і в рішеннях суду, наприклад, у постанові Солом'янського районного суду м. Києва від 8.11.2002 року зазначено, що лист Міністерства праці та соціальної політики України від 19.02.2008 року № 316/0/039/98, що застосовувався суб'єктом владних повноважень під час нарахування пенсії, «не зареєстрований в Мін'юсті, як це передбачено Указом Президента України від 03.10.1992 року № 493/92 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади», ніде офіційно не оприлюднений, що суперечить ст. 57 Конституції України, тобто не є нормативно-правовим актом у розумінні ст. 117 Конституції України і не підлягає застосуванню для виплати пенсії в зменшеному 40% її розмірі, оскільки носить лише суб'єктивно інформаційний, а не офіційний характер». Таким чином, суд дійшов висновку, що цей лист незаконно змінює діючий порядок виплати пенсії та істотно обмежує право позивача, оскільки, «будучи службовою кореспонденцією, не може встановлювати нову правову норму щодо механізму виплати пенсії не в повному обсязі, в якому вона нарахована згідно з нормативними актами» [5]. Ці положення є надзвичайно важливими, адже досить часто органи публічної адміністрації, як і в наведеному вище прикладі, виходять за межі своїх повноважень, видаючи листи, які фактично містять у собі нові норми права, зобов'язуючи суб'єктів правовідносин їх неухильного дотримання та застосування.

Під час застосування судами джерел адміністративного права трапляються випадки необхідності визначення співвід-

ношення актів органів центральної виконавчої влади з іншими нормативно-правовими актами. У цьому контексті питання співвідношення актів визначається за їхньою юридичною силою, що, як вже зазначалося вище, за браком спеціального закону, який би врегулював ці питання, встановлюється за місцем відповідного органу в апараті та механізмі держави. Показовою в цьому контексті є адміністративна справа № 2а-17130/12/2670 за позовом Донецької обласної організації профспілки працівників охорони здоров'я України до Кабінету Міністрів України про визнання недійсними пунктів 4, 5 постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2011 року № 1184 та додатку до постанови. Позивач у цій справі стверджував про невідповідність оскаржуваної постанови Кабінету Міністрів України наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23 лютого 2000 року № 33 «Про штатні нормативи та типові штати закладів охорони здоров'я». Проте суд критично сприйняв ці твердження через те, що в «ієрархії законодавчих актів згаданий наказ є актом нижчої юридичної сили, ніж постанова Кабінету Міністрів України, що позбавляє суд можливості оцінити цю постанову на відповідність згаданому наказу» [6]. Водночас дискусійним у цьому випадку є згадка про ієрархію законодавчих актів під час визначення співвідношення підзаконних нормативно-правових актів між собою.

Акти центральних органів виконавчої влади застосовуються також і під час розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення. Наприклад, у справі № 233/5400/15-п суд, керуючись інструкцією «З оформлення протоколів про військові адміністративні правопорушення», затверджену наказом Міністерства оборони України від 19 травня 2015 року № 222 і зареєстровану Міністерством юстиції України від 04 червня 2015 року за № 656/27101, постановив повернути матеріал про адміністративне правопорушення про притягнення ОСОБА_1 до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172-20 КУпАП України до військової частини польова пошта В 4533 Міністерства оборони України – для належного оформлення [7]. Аналогічно застосовується й Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.11.2015 р. № 1376.

Застосовуються судами під час розгляду справ про адміністративні правопорушення й акти агентств, служб, інспекцій та інших центральних органів виконавчої влади. Наприклад, Сарненський районний суд Рівненської області, розглянувши протокол про вчинення адміністративного корупційного правопорушення, постановив визнати ОСОБА_1 винним у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-6 КУпАП, і накласти на нього адміністративне стягнення у виді 850 грн. штрафу в дохід держави [8]. При цьому суд у постанові посилався на те, що згідно з підпунктом 2 пункту 5 розділу II Порядку формування, ведення та оприлюднення (надання) інформації Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, затвердженого Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції № 3 від 10.06.2016 року, зареєстрованого Міністерством юстиції України за № 959/29089 від 17.07.2016 року, декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, подається не пізніше дня такого припинення.

Висновки. Отже, серед актів центральних органів виконавчої влади важливе значення відіграють нормативні накази міністерств та центральних органів виконавчої влади зі спеціальними статусом. Водночас інші центральні органи виконавчої влади позбавлені можливості ухвалювати нормативні накази згідно із законом. Це питання потребує подальших наукових розвідок щодо аналізу стану речей та виконання відповідного законодавчого припису.

Література:

1. Николаева М.Н. Нормативные акты министерств и ведомств в СССР. Москва: Юрид. лит., 1975. 144 с.
2. Константи́й О.В. Джерела адміністративного права України: монографія. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. 120 с.
3. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 3 листопада 2010 року. Справа № К-26418/10 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12491307> (дата звернення: 20.04.2018).
4. Стосовно внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань відомостей щодо прийнятого рішення про зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації юридичної особи, та передачу фронт-офісами документів, поданих для усунення підстав для зупинення розгляду документів: Лист Міністерства юстиції України від 26 вересня 2016 року / Мала енциклопедія юриста. 2016. № 5(89). URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/list-ministerstva-yustitsiyi-ukrayini-vid-26-09-2016-stosovno-vnesennya-do-yedinogo-derzhavnogo-reyestru-yuridichnih-osib-fizichnih-osib-pidpriyemstiv-ta-gromadskih-formuvan-vidomostey-shhodo/> (дата звернення: 10.02.2017).
5. Постанова Солом'янського районного суду м. Києва від 8 листопада 2002 року. Справа № 2-а-705/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27572193> (дата звернення: 15.05.2018).
6. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 03 січня 2013 р. Справа № 2а-17130/12/2670 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28598143> (дата звернення: 15.05.2018).
7. Постанова Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 11 вересня 2015 р. Справа № 233/5400/15-п / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50381075> (дата звернення: 15.05.2018).
8. Постанова Сарненського районного суду Рівненської області від 18 травня 2017 р. Справа № 572/1135/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66630951> (дата звернення: 15.05.2018).

Решота В. В. Акты центральных органов исполнительной власти в системе источников административного права

Аннотация. В статье исследованы особенности и виды актов центральных органов исполнительной власти. Обосновано отнесение нормативных приказов министерства и центральных органов исполнительной власти со специальным статусом к источникам административного права Украины. Отмечено, что другие центральные органы исполнительной власти уполномочены принимать только приказы организационно-распорядительного характера.

Ключевые слова: источник административного права, центральный орган исполнительной власти, приказ, судебное применение.

Reshota V. Acts of central executive authorities in the system of sources of administrative law

Summary. The article deals with the features and types of acts of central executive bodies. The classification of normative orders of the ministry and central bodies of executive power with a special status to sources of administrative law of Ukraine is substantiated. It is stressed that other central executive bodies are authorized to accept only orders of organizational and administrative nature.

Key words: source of administrative law, central executive body, order, judicial application.

Запотоцька О. В.,
кандидат технічних наук,
докторант
Університету сучасних знань

НАГЛЯД ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. У науковій статті визначено поняття нагляду як засобу публічного адміністрування у сфері безпечності й якості харчової продукції, з'ясовано його соблиовісті. Визначено порядок здійснення нагляду як засобу публічного адміністрування у сфері безпечності й якості харчової продукції.

Ключові слова: харчові продукти, нагляд, документи дозвільного характеру, державна інспекція, наглядове провадження.

Постановка проблеми. Одним із видів управлінських засобів публічного адміністрування у сфері безпечності й якості харчової продукції є нагляд. Якщо питання контролю у сфері безпечності й якості харчової продукції на законодавчому рівні урегульовано Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» та деякою мірою Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», то питання нагляду у сфері безпечності й якості харчової продукції залишилося поза увагою законодавця, а в Законі України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» взагалі ототожнюються такі поняття, як «нагляд» і «контроль», що, на нашу думку, неправильно.

Мета статті – розкрити зміст і особливості здійснення нагляду як засобу публічного адміністрування у сфері безпечності й якості харчової продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» поняття «нагляд» і «контроль» законодавець синонімізує та тлумачить так: «Державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування (далі – органи державного нагляду (контролю)) у межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища» [143, ст. 1].

Екстраполяція загальнолітературного значення термінів «контроль» і «нагляд» на державно-правову дійсність припускає висновок, що «контроль» («нагляд») у контексті категорії «держава» – це: 1) вид державної діяльності; 2) суб'єкти державного контролю (нагляду) [154, с. 14].

Зауважимо, що складність відмежування понять «контроль» і «нагляд» полягає також в тому, що на законодавчо-

му рівні часто спостерігається ототожнення даних понять. У ч. 2 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» визначено: якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади становлять контрольно-наглядові функції щодо дотримання державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція [1, ст. 17], тобто контроль і нагляд законодавчо має здійснювати інспекція. Хоча на практиці це далеко не завжди так, наприклад, контроль і нагляд у сфері безпечності й якості харчових продуктів може здійснювати Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, органи місцевого самоврядування в частині виконання делегованих повноважень. Предметом такого контролю та нагляду є діяльність як операторів ринку щодо безпечності й якості харчових продуктів, так і суб'єктів господарювання у сфері громадського харчування.

Вважаємо, що поняття «контроль» і «нагляд» відмінні за змістом, з огляду на їхні ролі в публічному адмініструванні.

В.М. Горшеньов та І.Б. Шахов зазначають, що відмінною рисою контролю є те, що він здійснюється всіма без винятку органами держави та їх посадовими особами, що не виключає також системи спеціальних контрольних органів [2].

Отже, можемо констатувати, що нагляд є окремою діяльністю уповноважених суб'єктів, він може бути окремою формою здійснення контролю, а контроль пов'язаний із втручанням в оперативну діяльність і застосуванням заходів державно-владного впливу (зокрема, адміністративних санкцій), про що недвозначно свідчать норми чинного законодавства. Нагляд може бути формою контролю, тоді як контроль не варто ототожнювати з наглядом, адже він є самостійним видом діяльності суб'єкта.

Варто визнати, що втручання в оперативну діяльність об'єкта перевірки, а також застосування заходів державного впливу, є дійсним критерієм, що відмежовує контроль від нагляду як специфічного виду контрольної діяльності органів публічної влади. Зазначений критерій є іманентним саме державному контролю, а не нагляду, як це іноді стверджується в деяких наукових доробках.

Якщо перевести вищезазначені міркування щодо співвідношення понять «контроль» і «нагляд» у площину методології процесуального права, то варто підкреслити таке. Поняття контрольного та наглядового провадження є різними за своїми логічним обсягом і змістом. Обсяг першого поняття є значно більшим і охоплює обсяг другого. Нагляд може бути формою здійснення контрольної діяльності.

Контрольне та наглядове провадження є явищами різного рівня абстрагування. Наглядове провадження є особливим

видом контрольних проваджень і водночас підвидом адміністративного процесу. Крім ознак, іманентних контролю провадженню взагалі, наглядове провадження має особливі ознаки, які дозволяють виділити його в самостійний клас проваджень: спосіб впливу на правовідносини; наявність особливої мети; дискретний характер тощо.

Отже, **нагляд** – це процесуальна діяльність уповноваженого суб'єкта публічної адміністрації, яка здійснюється з метою перевірки дій суб'єктів господарювання на предмет дотримання останніми вимог закону під час реалізації власної господарської діяльності.

Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначено, що заходи державного нагляду (контролю) – це планові та позапланові заходи, які здійснюються у формі перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та в інших формах, визначених законом. Водночас даним актом визначено правові й організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб, права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю). Дія даного Закону поширюється і на операторів ринку.

Зауважимо, що до 31 грудня 2018 р. на законодавчому рівні встановлено мораторій на проведення органами державного нагляду (контролю) планових заходів із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Так, у ст. 3 Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [3] регламентовано, що до 31 грудня 2018 р. позапланові заходи державного нагляду (контролю) здійснюються органами державного нагляду (контролю):

1) на підставі, передбаченій ч. 2 цієї статті (за погодженням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності (далі – Державна регуляторна служба);

2) за письмовою заявою суб'єкта господарювання до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду (контролю) за його бажанням;

3) за рішенням суду;

4) у разі настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання;

5) у разі настання події, що має значний негативний вплив відповідно до критеріїв, затверджених Кабінетом Міністрів України, на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та безпеку держави;

6) для перевірки виконання суб'єктом господарювання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення попереднього заходу органом державного нагляду (контролю).

Зокрема, Законом визначено, що позаплановий захід державного нагляду (контролю) на підставі обґрунтованого звернення фізичної особи про порушення суб'єктом господарювання її законних прав проводиться органом державного нагляду (контролю) за погодженням Державної регуляторної служби.

Для погодження орган державного нагляду (контролю) подає Державній регуляторній службі копію відповідного звернення фізичної особи й обґрунтування необхідності проведення перевірки. Державна регуляторна служба розглядає подані документи та надає погодження або вмотивовану відмову в наданні погодження протягом п'яти робочих днів із дня надходження відповідних документів.

У ст. 6 згаданого Закону передбачено обмеження щодо заборони на здійснення нагляду (контролю), зокрема, дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час проведення заходів нагляду (контролю) органами, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1104 «Про затвердження переліку органів державного нагляду (контролю), на які не поширюється дія Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»» ухвалена 18 грудня 2017 р. Її положення визначають, що до органів державного нагляду (контролю), на які не поширюється дія Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», належать: Національний банк; Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення; НКРЕКП та її територіальні органи; НКЦПФР та її територіальні органи; Антимонопольний комітет та його територіальні відділення; Державіаслужба; Держархбудінспекція та її територіальні органи; Держатомрегулювання та її територіальні органи; Держаудитслужба та її територіальні органи; Держекоінспекція та її територіальні органи (у частині здійснення в межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства щодо екологічної та радіаційної безпеки); Держекспортконтроль; Держлікслужба та її територіальні органи; адміністрація Держспецзв'язку та її територіальні органи; Мінприроди; Держгеонадра; Держгеокадастр і його територіальні органи; Державна служба України з питань праці та її територіальні органи; Держпродспоживслужба та її територіальні органи (у частині заходів із здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, безпечністю й окремими показниками якості харчових продуктів, дотриманням законодавства про захист прав споживачів, державного нагляду у сферах карантину та захисту рослин); ДСНС та її територіальні органи (у частині здійснення державного нагляду (контролю) стосовно закладів оздоровлення та відпочинку дітей, інтернатних закладів, закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, спеціалізованої освіти, а також суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику (зокрема, об'єктів паливно-енергетичного, військово-промислового комплексів, об'єктів підвищеної небезпеки, хімічно-небезпечних об'єктів та об'єктів висотного будівництва)); Державна фіскальна служба України та її територіальні органи; структурні підрозділи з питань державного архітектурно-будівельного контролю Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; виконавчі органи з питань державного архітектурно-будівельного контролю сільських, селищних, міських рад; виконавчі органи міських рад міст обласного значення та сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад (у частині заходів щодо державного контролю за додержанням законодавства про працю); органи державного ринкового нагляду в межах сфер своєї відповідальності [4].

Отже, наявність серед органів, які мають право здійснювати нагляд (контроль) у сфері безпечності й якості харчових продуктів, є вагомим аргументом, який: а) визначає пріоритетність якості та безпечності харчових продуктів як чинника здорової нації; б) дає можливість здійснювати нагляд не лише за власним бажанням власника харчових продуктів, але й за ініціативою уповноваженого суб'єкта публічної адміністрації; в) дозволяє здійснювати планово чи позапланово, періодично чи постійно перевірки чи спостереження за дотриманням законності в досліджуваній сфері суб'єктами господарювання; г) дозволяє забезпечувати відповідність харчових продуктів вимогам якості та безпечності.

Зазначимо, що згадані вище суб'єкти, які уповноважені здійснювати держаний нагляд у сфері безпечності й якості харчових продуктів, під час виконання власної наглядової функції повинні враховувати низку критеріїв, згідно з якими оцінюється ступінь ризику від провадження операторами ринку господарської діяльності, яка пов'язана з виробництвом, реалізацією та/або обігом харчових продуктів та/або інших об'єктів санітарних заходів (крім матеріалів, що контактують із харчовими продуктами), а також, незважаючи на важливість здійснення такого нагляду, перевірки проводяться у визначений період, тобто законодавець регламентує періодичність здійснення нагляду.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 402 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, яка підлягає державному ветеринарно-санітарному контролю та нагляду, і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною ветеринарною та фітосанітарною службою» визначено критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, яка підлягає державному ветеринарно-санітарному контролю та нагляду, як-от: 1) можливість виникнення біологічних, хімічних, фізичних ризиків, пов'язаних із вирощуванням (виробництвом) продукції, а також розведенням, утриманням, обігом, торгівлею, зберіганням, утилізацією об'єктів санітарних заходів; 2) наявність фактів порушення суб'єктами господарювання законодавства, якщо це створює загрозу поширення інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та радіаційних уражень тварин [5].

Відповідність оператора ринку тим чи іншим критеріям дає можливість віднести кожного оператора ринку харчових продуктів до одного із трьох ступенів ризику – високого, середнього та незначного.

Отже, *нагляд за безпечністю й якістю харчових продуктів* – це діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється на підставі законодавчо визначених норм, предметом якої є перевірка дотримання вимог законодавства операторами ринку та їхніх потужностей, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг харчових продуктів та/або інших об'єктів санітарних заходів, з метою дотримання вимог безпечності й якості щодо харчових продуктів.

Особливостями нагляду за безпечністю й якістю харчових продуктів, на нашу думку, є такі:

- 1) суб'єктом здійснення є ті самі суб'єкти, що уповноважені здійснювати контроль;
- 2) нагляд може бути як плановим, позаплановим, так і поточним;
- 3) нагляд може визначатися як необхідна умова під час надання відповідного документа, наприклад, перед отриманням експлуатаційного дозволу;

4) предметом нагляду може бути господарська діяльність оператора ринку та суб'єкта агропродовольчого ринку, а також окремо взята потужність;

5) нагляд є пасивною формою здійснення контролю, що передбачає направлення відповідного акта суб'єкту контролю, який надалі повинен відреагувати відповідними діями;

6) метою нагляду є здійснення незалежним суб'єктом оцінки якості та безпечності харчових продуктів, які виробляє оператор ринку, а також відповідності потужності технічним характеристикам;

7) нагляд здійснюється за різними векторами: метрологічним, ринковим, ветеринарно-санітарним, за дотриманням гігієнічних вимог під час виготовлення харчових продуктів.

Література:

1. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166–VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 385.
2. Горшенев В.М., Шахов И.Б. Контроль как правовая форма деятельности. М.: Юрид. лит., 1987. С. 120–23.
3. Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 3 листопада 2016 р. № 1728–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 4. Ст. 37.
4. Про затвердження переліку органів державного нагляду (контролю), на які не поширюється дія Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»: постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2017 р. № 1104. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-pereliku-organiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-na-yaki-ne-poshyryuyetsya-diya-zakonu-ukrayini-pro-timchasovi-osoblivosti-zdiysnennya-zahodiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-u-sferi-gospodarskoyi-diyalnosti>.
5. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, яка підлягає державному ветеринарно-санітарному контролю та нагляду, і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною ветеринарною та фітосанітарною службою: постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 402. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/402-2015-p>.

Запотоцкая Е. В. Надзор как средство публичного администрирования в сфере безопасности и качества пищевой продукции

Аннотация. В научной статье определено понятие надзора как средства публичного администрирования в сфере безопасности и качества пищевой продукции, выделены его особенности. Определен порядок осуществления надзора как средства публичного администрирования в сфере безопасности и качества пищевой продукции.

Ключевые слова: пищевые продукты, надзор, документы разрешительного характера, государственная инспекция, надзорное производство.

Zapototska O. Supervision as a means of public administration in the field of food safety and quality

Summary. In this scientific article the concept of supervision as a means of public administration in the field of safety and quality of food products is defined. The features of supervision as a means of public administration in the field of safety and quality of food products are singled out. The procedure for supervision as a means of public administration in the field of safety and quality of food products is determined.

Key words: food products, supervision, documents of permissive character, state inspection, supervisory proceedings.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

*Юркевич Ю. М.,**доктор юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного права та процесу**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено правове регулювання порядку створення та діяльності адвокатських об'єднань за законодавством України. За результатами дослідження обґрунтовано авторську позицію щодо вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

Ключові слова: договір, адвокат, адвокатське об'єднання, адвокатське бюро, адвокатська діяльність.

Постановка проблеми. Адвокати відіграють вагомий роль у повсякденному житті, хоча, як правило, її усвідомлюють лише ті, що користуються адвокатськими послугами. При цьому роль адвоката, як і значення інституту адвокатури, в багатьох країнах різняться. Адвокат в Україні – це практикуючий юрист, що здійснює діяльність, в основному, з метою захисту і представництва інтересів його клієнтів у порядку та межах, визначених законодавством. Правова система України не здійснює поділу адвокатів на судових, що мають виключне право представництва інтересів у судах, та тих, які вправі надавати будь-які інші види позасудової правничої допомоги. Крім цього, немає і законодавчого поділу адвокатів за спеціалізацією чи напрямками діяльності, що, однак, не виключає самостійного їх визначення конкретним адвокатом чи адвокатським об'єднанням (бюро) (наприклад, надання правничої допомоги в кримінальних, цивільних, адміністративних чи господарських справах). У зарубіжних країнах, навпаки, численна кількість адвокатів обмежують свою практику спеціалізованими галузями права. Водночас варто звернути увагу й на те, що повноваження адвоката, організаційні форми здійснення адвокатської діяльності, значення адвокатури в цілому тощо майже в кожній державі в ході соціально-економічних перетворень зазнають змін.

Питання правового регулювання порядку створення та діяльності адвокатських об'єднань в Україні досліджувалися в працях багатьох вчених-науковців, зокрема І. Голованя, Є. Горвця, Т. Федченко та інших. Незважаючи на це, дослідження цієї проблематики в умовах реформування вітчизняного законодавства досі залишається актуальним.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу нормативного регулювання порядку створення та діяльності адвокатських об'єднань в Україні, а також обґрунтування власної позиції щодо необхідності вдосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність адвокатських об'єднань в Україні регламентована Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5.07.2012 року. Адвокатська діяльність в Україні є незалежною професійною діяльністю адвоката щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденцій-

ності та уникнення конфлікту інтересів. При цьому адвокат може займатися адвокатською діяльністю індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності) [1].

До цього варто додати, що спірною, на наш погляд, є позиція фіскальних органів, згідно з якою адвокат, стосовно якого до Єдиного реєстру адвокатів України внесено запис про здійснення адвокатської діяльності індивідуально, і така діяльність не є припиненою або зупиненою, зобов'язаний: протягом 10 календарних днів після державної реєстрації незалежної професійної діяльності стати на облік у контролюючому органі за місцем постійного проживання як фізична особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, подавши заяви за формою № 5-ОПП, за формою № 1-ЄСВ та копії свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю; подати до контролюючого органу за місцем свого постійного проживання заяву за формою № 5-ОПП з позначкою «Зміни» та копію свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, в разі, якщо така фізична особа зареєстрована як підприємець та при цьому провадить незалежну професійну діяльність як адвокат [2]. Власне, жодним нормативно-правовим актом не визначено обов'язку особи, яка одержала свідоцтво про право на здійснення адвокатської діяльності, протягом 10 календарних днів чи будь-якого іншого строку безпосередньо її проводити, а тому таке тлумачення, на нашу думку, повинно стосуватися виключно тих адвокатів, які за винагороду (гонорар) розпочали ведення адвокатської практики.

Згідно з п. 3.2. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009, правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може охоплювати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо, а вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [3].

У процесі конституційної реформи до Конституції України [4] були внесені зміни та доповнення, керуючись якими, для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. При цьому винятково адвокат (за винятками, визначеними законом) здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Як бачимо, законодавець, по-перше, запроваджує термін «правничка» допомога; по-друге, уповноважує на її надання лише адвокатів, що актуалізує питання з приводу мети та цілей адвокатської діяльності в різних формах.

Відповідно до ст. 6 Правил адвокатської етики, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 р., спе-

цифіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків [5].

Досліджуючи проблематику створення та діяльності адвокатських об'єднань в Україні, варто відзначити, що згідно зі ст. 15 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» такі є юридичними особами, створеними шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників), і діють на підставі статуту. Будь-яке адвокатське об'єднання як юридична особа має самостійний баланс, вправі відкривати рахунки в установах банків, може використовувати у своїй діяльності печатку, штампи і бланки зі своїм найменуванням. Особливістю вважається те, що про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського об'єднання, зміну складу його учасників адвокатське об'єднання протягом трьох днів із дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань зобов'язане письмово повідомити відповідну раду адвокатів регіону. Водночас вважаємо, що в ході створення та діяльності адвокатських об'єднань саме договори про їх створення можуть слугувати суттєвою гарантією прав та інтересів їхніх адвокатів-учасників.

Згідно з чинним законодавством України адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. При цьому не може бути адвокатом особа, яка: має непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі; визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною; позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю, – протягом двох років із дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення, – протягом трьох років із дня такого звільнення.

Отже, адвокат – це фізична особа, яка займається адвокатською діяльністю на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а адвокатське об'єднання є об'єднанням фізичних осіб, що провадять свою діяльність відповідно до чинного законодавства України. Варто згадати, що сучасні адвокатські об'єднання досить часто створюються саме як партнерства. Як убачається зі змісту п. 4.1., 4.2. примірного Статуту адвокатського об'єднання, що розміщений на офіційному веб-сайті Національної асоціації адвокатів України, до складу об'єднання входять адвокати, що у встановленому цим статутом порядку набули статус учасників; учасникам об'єднання присвоюється один із наступних статусів: 1) адвокат, старший партнер; 2) адвокат, партнер; 3) адвокат [6].

Незважаючи на вищевикладене, державна реєстрація адвокатського об'єднання здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб,

фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Так, статтею 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» визначено перелік документів, необхідних для здійснення державної реєстрації юридичних осіб, незалежно від їх організаційно-правової форми. Своєю чергою, відповідно до ст. 28 згаданого Закону України визначено вичерпний перелік підстав для відмови в державній реєстрації об'єднань зі статусом юридичної особи, серед яких, зокрема: документи подано особою, яка не має на це повноважень; в Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судові рішення щодо заборони проведення реєстраційної дії; не усунуто підстави для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку; документи суперечать вимогам Конституції та законів України; порушено встановлений законом порядок створення юридичної особи; невідповідність найменування юридичної особи вимогам закону тощо [7].

Тобто, як бачимо, законодавець не врегулює всіх особливостей державної реєстрації адвокатських об'єднань як юридичних осіб.

Також згідно з Порядком ведення Єдиного реєстру адвокатів України, затвердженим Рішенням Ради адвокатів України № 26 від 17.12.2012 р. (зі змінами та доповненнями) [8], Єдиний реєстр адвокатів України – це електронна база даних, яка містить відомості про чисельність і персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» набули права на зайняття адвокатською діяльністю, та про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності. До Єдиного реєстру адвокатів України вносяться такі відомості про адвокатів: прізвище, ім'я та по-батькові адвоката; номер і дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, номер і дата прийняття рішення про його видачу (номер і дата прийняття рішення про включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України); найменування і місцезнаходження організаційних форм адвокатської діяльності, номери засобів зв'язку; адреси робочих місць адвоката (із зазначенням основної та/або додаткових адрес робочого місця), номери засобів зв'язку, адреси електронної пошти; інформація про зупинення, припинення або поновлення права на заняття адвокатською діяльністю (зазначається в хронологічній послідовності та не підлягає вилученню, крім випадків, передбачених Законом); інші відомості, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», рішеннями Ради адвокатів України, або внесення яких вимагається командами програмного забезпечення бази даних Єдиного реєстру адвокатів України, в тому числі відмітки про сплату внесків та електронна адреса є обов'язковими для внесення адміністраторами цього Реєстру.

Однак, як убачається з Рішення № 63 «Про затвердження роз'яснення щодо подання Радою адвокатів України відомостей, визначених Порядком подання інформації про платників податків, об'єкти оподаткування та об'єкти, пов'язані з оподаткуванням, для забезпечення ведення їх обліку, а також обчислення та справляння податків і зборів», Єдиний реєстр адвокатів України ведеться з метою збирання, зберігання, обліку та надання достовірної інформації про чисельність і персональ-

ний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» набули права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності [9].

Своєю чергою, законодавчо не врегульовано низку питань, серед яких, наприклад:

- для державної реєстрації адвокатського об'єднання подано документи особами, адвокатську діяльність яких призупинено (прямих формальних підстав для відмови у здійсненні такої державної реєстрації із Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» не вбачається);

- у ході здійснення діяльності адвокатським об'єднанням один, декілька чи усі його учасники призупинили адвокатську діяльність;

- учасника об'єднання засуджено за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину чи злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі;

- учасника об'єднання визнано судом недієздатним чи обмежено дієздатним;

- учасника об'єднання позбавлено права на заняття адвокатською діяльністю;

- учасником об'єднання порушено вимоги щодо несумісності тощо.

Очевидно, що відсутність єдиної відповіді на вказані питання в контексті подальшої правової долі власне самого адвокатського об'єднання в перелічених ситуаціях, в умовах зростання значення інституту адвокатури та необхідності підвищення гарантій адвокатської діяльності не повинно вважатися нормою (для прикладу, в законодавстві України повинні бути закріплені прямі підстави для відмови в державній реєстрації адвокатського об'єднання, якщо подано документи особами, адвокатську діяльність яких призупинено тощо).

Висновки. Враховуючи вищевикладене, конкретизуючи деякі проблеми, вважаємо за можливе зробити висновок, згідно з яким у ході реформ в Україні необхідно зберегти та закріпити ту суттєву роль, яку адвокати часто відіграють у забезпеченні реалізації принципів верховенства права та законності в суспільстві, у зв'язку з чим на законодавчому рівні також детально врегулювати всі особливості порядку заняття адвокатською діяльністю, зокрема в організаційно-правовій формі адвокатського об'єднання.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076 від 05.07.2012 р. *Голос України*. 2012. 14 серп. № 148–149.
2. Про взяття на облік в контролюючому органі особи, яка має право займатися адвокатською діяльністю: Державна фіскальна служба України: Індивідуальна податкова консультація від

22.12.2017 р. № 3123/X/99-99-08-02-01-14/ІПК. URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/ink/11992-3123-17.html> (дата звернення: 05.06.2018).

3. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). *Вісник Конституційного суду України*. 2009. № 6. С. 32.
4. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.96 р. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради*. 1996. 23 лип. № 30.
5. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 р. / Офіційний сайт Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. URL: <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki> (дата звернення: 19.06.2016).
6. Статут адвокатського об'єднання (примірний) / Офіційний сайт Національної асоціації адвокатів України. URL: <http://unba.org.ua/forms-of-advocacy> (дата звернення: 03.04.2018).
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України № 755 від 15.05.2003 р. *Голос України*. 2003. 24 черв. № 115.
8. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України: Рішення Ради адвокатів України № 26 від 17.12.2012 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2016-04-23-poryadki-117_5735a11b88436.pdf (дата звернення: 05.06.2018).
9. Про затвердження роз'яснення щодо подання Радою адвокатів України відомостей, визначених Порядком подання інформації про платників податків, об'єкти оподаткування та об'єкти, пов'язані з оподаткуванням, для забезпечення ведення їх обліку, а також обчислення та справляння податків і зборів: Рішення Ради адвокатів України № 63 від 08.04.2017 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-04-07-r-shennya-rau-63_591c04a6efc77.pdf (дата звернення: 05.06.2018).

Юркевич Ю. Н. Проблемные аспекты создания и деятельности адвокатских объединений по законодательству Украины

Аннотация. В статье исследовано правовое регулирование порядка создания и деятельности адвокатских объединений по законодательству Украины. По результатам исследования обоснована авторская позиция по совершенствованию действующего законодательства Украины в этой сфере.

Ключевые слова: договор, адвокат, адвокатское объединение, адвокатское бюро, адвокатская деятельность.

Yurkevych Yu. Problematic aspects of the creation and operation of advocacy associations under the legislation of Ukraine

Summary. The article deals with the legal regulation of the procedure for the establishment and operation of advocacy associations under the legislation of Ukraine. According to the survey the own opinion in improving the current legislation of Ukraine in this sphere has been motivated.

Key words: contract, lawyer, advocacy association, advocacy bureau, advocacy.

Кройтор В. А.,*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВІ АКСІОМИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті доводиться, що вчення про аксіоми як правове явище варто відносити до самостійних фундаментальних положень цивільної процесуальної науки. З'ясовано, що аксіоми в цивільному судочинстві треба відрізняти від подібних правових явищ, зокрема від принципів цивільного судочинства. У роботі наводиться й аналізується низка аксіом цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільне судочинство, правові аксіоми, аксіоми в цивільному судочинстві, принципи цивільного судочинства.

Постановка проблеми. У вітчизняній юридичній літературі вченню про аксіоми як правовому явищу приділяється, на наш погляд, замало уваги, що пояснюється невизначеністю категоріального статусу правових аксіом і труднощами оперування ними як поняттями.

Відповідно до тлумачних словників, аксіомою є вихідне положення в науці, яке приймається без доказів і лежить в основі доказу правдивості інших положень; аксіомою є незаперечна істина, цілком очевидне твердження [1, с. 28]. Поняття аксіоми доволі широко застосовується в різних сферах суспільного життя. Якщо в деяких наукових галузях (логіка, фізика, математика) аксіома є терміном, то в інших дане поняття застосовується для характеристики деяких явищ як очевидних, істинних, простих, зрозумілих, беззаперечних і таких, що не потребують доказування. Так, за «Тлумачним словником» В. Даля: «Аксиома – очевидність, ясна по себе и бесспорная истина, не требующая доказательств, например, целое всегда больше части своей; основная истина, самоистина, ясноистина» [2].

Дослідженню правових аксіом присвячено роботи С. Алексєєва, В. Кудрявцева, В. Комарова, Г. Манова, А. Ференс-Сороцького, Н. Чечиної, Л. Явіча. Зроблені ними висновки мають величезне значення для розвитку вчення про правові аксіоми, проте очевидна відсутність необхідної єдності в розумінні та характеристиці аксіом як структурних компонентів правової матерії. У науці цивільного процесуального права насамперед є дискусійним питання про саму можливість виокремлення аксіом у цивільному судочинстві та їхню сутність. Є також актуальним дослідження проблеми співвідношення та розмежування двох близьких категорій: принципів і аксіом цивільного судочинства.

Мета статті – з'ясувати можливість наявності аксіом у цивільному судочинстві та встановити їхню сутність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання аксіом у праві, зокрема цивільному процесуальному, привертало увагу науковців радянського періоду в основному у зв'язку з дослідженням принципів права та логістичною інтерпретацією права, аналізом його логічної природи та системи права, морально-правових імперативів 1970–1980-х рр.

Так, В. Кудрявцев розглядає правові аксіоми як вихідні поняття, основні положення і визначення правової науки, що не

викликають сумнівів, не допускають різних тлумачень. З них логічно виводяться, визначаються та розробляються всі інші категорії правової науки, що потім вводяться в норми права [3, с. 94].

Як переконує С. Алексєєв, аксіоми в праві мають характер вихідних (елементарних) істин і не потребують у кожному разі особливого доказування. Ідеї, що закріплені в правових аксіомах, є основними положеннями, на яких базується більшість інших правових норм. Відхід від них, недотримання їх може призвести до втрати правом своїх рис, право не буде правом [4, с. 111–112]. Схожий погляд на сутність правових аксіом висловлює Л. Явіч, який описує їх як елементарні істини, що не потребують доказів [5, с. 160].

Г. Манов зазначає, що правовими аксіомами є положення юридичної науки, що формуються в результаті узагальнення багатовікового досвіду правового регулювання суспільних відносин. На думку автора, правові аксіоми можна розкрити не тільки як постулати правової науки, а і як норми права, закріплені в законодавстві [6, с. 30, 32].

Дещо інший підхід до розуміння аксіом у праві, зокрема в цивільному процесуальному, запропонувала Н. Чечина. На її думку, в аксіомах закріплюються оціночні формули поведінки суб'єктів цивільного процесу з погляду добра і зла, прийнятого в суспільстві поняття справедливості, аксіоми виражають моральні основи права, його загальнолюдський зміст. Крім того, аксіоми завжди суть основні логічні поняття, опосередковані найбільш загальні зв'язки і відносини. Необхідність їх дотримання є очевидною з погляду здорового глузду, принципів моралі та справедливості, саме тому вони не потребують особливих доказів [7, с. 90].

Подібна думка висловлена А. Екімовим. За його переконанням, правові аксіоми – це суспільні вимоги справедливості, які з погляду моралі неодмінно повинні стати частиною чинного права. «За своїм змістом аксіоми – не що інше, як прості правила моралі справедливості. У них відображено мінімум умов, необхідних для спільного життя людей» [8, с. 57, 125].

Вивченню правових аксіом і принципів цивільного процесуального права, їх співвідношенню присвячено дисертаційне дослідження А. Ференс-Сороцького. Він описує аксіоми як такі правові норми, що в результаті багатовікової практики застосування стали звичними і самоочевидними, поза якими існування права як юридичного феномена є неможливим. Аксіоми цивільного процесуального права – найбільш стійкі, незмінні за своїм змістом правила цивільного судочинства [9, с. 7–8].

У роботах сучасного періоду науковці також звертаються до питань правових аксіом. Так, І. Палашевська характеризує правові аксіоми як узагальнені ціннісно-нормативні структури, які керують інституціональною діяльністю без опори на диференціацію учасників і ситуативні контексти. Вони є керівними початками, основоположними лініями діяльності в цінносному

просторі юридичного дискурсу, мають універсальну семантику, сфера їх референції не обмежена в часі, просторі чи в плані подій. Завдяки універсальності досвіду, що міститься в них, і його вираженню в лаконічних, стилістично оформлених, афористично стислих висловах, аксіоми права функціонують у вигляді готових формул-символів інституційної культури. У них втілено уявлення про право, практику його реалізації у формі готових тверджень, варіантів вирішення різних юридичних питань [10, с. 145].

Дослідженню правових аксіом як пізнавальних і методологічних інструментів юридичної науки і практики, сутності і ролі в правовому пізнанні та правовому регулюванні присвячено дисертаційне дослідження О. Масленнікова. Науковець визначає правові аксіоми як ідеальні явища, які належать до різних площин правової дійсності: до права, правосвідомості і правової науки, та представляють собою положення, що концентровано виражають соціально-правовий досвід, прийняті як істини (абсолютні або відносні) з метою спрощення процесу правового регулювання та вирішення наукових завдань, забезпечують спадкоємність у праві й об'єктивовані в різних формах залежно від їх приналежності до певних груп. Водночас автор пропонує розрізняти такі групи правових аксіом, як аксіоми в праві, аксіоми права й аксіоми науки права [11].

О. Плюснина розглядає правові аксіоми як вихідні, юридично визнані судження, що через очевидність не потребують додаткових обґрунтувань і доказів для ухвалення подальших рішень і оцінок. Оскільки аксіоми фіксують зміст загальнолюдської моралі, то вони включалися і включаються до законодавства різних періодів розвитку держави [12, с. 56].

Як переконує В. Комаров, у сучасних реаліях правові аксіоми доцільно розглядати як елементи професійної правничої культури і як очевидні істини, постулати, які визнаються суб'єктами юридичних практик і сприймаються як беззаперечні правові цінності. Аксіоми, як зазначає автор, мають розглядатися як засади забезпечення єдності судової практики [13, с. 127–128].

В юридичній доктрині також висловлено думку щодо розгляду правових аксіом як правового звичаю. Як зазначає О. Панасюк, з погляду змісту, способу формулювання й існування, а також за способами забезпечення можна говорити про подібність аксіом і звичаїв. Деяку відмінність становить їхнє значення, оскільки аксіоми мають загальнолюдське (загальнодержавне) значення та визнання, тоді як звичаї мають локальний характер. Проте вищезазначені спільні риси дають підстави визначити правові аксіоми як явища, що є звичаєм із публічно-правовим значенням [14, с. 63].

Р. Майданик, коли розрізняє за формою вираження звичаї, зафіксовані у відповідних документах, і звичаї, не зафіксовані у відповідних документах, відносить до останніх правові аксіоми. Як зазначає науковець, «<...> до другої групи звичаїв включають правові аксіоми, які ніде прямо не зафіксовані, але завжди беруться до уваги сторонами договорів, наприклад: «Усні переговори самі по собі не породжують правових наслідків» або «Спеціальний закон має перевагу над загальним законом». Помилковою є оцінка як правових аксіом таких постулатів: «Двічі за те саме не відповідають», «Незнання законів не звільняє від відповідальності». Адже, насправді, ці норми прямо включені до Конституції України (відповідно до ст. ст. 61 і 68), отже, є нормами конституційного права, а не правовими аксіомами <...>» [15, с. 71].

Не можна не зазначити наявні в юридичній доктрині наукові погляди щодо взагалі неможливості та відсутності необхідності виділення в праві аксіом. Так, О. Черданцев заперечує доцільність вживання в праві категорії «аксіома» на підставі того, що використання юридичною наукою математичного терміна «аксіома» є достатньо умовним. Як зазначає науковець, аксіоми в праві не застосовуються для доведення інших, більш складних, правових положень («теорем»), оскільки нормативні приписи, на відміну від наукових суджень, взагалі не потребують доказів [16, с. 16].

М. Штефан констатує наявність у теорії цивільного процесуального права концепції про вживання цивільних процесуальних аксіом і вказує на відсутність необхідності вводити аксіоми як самостійне поняття до складу правових категорій цивільного процесу. Свою думку автор аргументує тим, що правила, які містяться в аксіомах, характеризують процесуально-правове становище суду й учасників процесу, входять до змісту окремих принципів, і тому необхідності вводити аксіоми як самостійне поняття до складу правових категорій цивільного процесу немає [17, с. 47].

Однозначно стверджувати, що правових аксіом немає, на наш погляд, не можна. Звичайно, у праві вони мають свою специфіку, вони багато в чому ближчі до аксіом філософських, ніж геометричних. Слушною щодо цього здається думка М. Давидової, яка зазначає, що дискусійність питання щодо можливості виокремлення аксіом у праві зумовлена тим фактом, що термін «аксіома» вживається в літературі на позначення двох близьких за своєю природою, проте відмінних за юридичними властивостями явищ. Перше – загальновизнане, перевірене багатовіковою практикою, таке, що не викликає сумнівів і виражає моральну природу права твердження. Йдеться про моральні аксіоми, на яких базується чинне право й аксіоматичність яких, насамперед, розуміється як загальновизнаність. Другі ж – це елементарні правові положення (істини), що діють за будь-яких умов і не допускають винятків. Такі положення умовно можна назвати юридичними аксіомами, визначальною властивістю яких є неспростовність [18, с. 203–204].

Справді, не можна погодитися з авторами, які розглядають моральність як одну з необхідних ознак правової аксіоми.

В юридичній літературі наводиться багато прикладів процесуальних аксіом судового процесу. Серед них такі:

- «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються»;
- «загальновизнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді»;
- «суд працює з тими доказами, які перед ним»;
- «показання свідків оцінюються, з огляду на їхнє значення, а не кількість»;
- «суд і суддів потрібно поважати»;
- «де є право, там є і його захист»;
- «правових формальностей треба дотримуватися»;
- «дії судді, що не входять до його компетенції, є нічемними»;
- «закон не може бути недостатнім, коли йдеться про надання правосуддя»;
- «суд повинен сам знати закон»;
- «суддя має бути безпристрасним»;
- «немає судді без позивача»;
- «нехай буде вислухана й інша сторона»;

- «рішення суду не повинно стосуватися тих, хто не брав участі в справі»;
- «неможливо двічі пред'явити позов за однією справою»;
- «рішення суду має бути мотивованим»;
- «встановлення фактів і знання судом законів може бути оспорено у вищому суді»;
- «факти говорять самі за себе»;
- «суд нічого не тримає за сценою» (вимога обов'язкового подання та дослідження в суді доступних першоджерел доказової інформації);
- «суддя не повинен вирішувати справу на підставі позасудового особистого знання її обставин»;
- «кожний позов (скарга) обмежений рамками визначеного часу»;
- «вислухати дві сторони»;
- «право бути вислуханим і право бути почутим судом»;
- «доведення покладається на того, хто стверджує, а не на того, хто заперечує»;
- «один свідок – не свідок»;
- «один бачив (очевидець) має більшу силу, ніж десять чули» тощо [13, с. 129–130].

Серед вищезазначених аксіом судочинства можна побачити приклади аксіом судового процесу, що жодним чином не виражають свого ставлення до моралі. Наприклад, «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються», «загально визнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді», «суд працює з тими доказами, які перед ним», «у разі недоведеності позову відповідач звільняється» тощо. Аксіоматичність наведених положень ґрунтується радше на їхній очевидності з погляду здорового глузду, доцільності в сенсі успішного й ефективного здійснення судового процесу, що вироблена під час тривалої судової практики та сформульована в концентрованому вигляді в аксіомах.

В юридичній літературі увагу авторів традиційно привертає питання співвідношення та розмежування двох близьких категорій: принципів і аксіом цивільного судочинства. Одні науковці ототожнюють їх, інші вважають, що спочатку принципи створювалися у вигляді аксіом, а інші розмежовують як різні поняття.

Так, С. Алексєєв зауважує, що правові аксіоми являють собою найважливіші принципи права, закріплені в нормативно-правових актах [4, с. 111–112]. До основних принципів права також відносить правові аксіоми О. Скакун [19, с. 256].

В. Котюк виділяє основні (головні) принципи права (повновладдя народу; розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; відповідальності держави перед людиною і суспільством тощо) і вважає, що серед основних принципів права варто виділяти правові аксіоми та правові презумпції [20, с. 32–33].

За твердженням Л. Явіча, аксіоми наявні в правосвідомості і є передумовами принципів права [5, с. 160]. Схожої думки дотримується Н. Чечина, яка зауважує, що принципи цивільного процесуального права виводяться з аксіом [7, с. 91–94].

Розмежування понять «аксіома» і «принцип» простежується в концепції, розробленій А. Ференс-Сороцьким. На його переконання, в аксіомах права втілюється наступність у діалектичному розвитку права від одного історичного типу до іншого і в межах даного історичного типу. Правові аксіоми становлять свого роду «золотий фонд» правових норм, що склалися в процесі розвитку людства; втілюють загальнолюдський зміст права. Саме тому можлива спадкоємність між правовими аксі-

омами різних історичних епох. У цьому полягає їх відмінність від принципів права, що втілюють насамперед класові інтереси в праві, тому є різними в різних типах правових систем. Проте принципи права будуються з урахуванням правових аксіом, бо вони відображають не тільки економічні, політичні, а й моральні засади суспільства [21, с. 27–31].

Як зазначає М. Давидова, протиставлення аксіом і принципів (як це було зроблено А. Ференс-Сороцьким) цілком логічне для радянської правової теорії, оскільки дозволяло вирішувати серйозні наукові суперечності (наприклад, обґрунтування принципів пріоритету державних інтересів над особистими, принципу об'єктивного ставлення в провину, що відрізняли радянське право від права інших країн). Проте для сучасної юриспруденції воно практично цілком втрачає своє значення. З позиції сучасних уявлень про право той факт, що окремий принцип потребує доказів і не є аксіоматичним, примушує замислюватися над питанням: чи є він взагалі принципом права?

На думку М. Давидової, поняття «аксіома» і «принцип» не є тотожними, і різняться вони не стільки за змістом, скільки за масштабом дії. Значення принципу права набувають ідеї, що мають загальноправове, або галузеве значення, що набувають розвитку і конкретизуються в багатьох нормах права. Тоді як деякі аксіоми можуть визначати зміст лише декількох нормативних приписів або ж взагалі виражатися в одному приписі закону. Наявність таких поодиноких аксіом цілком узгоджується з юридичною природою цих правових феноменів як елементарних істин, що не допускають інших тлумачень, не потребують доказів, а отже – подальших уточнень і конкретизацій. Концептуально правові аксіоми і принципи права дуже близькі одне одному, проте цілком не збігаються [18, с. 204–205].

Як справедливо зазначає В. Комаров, аксіоми цивільного процесуального права визначають, поруч із принципами цивільного процесуального права, субстанціальну специфіку та межі належного в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин [13, с. 128].

Достатньо обґрунтованою здається позиція О. Масленнікова, що схожість аксіом із принципами «забезпечується» такими властивостями, як: здатність бути відправною ідеєю правового буття, універсальність, загальнозначущість, здатність спрямовувати і синхронізувати механізм правового регулювання, надавати логічності, послідовності і збалансованості правовій дійсності. Аксіоми і принципи є підставами, з яких розвиваються інші положення. Проте, незважаючи на схожість, аксіоми та правові принципи не тотожні. «Аксіома» – більш широке й абстрактне поняття, що охоплює як сформульовані вченими-юристами фундаментальні ідеї й ідеали, що відображають досягнення правової думки і практичного досвіду, так і відокремлені у вигляді відносно самостійних елементів, вихідні нормативно-керівні начала (імперативні вимоги тощо), що визначають загальну спрямованість, якість і ефективність правового регулювання суспільних відносин. Складні взаємозв'язки принципів і аксіом відбиваються в їхній діалектичній єдності, здатності до взаємопереходів і розкриття одного явища через інше. Правовий принцип – це один зі способів (форм) фіксації аксіом у праві, «привнесення» їх з області правосвідомості в матерію права. У цьому сенсі аксіоми є матеріалом, з якого формулюються принципи. Зміст однієї або декількох аксіом може бути «ущільнено», згорнуто в один принцип, який потім розкривається за допомогою однієї або, частіше, декількох норм – аксіом. Ця «згорнутість» принципів відби-

вається і на вербальному вираженні. Аксиоми зазвичай формулюються розгорнуто, у формі суджень. Принципи ж можна визначити коротко без шкоди для розуміння їхнього змісту, наприклад, «принцип усності», «принцип змагальності» й ін. Відмінності між принципами й аксіомами зумовлені, зокрема, походженням даних категорій. Якщо аксіоми з'явилися «стихійно», у результаті юридичної практики (хоча у формулюванні аксіом не варто недооцінювати і роль науки), як елементарні положення, то принципи – це результат наукової рефлексії, що відображає більш високий рівень правового мислення. Навіть більше, виділення таких основоположних загальних «відправних ідей, начал права», як свобода, рівність, власність, можна пов'язати з розвитком теорії природного права і науковою творчістю конкретних представників філософської й юридичної науки: Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо й ін. Аксиоми як елементарні основні істини про право більш відсторонені (і відносно вільні) від політики й ідеології, і в цьому сенсі, як не парадоксально, більшою мірою виражають сутність самого права, взятого поза ним «одномоментного» існування, вирваного з гущі соціального життя, вирішення його проблем. Відбиваючи вимоги загальнолюдської моралі, аксіоми більш «живучі», без помітних змін можуть переходити з одного історичного типу права в інший, відіграючи важливу роль у регулюванні суспільних відносин. Наступність же принципів різних історичних типів права можлива лише остільки, оскільки вони втілюють зміст аксіом [11, с. 11–14].

У сучасному цивільному процесуальному законодавстві України безпосередньо чи опосередковано закріплено значну кількість таких аксіоматичних положень. Водночас низку ідей, що становлять зміст таких аксіом, безпосередньо відтворено в нормах національного процесуального законодавства. Так, наприклад, аксіому «загальноновизнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді» безпосередньо закріплено в положеннях ч. 3 ст. 82 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, згідно з якою обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування.

Аксіома «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються», ґрунтуючись на положенні п. 3 абз. 2 ст. 129 Конституції України та положеннях ЦПК України, має значення процесуального принципу змагальності цивільного судочинства. Її закріплено в положеннях ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України, що конкретизують конституційні приписи щодо змагальності сторін у судовому процесі та свободи в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їхньої переконливості. Так, відповідно до ч. 3 ст. 12 та ч. 1 ст. 81 ЦПК України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом.

Водночас інші аксіоми визначають зміст декількох норм процесуального закону, виступають як «велике посилання», з якого виводяться законодавчі положення. Так, наприклад, аксіома «суд і суддів потрібно поважати» є підґрунтям норм, що регламентують порядок судового засідання (ст. ст. 215, 216 ЦПК України), права й обов'язки головуєчого в судовому засіданні (ст. 214 ЦПК України), норм, що встановлюють відповідальність за порушення порядку в залі суду й за невиконання розпоряджень суду (ст. ст. 145–148 ЦПК України). Цю аксіому втілено також у спеціальній нормі ст. 50 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», що закріплює відповідальність за

неповагу до суду чи судді, а також в абз. 5 ст. 129 Конституції України.

Аксіома «неможливо двічі пред'явити позов за однією справою» є підґрунтям закріплення в п. п. 6, 7 ч. 1 ст. 165, п. п. 2, 3, 4, 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України як підстави для відмови у відкритті провадження в справі виявлення судом факту розгляду судом чи іншим юрисдикційним органом спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і на тих самих підставах.

У правилах ст. ст. 3, 10, п. п. 3–4 ст. 264 ЦПК України, що закріплюють обов'язок суду підкорюватися лише закону й вирішувати справи на підставі чинного законодавства, а також обов'язок суду під час ухвалення рішення самому визначати правову норму, що регулює спірні відносини, втілено аксіому «суд повинен сам знати закон».

Аксіому «немає судді без позивача» закріплена в ст. 13 ЦПК України, і вона має значення принципу диспозитивності цивільного судочинства, який діє для всіх категорій справ як позовного, так і окремого, наказного провадження. Із цієї ж аксіоми випливає й обов'язок суду залишити заяву без розгляду, якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подано заяву органом чи особою, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, не підтримує заявлених позовних вимог (ч. 3 ст. 57 ЦПК України), відмовити у відкритті провадження в справі, якщо настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено дію юридичної особи, які звернулися з позовною заявою, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва (п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України), закрити провадження в справі в разі настання смерті фізичної особи або оголошення її померлою чи припинення дії юридичної особи, які були однією зі сторін у справі (позивачем), якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, відмови позивача від позову (п. п. 5 і 7 ч. 1 ст. 255 ЦПК України).

Аксіома «рішення суду не повинно стосуватися тих, хто не брав участі в справі» втілюється також у низці норм ЦПК України, закріплює можливість вступу чи залучення до участі в справі осіб, яких вона об'єктивно може стосуватися (наприклад, третіх осіб), а також право на оскарження й обов'язкове скасування рішення в разі вирішення питання про права чи обов'язки осіб, які не брали участі в справі (ст. ст. 52, 53, 54, ч. 1 ст. 17, п. 4 ч. 3 ст. 376, п. 8 ч. 1 ст. 411 ЦПК України).

Аксіому «встановлення фактів і знання судом законів може бути оспорено у вищому суді» втілено в положеннях п. 8 абз. 2 ст. 129 Конституції України, згідно з яким однією із засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Також дане аксіоматичне твердження закріплено в положеннях національного цивільного процесуального законодавства, зокрема в ст. ст. 17, 352, 389 ЦПК України.

Розглянуті форми закріплення (вираження) деяких аксіом судочинства в національному цивільному процесуальному законодавстві підтверджують зроблений в юридичній науці висновок про те, що зміст аксіоми може бути відображено в окремій нормі законодавства, а також аксіома може визначати зміст декількох норм закону, або ж втілюватися в закріпленому в законодавстві правовому інституті [9, с. 129], загальноправових чи галузевих принципах права [11, с. 22].

Отже, наявність загальноновизнаних у сучасних правових

системах аксіом здійснення правосуддя, більшість з яких були сформульовані ще в римському праві, – це об'єктивна дійсність. Варто погодитися із зауваженням М. Давидової, що така кількість саме процесуальних аксіом зумовлюється особливостями процесуального права. Саме у сфері процесуального права приватні інтереси індивіда підлягають розгляду і захисту з боку публічної влади. Саме тому тут особливо необхідні елементарні моральні нормативи, що забезпечують ухвалення об'єктивного, справедливого рішення. Крім того, процесуальна форма, на відміну від матеріально-правових галузей, зазнає значно меншого впливу історичних, соціальних, політичних змін. Тому кількість процесуальних норм, перевірених багатовіковою юридичною практикою, перевищує кількість аналогічних «вічних» матеріальних норм [18, с. 206].

У зв'язку з вищезазначеним неможливо не погодитися зі справедливим зауваженням В. Комарова про доцільність погляду на аксіоми судочинства як на засади забезпечення єдності судової практики й еволюційне виокремлення певного аксіоматичного спектра (аксіоматичного ядра) судової практики як достатньо апробованого стандарту справедливого правосуддя [13, с. 128].

Висновки. Вчення про аксіоми як правове явище, без сумніву, можна віднести до фундаментальних положень процесуальної науки.

Логіка наукового пізнання з метою найбільш повного і всебічного дослідження будь-якого явища диктує необхідність розгляду «ціннісного потенціалу» правових аксіом, який варто розглядати в декількох аспектах.

По-перше, правові аксіоми є цінністю «у складі права» як його елемент, фрагмент. Крім того, правові аксіоми мають властивості, які дозволяють говорити про їхню самостійну цінність у праві. Так, в аксіомах втілюється історичний досвід, пов'язаний із пошуками шляхів найбільш ефективного вирішення спірних ситуацій за допомогою права. Цінність аксіом у даному аспекті зумовлена виконуваною ними функцією збереження, відтворення і поширення тієї частини соціального досвіду, яка покликана забезпечити стабільність і динаміку правової системи. Також варто погодитися з О. Масленниковим у тому, що правові аксіоми мають значну естетичну цінність, аксіоми дійсно є «творчим витвором», в якому достатньо ємний зміст укладено в лаконічну, афористичну форму. Зокрема, красою вирізняються аксіоми-сентенції давньоримських юристів. І, нарешті, правові аксіоми мають історичну цінність. Висловлюючи основні цінності і переконання людей, вони є джерелом пізнання явищ суспільного життя, дають важливу інформацію про характер суспільного життя, етапи розвитку права того чи іншого періоду, тієї чи іншої країни [11].

Варто погодитися із В. Комаровим, який зауважує, що різнопланова характеристика аксіом і їхнього місця в механізмі правового регулювання створюють унікальну ситуацію застосування норм цивільного процесуального права, зокрема його принципів, та процесуальних аксіом. По суті, йдеться про застосування цивільного процесуального права, що як правова, законодавча система має свої зміст і форму, та застосування аксіом, які, на відміну від норм цивільного процесуального права, мають зміст і форму, напрацьовані тривалою практикою застосування права, які мають відносно самостійний характер відповідних, так би мовити, правоположень як ідеальних моделей функціонування судочинства, що відбивають вимоги спра-

ведливого правосуддя. Справедливого правосуддя тією мірою, якою, як наголошували вище, аксіоми віддзеркалюють уявлення справедливого в професійній та побутовій правосвідомості [13, с. 129].

Обсяг статті не дозволяє зупинитися на висвітленні всіх проблем, пов'язаних із дослідженням сутності аксіом у цивільному судочинстві, але всі вони потребують подальшого глибокого теоретичного дослідження, належного законодавчого забезпечення й осмислення практики застосування, щоб подальші зміни в законодавстві сприяли забезпеченню захисту прав і законних інтересів громадян та організацій, більший доступності судового захисту вказаних осіб. Окремого дослідження потребують питання класифікації аксіом у цивільному судочинстві, закріплення окремих аксіом цивільного судочинства на міжнародному рівні як стандартів справедливого судочинства тощо.

Література:

1. Словник української мови: у 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 799 с.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. URL: https://royallib.com/read/dal_vladimir/tolkoviy_slovar_givogo_velikorusskogo_yazika.html#modal.
3. Кудрявцев В. О программировании процесса применения права. Вопросы кибернетики и право / Академия наук СССР. Научный совет по кибернетике; Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности; Центральный научно-исследовательский институт судебных экспертиз; ред. кол.: В. Кудрявцев (отв. ред.) и др. М.: Наука, 1967. 312 с.
4. Алексеев С. Проблемы теории права: основные вопросы общей теории социалистического права: курс лекций в 2 томах. Т. 1 / науч. ред. Р. Русинов; отв. за вып. В. Семенов. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. 396 с.
5. Явич Л. Общая теория права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. 298 с.
6. Манов Г. Аксиомы в советской теории права. Советское государство и право. 1986. № 9. С. 29–36.
7. Чечина Н. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. 104 с.
8. Экимов А. Интересы и право в социалистическом обществе. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1984. 135 с.
9. Ференс-Сороцкий А. Аксиомы и принципы гражданско-процессуального права: дисс. ... канд. юрид. наук. Л., 1989. 150 с.
10. Палашевская И. Аксиологические основания юридического дискурса: аксиомы права. Научный диалог. 2017. № 11. С. 144–156.
11. Масленников А. Правовые аксиомы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук; ФГОУВПО «Владимирский юридический институт». Владимир, 2006. 27 с. URL: <http://www.disscat.com/content/pravovye-aksiomy>.
12. Плюснина О. Юридические аксиомы и фикции. Вестник КГТУ. Государство и право: вопросы теории и практики. 2011. № 1. С. 56–59.
13. Курс гражданского процесса: підручник / В. Комаров, В. Бігун, В. Баранкова та ін.; за ред. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
14. Панасюк О. Звичаєве регулювання трудових відносин. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2004. Випуск № 60–62. С. 62–63.
15. Майданик Р. Правовий звичай як джерело цивільного права. Юридична Україна. 2009. № 6. С. 67–72.
16. Черданцев А. Логическая характеристика права как системы. Правоведение. 1983. № 3. С. 13–21.
17. Штефан М. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2005. 624 с.

18. Давыдова М. К вопросу о понятии правовых аксиом: теоретические и технико-юридические аспекты. Юридическая техника. 2007. № 1. С. 203–208.
19. Скакун О. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. 2 вид., перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
20. Котюк В. Теорія права. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
21. Ференс-Сороцкий А. Аксиомы в праве. Правоведение. 1988. № 5. С. 27–31.

Кройтор В. А. Правовые аксиомы в гражданском судопроизводстве

Аннотация. В статье обосновано положение о том, что учение об аксиомах как правовом явлении следует относить к самостоятельным фундаментальным положениям гражданской процессуальной науки. Выяснено, что аксиомы в гражданском судопроизводстве следует отличать от по-

добных правовых явлений, в частности, от принципов гражданского судопроизводства. В работе приводятся и анализируются ряд аксиом гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, правовые аксиомы, аксиомы в гражданском судопроизводстве, принципы гражданского судопроизводства.

Kroitor V. Legal axioms of the civil procedural

Summary. The article substantiates the proposition that the doctrine of axioms as a legal phenomenon should be attributed to the independent fundamental provisions of the civil procedural science. It is clarified that the axioms in civil proceedings should be distinguished from similar legal phenomena, in particular from the principles of civil proceedings. A number of axioms of civil proceedings are presented and analyzed.

Key words: civil legal proceedings, legal axioms, axioms in civil proceedings, principles of civil proceedings.

*Токарева В. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ КНР: НА ШЛЯХУ ІННОВАЦІЙ

Анотація. У статті розглядаються теоретичні аспекти впливу, який справив вступ КНР до Світової організації торгівлі (СОТ), та розвиток сфери інтелектуальної власності у зв'язку з глобалізаційними процесами. У 2016 році відзначалося 15-річчя вступу КНР у СОТ, яке передбачає вплив «терміну охорони» та можливість застосування заходів у зв'язку з невідповідністю законодавства в галузі інтелектуальної власності поставленим вимогам. Уряд КНР і надалі планує посилення заходів з охорони інтелектуальної власності, що має призвести до поліпшення умов для авторів об'єктів інтелектуальної власності та інвесторів. У статті проаналізовано, як вступ до СОТ та необхідність упровадження заходів відповідно до критеріїв та норм Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності вплинуло на формування сучасного напрямку розвитку політики у сфері інтелектуальної власності КНР.

Ключові слова: інтелектуальна власність, копіювання, глобалізація, контрафактне виробництво, авторське право, шанзай.

Постановка проблеми. Історично склалося, що побудувавши економіку шляхом запозичення західних технологій, держави обирають шлях інновацій. Так, розбудувавши економіку на виробництві та експорті товарів Шанзай, що запозичують західні технології, уряд КНР обрав курс на інновації. Виробництво товарів, що є запозиченням західних технологій, безумовно, може принести прибуток. Водночас високий, стабільний розвиток економіки та надвисокі статки можуть принести лише розробка та впровадження передових технологій, інновацій та інтеграція економіки у світову систему торгівлі [1]. Невипадково ж китайський виробник автотранспортних засобів Geely, який вважається одним із самих ненадійних, придбав компанію Volvo, відому саме виробництвом найбільш надійних автомобілів у світі [2].

Визначивши пріоритетним напрямом розвиток власних інновацій, національної інтелектуальної власності та інтеграцією економіки у світову систему торгівлі, КНР приєднався до участі в міжнародних інституціях та угодах.

Без сумніву, вступ до Світової організації торгівлі (далі – СОТ) та необхідність впровадження заходів відповідно до норм Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – ТРІПС) послужили поштовхом для формування сучасного вектора розвитку політики у сфері інтелектуальної власності КНР [3].

Попри те, що положення, які впроваджує СОТ, і не позбавлені недоліків, членство в організації є важливим елементом, а то й необхідною умовою для повної інтеграції у світову систему торгівлі.

З огляду на глобалізаційні процеси – перетворення національних господарств, включених у міжнародні економічні зв'язки, в інтегровану частину світового господарства, нездат-

ну більше функціонувати та розвиватися у відриві та незалежно від нього [4], КНР не може залишатися осторонь для успішної розбудови економіки.

Питанням правового регулювання інтелектуальної власності в КНР та впливу глобалізаційних процесів на економіку присвячені праці таких науковців, як: К. Михалопулос, І.Ю. Мірських, В.В. Міхєєв, М.А. Ортінська, Д.С. Сухомлинова, Дж. Стігліц, В.Г. Швидко, К. Раустіал К. Спрігман та інших.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження наслідків та впливу КНР на участь у міжнародних інституціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розбудова системи інтелектуальної власності в КНР почалася нещодавно, проте доволі стрімко [5]. Права на об'єкти інтелектуальної власності в сучасному їх розумінні були визнані й отримали захист, починаючи з 1979 року, коли КНР стала учасницею основних міжнародних конвенцій [6].

Незважаючи на те, що інтелектуальна власність як галузь у КНР існує незначний проміжок часу, в 2011 році було подано понад мільйон заявок на отримання патентів на винаходи та корисні моделі, у свою чергу в Україні цього ж року було подано трохи більше 15 тис. заявок. Заявником виступили місцеві компанії та низка міжнародних – Sony Corp (подано у 2011 році більше 2 тис. заявок), Panasonic Corp (подано понад 1800 заявок), Microsoft (подано понад 1600 заявок). Аналізуючи законодавчу базу, можна відзначити, що загалом вона схожа на аналогічні в інших країнах. Наприклад, у Китаї, як і в Україні, можна й зареєструвати торгову марку, й отримати патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок. Як і в Україні, захистити свої права можна як в адміністративному, так і в судовому порядку, і як в Україні, передбачена кримінальна відповідальність [1].

За висловом професорів К. Раустіала та К. Спрігмана, сучасний підхід економіки КНР був подібний тому, як у XVIII – XIX ст. підіймалась економіка США на запозиченні британських технологій і товарів. Американські підприємці прагнули повторити секретні британські проекти для ткацьких верстатів та млинів, а уряд США всіляким чином сприяв цьому [7].

Аналогічно тому, як ще донедавна уряд КНР дотримувався політики «корінної інновації», затвердженої урядом у 2006 році, яка виражалася в підвищенні оригінальних інновацій за допомогою поєднання інновацій та повторення інновацій на основі засвоєння іноземних технологій, раннє законодавство містило заборону на отримання патентів іноземними авторами у США на винаходи, що були запатентовані в інших державах, і створювало значні перешкоди для іноземних винахідників. Авторське право США не передбачало будь-якого захисту для іноземних авторів та винахідників. Таким чином, видавництва США, які публікували іноземні твори без дозволу авторів, не порушували власне законодавство. Ця заборона проіснувала до 1891 року, і навіть тоді іноземні автори для забезпечення

захисту своїх авторських прав повинні були видати свій твір у США. Ця вимога повністю не зникла із законодавства до 1980-х років [7].

На сьогодні КНР переглянув політику відносно інновацій та прийняв до уваги обов'язковість дотримання прав інтелектуальної власності для розвитку та інтеграції економіки у світову систему торгівлі. Як зазначив колишній заступник міністра торгівлі США з інтелектуальної власності Мішель Лі, КНР більше не бажає залишатися дешевим товаровиробником винаходів розвинених держав, конкуруючи за низькооплачувану працю, а прагне стати постачальником інноваційної продукції, у зв'язку з чим змінює відношення щодо дотримання прав інтелектуальної власності, що є питанням національного інтересу КНР [8].

Підтвердженням амбіційних прагнень КНР щодо досягнення нового рівня у сфері інтелектуальної власності є прийняття 5 червня 2008 року Національної Стратегії з Питань інтелектуальної власності до 2020 року, основною метою державної політики в галузі інтелектуальної власності зазначено становлення КНР як інноваційної держави шляхом використання національного потенціалу у сфері створення, застосування, захисту та координації інтелектуальної власності. Дана політика спрямована на розвиток внутрішнього ринку, створення ефективного та досконалого законодавства в галузі інтелектуальної власності та підвищення конкурентоспроможності національних товарів на зовнішніх ринках [9].

У 2016 році відзначалося 15-річчя вступу КНР у СОТ, яке передбачає вплив «терміну охорони» та можливість застосування заходів у зв'язку з тим, що законодавство в галузі інтелектуальної власності не відповідає поставленим вимогам. Тож, Уряд КНР і надалі планує посилення заходів з охорони інтелектуальної власності, що має призвести до поліпшення умов для авторів об'єктів інтелектуальної власності та інвесторів [10].

За визначенням Торгового представника США в Спеціальному звіті у 2013 році ефективність захисту інтелектуальної власності та застосування заходів покарання порушників істотно підвищилася, збільшилась кількість адміністративних та кримінальних справ за порушення прав інтелектуальної власності. Поряд з тим, що рівень поки незадовільний, імпульс знаходиться в правильному напрямку [11].

Вступ до СОТ надає державі можливість більш ефективно реалізовувати свої загальні торговельні інтереси як самостійно, так і у співпраці з державами-членами, що досягається шляхом: зміцнення національних підходів та інститутів для здійснення міжнародної торгівлі товарами і послугами; полегшення та підвищення надійності доступу до основних експортних ринків; доступу до механізму вирішення спорів з питань торгівлі, відповідно до вимог організації [12].

Ставши учасником СОТ у 2001 році, КНР взяв зобов'язання забезпечувати належний захист об'єктів інтелектуальної власності інших країн відповідно до укладених міжнародних двосторонніх угод та ратифікованих договорів. У рамках СОТ Китай зобов'язався дотримуватися основних принципів організації відповідно до ТРІПС, таких як режим найбільшого сприяння, взаємність і транспарентність. Тобто Китай повинен надавати іншим країнам однакові торгові можливості у себе в країні, надавати торгові поступки іншій країні на основі взаємності. Крім того, законодавча система Китаю повинна бути максимально прозорою, тобто всі закони, що публікуються

в країні, повинні бути доступні іншим державам-учасницям (транспарентність) [13].

КНР тривалий час діяв у межах економіки централізованого планування, тому законодавство в галузях міжнародного обміну товарами та послугами й права інтелектуальної власності відрізнялися від стандартів та процедури, які існували в державах з ринковою економікою. У зв'язку із вступом до СОТ на національному рівні КНР було прийнято законодавство у сфері патентного права, авторського права і товарних знаків для створення розвиненої та всебічної правової бази з метою захисту інтелектуальної власності як місцевих, так і закордонних правовласників [14].

Істотно потребувало внесення змін до законодавства, що забезпечує діяльність приватних підприємств, забезпечення вільного підприємництва, обмеження контролю та втручання державних органів у функціонування та розвиток економіки. У процесі запровадження змін вступ до СОТ здійснює підтримку зусиль уряду, спрямовані на підвищення ефективності та продуктивності; такий результат досягається завдяки зміцненню ринкових відносин, які відіграють важливу роль як самі по собі, так і в якості передумови до вступу до СОТ. Водночас членство в СОТ обмежує використання експортних субсидій, угод про обсяги торгівлі й інших інструментів, які штучно стимулюють зростання експорту [12].

Поправки в Закон КНР про авторське право чітко закріплюють виплати винагороди за відтворення музичних записів на радіо та телебаченні, а також право взяти в оренду комп'ютерні програми та роботи кінематографа. Даний Закон закріплює супутні права та тимчасові заходи щодо бази даних, ним передбачено компенсаційні виплати у випадках виявлення підробки та спеціальних процедур виявлення контрафактної продукції.

Приведення законодавства до міжнародних вимог покликало створити сприятливі умови для залучення інвестицій, у тому числі іноземних, стимулювання розвитку економічної активності. Для досягнення цієї мети одним із важливих аспектів є створення збалансованого режиму інтелектуальної власності, належне дотримання якого має сприяти комерційній та промисловій діяльності загалом [15].

Можна констатувати, що вступ КНР у СОТ справив вагомий вплив на політику держави щодо захисту прав інтелектуальної власності, визначивши пріоритетним напрямком КНР розвиток власних інновацій та національної інтелектуальної власності, на відміну від попередніх періодів, коли метою політики було прийняття заходів, щоб відповідати вимогам більш розвинених країн, таких як США та країни Євросоюзу.

Для ефективного досягнення поставленої мети постійно приймаються заходи з удосконалення системи контролю за дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності.

Так, з 2014 по 2015 роки в Пекіні, Шанхаї і Гуанчжоу створені спеціалізовані суди, які займаються вирішенням спорів у галузі інтелектуальної власності в даних містах (провінціях) [16]. У серпні 2017 року в місті Ханчжоу запровадили роботу електронного суду для розгляду справ, пов'язаних з діяльністю в мережі Інтернет, який веде повністю електронний документообіг та розглядає спори в режимі відеозв'язку. Першою розглянутою справою став спір, пов'язаний з порушенням авторських прав у мережі [17].

У 2017 році КНР уперше опинилась поміж заможних держав, що розвивають інновації, будучи державою із середнім

рівнем доходу, в десятому представленому Глобальному інноваційному індексі (ГІ – рейтинг, який щорічно публікують BOIV, Корнельський університет та INSEAD – одна із кращих французьких бізнес-шкіл і дослідницький інститут) [18]. Традиційно 20–25 позначку в рейтингу держав з найвищим індексом інновацій займають Японія і розвинуті держави Європи і Північної Америки.

Водночас поряд з позитивним ефектом, який справляє робота СОТ та МВФ, діяльність таких глобальних інституцій піддається критиці за використання глобалізації та її ідеології (вільна торгівля, світове патентне і авторське права, втручання міжнародних інститутів у внутрішню політику тощо) в інтересах найбільш розвинених держав на шкоду більшості держав планет [19, с. 106].

Система СОТ сприяє уніфікації норм для держав без урахування їхньої національної ідентичності, історичного досвіду та інших особливостей. Така уніфікація дозволяє залучити максимальну кількість учасників з різним рівнем розвитку у формування загальної політики у сфері інтелектуальної власності на базі угоди ТРІПС. Однак ставлення до системи ТРІПС загалом неоднозначно і залежить від того, чи є країна розвинутою або тільки розвивається [3].

Система СОТ покликана сприяти більш успішному розвитку відносин у межах трансферу інтелектуальної власності між державами, водночас у разі відсутності ефективної системи охорони прав інтелектуальної власності в державі необхідні ресурси на її створення, що подекуди складно здійснити в державах, які розвиваються. Така ситуація створює умови виникнення парадоксальної ситуації, коли держава знаходить зиск у незаконному запозиченні технології, не сплачуючи за використання та витрачаючи ресурси на розбудову ефективної системи охорони інтелектуальної власності. Проте якщо країна бере на себе міжнародні зобов'язання, система врегулювання суперечок у межах СОТ виключає право приймати такі рішення. Таким чином, залишаються два можливі шляхи розвитку: будувати законодавство відповідно до положень розвинених держав та зміцнювати своє законодавство або продовжувати користуватися перевагами своїх дешевих ресурсів, не розвиваючи законодавство, не брати участь у світовій торгівлі інтелектуальними ресурсами.

Як зазначає Л. Лессіг, на відміну від американських видавництв, які публікували іноземні матеріали без дозволу зарубіжних авторів в ХІХ ст., не порушуючи законодавство США, зараз копіювальники в Китаї та Азії, у свою чергу, порушують міжнародне та місцеве законодавство, де авторські права іноземних творців захищені. Тож, таке запозичення є не лише моральним злочином, а й злочином проти міжнародних норм та локального законодавства держави [20].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що держави з низьким рівнем економічного розвитку, будучи споживачами інтелектуальної продукції, навпаки, не зацікавлені в посиленні охорони прав інтелектуальної власності. Зазначене пояснює невдоволення держави, що розвивається, підсиленням процесів глобалізації та прийняттям ТРІПС, дотримуючись позиції, що СОТ представляє інтереси транснаціональних компаній, встановлюючи монополію та підвищуючи ціни на товари – від нових сортів насіння до програмного забезпечення [1, с. 109]. Держави зі слабкою економічною інфраструктурою не вбачають переваг від участі в організації.

Література:

1. Ортинская М. А есть ли интеллектуальная собственность в Китае? 18 июня 2013. URL: <https://blog.ubr.ua/praktika-biznesa/est-li-intellektualnaia-sobstvennost-v-itaie-5853>.
2. Китайский концерн Geely купил Volvo за 1,8 млрд долларов. URL: <https://korrespondent.net/business/auto/1061350-kitajskij-koncern-geely-kupil-volvo-za-18-mlrd-dollarov>.
3. Stoler A.L. China's Role in the World Trade Organization and the Doha Round of Multilateral Trade Negotiations. Second World Forum on China Studies. Shanghai, 2006. P. 3.
4. Китай и глобализация: взгляд из Москвы и Пекина / отв. ред. В.В. Михеев, В.Г. Швыдко М.: ИМЭМО РАН, 2013. 114 с.
5. Новый прогресс в защите интеллектуальной собственности в Китае. URL: <http://legal-way.ru/art2.php>.
6. Huang C., Amorim C., Spinoglio M., Gouveia B., Medina A. Op. Cit. P. 10.
7. Raustial K., Sprigman C. Fake It Till You Make It. URL: <https://www.foreignaffairs.com/>.
8. Jason Zukus How China Is Emerging as a Leader in Global Innovation and IP Rights. URL: <https://thediplomat.com/2017/07/how-china-is-emerging-as-a-leader-in-global-innovation-and-ip-rights/>.
9. Outline of the National Intellectual Property Strategy, 5 June 2008 / State Council of the People's Republic of China. URL: http://www.gov.cn/english/2008-06/21/content_1023471.htm.
10. Китай запускает ряд механизмов защиты интеллектуальной собственности. URL: <http://www.dandreapartners.com/китай-запускает-ряд-механизмов-защит/?lang=ru>.
11. Bebe B. Shanzhai, Sumptuary Law, and Intellectual Property Law in Contemporary China. UC Davis Law Review. 2013–2014. Vol. 47. P. 849–874.
12. Михалопулос К. Интеграция Китая в мировую систему торговли: последствия членства в ВТО. URL: www.siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/3.2.pdf.
13. Сухомлинова Д.С. Формирование позиции Китая по вопросам интеллектуальной собственности в рамках ВТО с учетом особенностей экономики развивающейся страны. Квалификационная работа. М.: 2013. 92 с.
14. Защита исключительных прав в Китае: теория и практика. URL: <http://www.lawfirm.ru/article/index.php?id=16498>.
15. Орлюк О.П. Захист прав інтелектуальної власності в контексті європейської інтеграції. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 3 (86). С. 58.
16. Два юаня: в Китае подготовлены новые редакции законов об организации судов и прокуратуры. URL: <http://chinawindow.ru/china/legal-information-china/business-faq/dva-yuany-a-v-kitae-podgotovleny-novye-redaktsii-zakonov-ob-organizatsii-sudov-i-prokuratury/>.
17. В Китае начал работу первый в мире интернет-суд. URL: <https://psm7.com/news/v-kitae-nachal-rabotu-pervyj-v-mire-internet-sud.html>.
18. Китай «ворвался» в топ-лист Глобального индекса инноваций. URL: <https://news.un.org/ru/audio/2017/06/1319092>.
19. Stiglitz J. Making Globalization Work. New York; London, 2006. R. 355.
20. Лессиг Л. Свободная культура; пер. с англ. М.: Прагматика Культуры, 2007. 272 с.

Токарева В. А. Интеллектуальная собственность КНР: на пути инноваций

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты и последствия вступления КНР в ВТО, развитие интеллектуальной собственности в связи с процессами глобализации и вступления в международную организацию. В 2016 году отмечалось 15-летие вступления КНР в ВТО, которое предусматривает истечение «сроков охраны» и применения мер в связи с несоответствием законодательства в области

интеллектуальной собственности требованиям организации. Правительство КНР в дальнейшем планирует усиление мер по охране интеллектуальной собственности, что должно привести к улучшению условий для авторов и инвесторов. Проанализировано, как вступление в ВТО и необходимость внедрения мер в соответствии с положениями Соглашения о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности повлияло на формирование современного направления развития политики в области интеллектуальной собственности КНР.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, копирование, глобализация, контрафактное производство, авторское право, шанзай.

Tokareva V. Intellectual property of China: on the path of innovations

Summary. The article deals with the theoretical aspects of joining China to the WTO and how it is impact on the intellectual property development in connection with globalization processes. The 15th anniversary of joining China to the WTO was marked in 2016. This means the expiration of the “protection period” and the possibility of applying measures due

to non-compliance and inconsistency of Chinese intellectual property legislation to the requirements of the organization. The Chinese government plans further strengthen protective measures of intellectual property, which should lead to better conditions for authors and investors. Joining to the WTO obliged to implement measures and rules in accordance with the provisions of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights and served as an impetus for the formation of a modern direction for the development of China’s policy in the field of intellectual property. Despite the fact that the provisions and politics that are implemented by the WTO have its weak points, membership in the organization is an important element, and a necessary condition for integration into the world trade system. Given the globalization processes – the transformation of national economies included in international economic relations into an integrated part of the world economy that is incapable of functioning and developing in isolation and independently of it, China cannot stand aside of the successful development of the economy.

Key words: copyright, intellectual property, counterfeiting, knockoff, shanzhai.

Луців М. С.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ІНВЕСТИТОРІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА ЖИТЛА

Анотація. У статті досліджуються шляхи підвищення ефективності та удосконалення механізму захисту майнових прав та інтересів інвесторів у сфері будівництва житла, надаються пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного законодавства України у сфері інвестиційної діяльності, зокрема положень, пов'язаних з інвестуванням об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб.

Ключові слова: захист цивільного права та інтересу, майнові права інвесторів, інвестування житлового будівництва, механізм захисту прав інвесторів, право на захист.

Постановка проблеми. Ефективність цивільно-правових способів захисту майнових прав та охоронюваних законом інтересів інвесторів є передумовою дієвості механізму регулювання цивільно-правових відносин у сфері будівництва житла.

Закріплення поняття права на ефективний захист цивільних прав та інтересів на національному рівні безпосередньо матиме позитивний вплив на відносини у сфері будівництва житла. Удосконалення чинного законодавства України, що регулює питання інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, дозволить створити ефективний механізм стримувань та противаг, необхідний для забезпечення майнових прав інвесторів від порушень.

Теоретичною та методологічною базою публікації стали наукові роботи вчених та практиків, серед яких праці М.К. Галантича, О.В. Дзери, Н.В. Дроздова, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика, Л.І. Радченко, А.Г. Яреми та ін.

Метою статті є аналіз ефективності засобів захисту майнових прав та інтересів інвесторів у сфері житлового будівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. У розумінні чинного цивільного законодавства способи захисту прав та охоронюваних законом інтересів будь-якої особи, в тому числі й такої, що інвестувала свої кошти в будівництво житла, повинно дозволити компетентному органу забезпечити необхідний захист.

Норми цивільного законодавства не завжди забезпечують належний захист майнових прав та інтересів інвесторів. Хоча ст. 15 Цивільного кодексу України і вказує, що кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорування, а також на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства, однак законодавець, даючи таке тлумачення поняття права на захист цивільних прав та інтересів, оминув увагою зазначення ефективності такого захисту [1].

Тому слушно з цього приводу зазначає А.Г. Ярема, що проблема забезпечення саме ефективного захисту цивільних прав та інтересів особи є однією з головних, які необхідно вирішити для належного впровадження в суспільстві принципу верховен-

ства права, що закріплюють положення ч. 1 ст. 8 Конституції України [2].

У контексті викладеного особливу увагу звертає на себе позиція Конституційного суду України, викладена в рішенні № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року, де суд вказує, що правосуддя за своєю суттю визначається таким лише за умови, якщо воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах [3].

Не менш важливим є і те, що у згаданому рішенні Конституційний суд України звертає увагу на те, що право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13) [4; 5].

Указані нормативно-правові акти фактично дублюють положення щодо згаданого питання та підкреслюють, що держава повинна забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту. Іншими словами, вказані норми констатують, що держава повинна забезпечити особі можливість використати такий спосіб захисту, який допоможе досягнути необхідного результату і дасть найбільший ефект. Тобто ефективний захист повинен забезпечувати поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати можливість отримання відповідної компенсації. При цьому за змістом ефективний спосіб захисту повинен відповідати природі порушеного права та наслідкам, які спричинили такі неправомірні дії. Однак сучасною правовою системою, яка імплементувала названі джерела, до сьогодення дня на національному рівні не встановлено засобів забезпечення ефективного способу захисту прав, у тому числі в інвестиційній сфері.

Тому доцільним вбачається доповнення положень чинного Цивільного кодексу України, а саме ст. 15 «Право на захист цивільних прав та інтересів», виклавши її в такій редакції:

«1. Кожна особа має право на ефективний захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорування.

2. Кожна особа має право на ефективний захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства».

На нашу думку, внесення таких доповнень буде слугувати основою правового механізму ефективного захисту майнових прав та охоронюваних законом інтересів інвесторів у сфері будівництва житла, адже передбачить розуміння того, що застосований у конкретному випадку спосіб захисту повинен бути ефективним у розумінні досягнення бажаного інвестором результату.

Підвищення рівня ефективності такого захисту потребує доповнення також положень спеціальних законодавчих актів, які регулюють відносини у сфері будівництва житла. Зокрема,

необхідність вирішення цього питання вже піднімалася в наукових дослідженнях та працях, серед яких слід виокремити роботу Л.І. Радченко, присвячену специфіці судового захисту інвесторів житлового будівництва, в якій науковець пропонує для захисту прав та інтересів суб'єктів системи фінансових механізмів під час будівництва житла та операціях з нерухомістю встановити на законодавчому рівні способи захисту шляхом доповнення Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» розділом з нормами щодо судового захисту прав осіб. Такі дії, на думку науковця, створили б правове підґрунтя для гарантування прав учасників відносин інвестування та полегшили би процедуру судового розгляду справ про порушення законодавства у сфері житлового будівництва [6].

З такою позицією важко не погодитися, втім, у даному випадку слід звернути увагу на положення ч. 3 ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність», що викладені в новій редакції з урахуванням положень Закону України від 29.06.2010 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері будівництва житла» та змін, внесених згідно із Законом України від 02.06.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо облігацій», відповідно до яких передбачено, що «інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в управління, може здійснюватися виключно через фонди фінансування будівництва, фонди операцій з нерухомістю, інститути спільного інвестування, а також шляхом емісії цільових облігацій підприємств, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва» [7].

У свою чергу, згаданий Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» (в редакції Закону від 17.01.2017 р. № 1817-VIII) регулює засади залучення коштів інвесторів лише через фонди фінансування будівництва та фонди операцій з нерухомістю [8].

Звідси випливає, що доповнення необхідними положеннями лише цього законодавчого акту омине увагою питання захисту прав та інтересів інвесторів, які інвестували свої кошти в інститути спільного інвестування, а також в цільові облігації підприємств, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва.

Тому для забезпечення ефективного захисту майнових прав та інтересів інвесторів у сфері будівництва житла доцільно доповнити положення Закону України «Про інвестиційну діяльність». Зокрема, на нашу думку, згаданий нормативно-правовий акт потрібно доповнити розділом V «Особливості захисту прав суб'єктів інвестування об'єктів житлового будівництва», де передбачити наступні положення, які будуть стосуватися порядку та способів цивільно-правового захисту майнових прав інвесторів.

Захист майнових прав суб'єктів інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в управління, здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством.

За захистом свого майнового права суб'єкти інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в управління, мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їхньої компетенції.

У разі порушення майнових прав суб'єктів інвестування, недотримання передбачених договором умов передання об'єктів інвестування, використання об'єктів інвестування без дозволу суб'єкта інвестування, а також у разі створення загрози неправомірного використання об'єктів інвестування та інших порушеннях майнових прав та інтересів, суб'єкти інвестування об'єктів житлового будівництва мають право:

а) вимагати визнання та поновлення своїх майнових прав, у тому числі забороняти дії, що порушують такі права чи створюють загрозу їх порушення;

б) на поновлення порушених майнових прав та (або) припинення дій, що порушують такі права чи створюють загрозу їх порушення;

в) на відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду, або виплату компенсацій;

г) на відшкодування завданої неправомірними діями моральної (немайнової) шкоди;

д) отримувати відомості, в тому числі щодо господарських операцій, що стосуються об'єкту житлового будівництва в разі наявності підстав для підозри порушення чи загрози порушення майнових прав.

Способами захисту в інвестиційній сфері можуть бути:

а) відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням майнових прав, з визначенням розміру відшкодування;

б) відшкодування збитків, завданих порушенням майнових прав;

в) заборона вчинення дій, які порушують майнові права або створюють загрозу порушення цих прав;

г) примусове виконання обов'язку, якщо такий передбачений договором або законом.

Під час визначення розмірів збитків, які мають бути відшкодовані особі, майнові права якої порушено, а також для відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд зобов'язаний виходити із суті порушення, майнової і моральної шкоди, завданої особі. У розмір збитків, завданих особі, права якої порушено, додатково можуть бути включені судові витрати, понесені цією особою, а також витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката.

Через специфіку складу правовідносин, що мають місце в ході інвестування в житлове будівництво, а також характеру правопорушень може мати місце застосування інших варіантів захисту порушених прав.

Таким чином, удосконалення механізму цивільної відповідальності у сфері інвестування в житлове будівництво буде ефективною умовою забезпечення майнових прав та інтересів інвесторів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що закріплення на національному рівні поняття права на ефективний захист буде мати позитивний ефект як для інвесторів житлового будівництва, так і для суб'єктів цивільних правовідносин загалом, адже створить можливість захисту цивільних прав осіб у спосіб, який буде найбільш оптимальним у розумінні досягнення бажаного інвестором результату.

При цьому для підвищення ефективності захисту майнових прав саме інвесторів у сфері житлового будівництва неодмінно потрібно вдосконалювати спеціальне законодавство, що регулює відносини в ході залучення недержавних коштів фізичних та юридичних осіб. На нашу думку, подальші дослідження в цьому напрямі мають спрямовуватися на створення ефективного механізму стримувань та противаг, необхідного для забезпечення майнових прав інвесторів від неправомірних посягань.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 21.05.2018).
2. Ярема А.Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Юридические науки. 2007. Том 20 (59). № 1. С. 195–202.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора): Рішення від 30.01.2003 року № 3-рп/2003 / Конституційний Суд. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03> (дата звернення: 22.05.2018).
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 року / ООН. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 22.05.2018).
5. Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 року / Рада Європи. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.05.2018).
6. Радченко Л. Специфіка судового захисту інвесторів житлового будівництва. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 91. С. 50–53.
7. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 року № 1560-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 21.05.2018).
8. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19.06.2003 року № 978-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/978-15> (дата звернення: 21.05.2018).

Луцив М. С. Совершенствование механизма защиты имущественных прав инвесторов в сфере строительства жилья

Аннотация. В статье исследуются пути повышения эффективности и усовершенствования механизма защиты имущественных прав и интересов инвесторов в сфере строительства жилья, представлены предложения, направленные на совершенствование действующего законодательства Украины в сфере инвестиционной деятельности, в частности положений, связанных с инвестированием объектов жилищного строительства с использованием негосударственных средств, привлеченных от физических и юридических лиц.

Ключевые слова: защита гражданских прав и интересов, имущественные права инвесторов, инвестирование жилищного строительства, механизм защиты прав инвесторов, право на защиту.

Lutsiv M. Improvement of the investors' property rights protection mechanism in the housing construction sphere

Summary. The article investigates the ways to increase the effectiveness and improvement of the investors' property rights and interests protection mechanism in the housing construction sphere, also proposes to improve the current Ukrainian legislation in the field of investment activity, in particular, the provisions related to investment in housing construction using non-state funds attracted from physical and legal entities.

Key words: protection of civil rights and interests, investors' property rights, investing in housing construction, investor protection mechanism, right to protection.

*Мамушкіна А. І.,
здобувач відділу підготовки прокурорів
з інтересів представництва держави в суді
Національної академії прокуратури України*

СПОСОБИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТОМ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю способів відшкодування майнової шкоди, завданої внаслідок вчинення терористичного акту. На підставі аналізу законодавства України та зарубіжних країн зроблено висновок, що найбільш ефективним способом є грошова компенсація заподіяної шкоди потерпілим від терористичних актів. Окрема увага приділена характеристиці спеціально створюваних із цієї метою фондів захисту жертв тероризму.

Ключові слова: терористичний акт, відшкодування шкоди, грошова компенсація, фонд захисту жертв тероризму.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день тероризм створює загрозу всьому світовому порядку, стабільності, демократії та негативно позначається на безпеці суспільства. Проблема, яка неминує виникати у зв'язку із вчиненням терористичних актів, полягає в захисті потерпілих від їхніх наслідків. У зв'язку із цим важливого значення набуває питання способів відшкодування майнової шкоди, заподіяної внаслідок вчинення терористичних актів.

У межах цієї статті видається актуальним дослідити способи відшкодування заподіяної терористичним актом майнової шкоди. Це питання є предметом дослідження багатьох учених, однак у науці відсутня єдина точка зору з приводу того, яким способом і в якому порядку найкраще відшкодовувати шкоду потерпілим від терористичних актів. Вивченням цієї проблематики займалися, зокрема, такі вітчизняні науковці, як: В. Крутов, В. Антипенко, А. Дорошенко, В. Ліпкан, Л. Мошкова, І. Шкурат.

Мета статті полягає у висвітленні різних способів відшкодування шкоди, заподіяної в результаті вчинення терористичного акту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до сформованої в науці цивільного права традиції поняттям «способи захисту цивільних прав» охоплюється вся сукупність закріплених законом матеріальних і правових заходів (засобів) примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника. Загальний перелік цих заходів (способів захисту цивільних прав) закріплюється у статті 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України): визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [1]. Перераховані способи захисту цивільних прав є неоднорідними за своєю юридичною природою, що чинить істотний вплив на можливість їх реалізації.

Найбільш поширеною точкою зору в юридичній літературі є поділ способів на заходи захисту та заходи відповідальності. Критеріями такої класифікації виступають: їхні функції; характерні ознаки; підстави їх виникнення; принципи реалізації; суб'єктивний склад; соціальне призначення і деякі інші аспекти. Так, серед способів захисту цивільних прав, передбачених статтею 16 ЦК України, заходами відповідальності можуть бути визнані примусове виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків та компенсація моральної шкоди. Всі інші є заходами захисту. Володілець порушеного суб'єктивного права в межах закону має можливість самостійно обрати спосіб захисту. При цьому вибір, як правило, зумовлюється специфікою порушеного права і характером відшкодування, тобто способом відшкодування шкоди. Отже, особливе місце в охоронних правовідносинах законодавець відводить юридичному обов'язку (відповідальності) з відшкодування заподіяної шкоди, в тому числі у разі вчинення акту тероризму.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [2] закріплює положення, яке встановлює обов'язок держави здійснювати компенсаційні виплати фізичним і юридичним особам, яким було завдано шкоди в результаті терористичного акту. Крім того, цей Закон закріплює положення щодо соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичних актів. Соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту, провадиться з метою повернення їх до нормального життя. Зазначеним особам надається в разі необхідності психологічна, медична, професійна реабілітація, правова допомога і житло та здійснюється їх працевлаштування. Соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України. Порядок проведення соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту, визначається постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 року № 982 [3].

Відповідно до статті 21 згаданого Закону особи, які беруть участь у боротьбі з тероризмом, перебувають під захистом держави. Правовому і соціальному захисту підлягають: 1) військовослужбовці, працівники і службовці центральних та місцевих органів виконавчої влади, які беруть (брали) безпосередню участь в антитерористичних операціях; 2) особи, які на постійній чи тимчасовій основі сприяють органам, що здійснюють боротьбу з тероризмом, у запобіганні, виявленні, припиненні терористичної діяльності та мінімізації її наслідків; 3) члени сімей осіб, зазначених у пунктах 1 і 2 цієї частини, якщо потреба в забезпеченні їхнього захисту викликана участю зазначених осіб у боротьбі з тероризмом [2].

Якщо особа, яка брала участь у боротьбі з тероризмом, загинула під час проведення антитерористичної операції, членом її сім'ї та особам, що перебували на її утриманні, виплачується

за рахунок коштів Державного бюджету України одноразова допомога в розмірі двадцяти прожиткових мінімумів, відшкодовуються витрати на поховання загиблого, призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника, а також зберігаються пільги, які мав загиблий, на отримання житла, оплату житлово-комунальних послуг тощо [2].

У разі, коли особа, яка брала участь у боротьбі з тероризмом, стала інвалідом внаслідок каліцтва, одержаного під час проведення антитерористичної операції, цій особі за рахунок коштів Державного бюджету України виплачується одноразова допомога в розмірі десяти прожиткових мінімумів і призначається пенсія відповідно до законодавства України [2].

У разі, коли особа, яка брала участь у боротьбі з тероризмом, під час проведення антитерористичної операції зазнала поранення, яке не потягло за собою настання інвалідності, цій особі виплачується одноразова допомога в розмірі п'яти прожиткових мінімумів [2].

У разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, працівників поліції під час безпосередньої участі в антитерористичній операції одноразова грошова допомога призначається і виплачується в розмірі та порядку, визначених Законами України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та «Про Національну поліцію» [2].

Необхідно відмітити, що законопроект № 4328 від 9 березня 2016 року «Про відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом» [4] передбачає, що відшкодування здійснюється: 1) у випадку пошкодження майна – шляхом відшкодування вартості капітального або поточного ремонту такого майна; 2) у випадку знищення майна чи такого пошкодження майна, яке унеможливило подальше користування ним згідно із цільовим призначенням, або таке користування створює загрозу здоров'ю чи життю людини – шляхом відшкодування повної вартості майна чи шляхом надання за згодою заявника рівноцінного майна.

У випадку, якщо розмір відшкодування або вартість рівноцінного майна перевищує п'ятдесят тисяч гривень на одного заявника, підтвердження такого розміру відшкодування суб'єктом оціночної діяльності є обов'язковим. При цьому відшкодування здійснюється на підставі рішення відповідної Комісії одноразово або поетапно протягом одного року з дня прийняття Комісією рішення [4].

Таким чином, законодавство України передбачає різні способи відшкодування заподіяної шкоди потерпілим від актів тероризму. Шкоду, заподіяну в результаті вчинення акту тероризму, можна відшкодувати в натурі. Це означає, що замість знищеного або зіпсованого майна боржник зобов'язаний надати потерпілому річ того ж роду і тієї ж якості (або здійснити ремонт пошкодженої речі). Однак у разі вчинення терористичного акту такий спосіб застосовується вкрай рідко, оскільки, по-перше, зі зрозумілих причин для потерпілого зручніше отримати грошову компенсацію, ніж річ, відновлену заподіювачем шкоди. По-друге, для деяких відносин, наприклад особистих немайнових, існує можливість тільки грошової компенсації. По-третє, в разі заподіяння шкоди внаслідок вчинення терористичного акту йдеться, як правило, про життя і здоров'я людини, тому про інші цінності потерпілий не замислюється.

Шкода, заподіяна здоров'ю фізичної особи, може бути результатом як каліцтва, так й іншого ушкодження здоров'я. Причому право на відшкодування шкоди дає не сам факт нещасного випадку, а тимчасова або стійка (часто незворотна) втрата людиною здоров'я і пов'язані з цим майнові втрати, де під нещасним випадком розуміється раптовий і шкідливий разовий вплив зовнішньої сили на організм людини за відсутності умислу з боку потерпілого. Інше ушкодження здоров'я може виражатися в професійному або загальному захворюванні. Професійне захворювання виникає в результаті тривалого і систематичного впливу на організм людини непереборних шкідливих наслідків виробництва або інших специфічних для цієї професії факторів. Оскільки в ряді випадків ліквідувати наслідки травми або хвороби неможливо, потерпілий в повній мірі або частково втрачає здатність до праці, у зв'язку з чим він позбавляється заробітку, змушений витратити кошти на протезування, санаторно-курортне лікування тощо. Саме матеріальні витрати такого роду й утворюють майнову шкоду, заподіяну здоров'ю громадянина. Відшкодування такої шкоди полягає у виплаті потерпілому грошових сум у розмірі втраченого заробітку або його частини (залежно від ступеня втрати професійної працездатності), у відшкодуванні додаткових витрат (санаторно-курортне лікування і т. д.), виплаті одноразової допомоги, а також у компенсації моральної шкоди.

З приводу відшкодування заподіяної шкоди з боку терористичної організації, то таке відшкодування складно здійснити з огляду на труднощі довести причетність терориста до терористичної організації або відмови терористичної організації здійснити виплати. Виходом із цієї ситуації може стати створення державного некомерційного фонду захисту жертв тероризму, що відповідало би положенням міжнародного законодавства у сфері боротьби з тероризмом. Зокрема, в статті 13 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року, закріплено, що слід сприяти створенню, зміцненню та розширенню національних фондів для надання компенсації жертвам від злочинів. У разі необхідності з цією метою можуть створюватися й інші фонди, в тому числі в тих випадках, коли держава, громадянином якої є потерпілий, не може відшкодувати завдані йому збитки [5].

Чимало держав стали реалізовувати положення згаданої Декларації шляхом створення на своїй території державних фондів, що займаються фінансовою підтримкою потерпілих від злочинів. Так, у США в 1984 році був створений федеральний фонд допомоги жертвам, що передбачає додаткове фінансування за двома напрямками: по-перше, організацію безпосередньої допомоги жертвам, що обумовлює розширення мережі та сфери послуг для них, а також асигнування відповідних державних, громадських і приватних служб; по-друге, забезпечення штатів додатковими коштами для виплати потерпілим державної компенсації завданої шкоди. Витрати на виплату компенсації шкоди, заподіяної потерпілим злочинами, частково закладаються в бюджет штату, але основні кошти формуються за рахунок надходжень зі спеціальних місцевих фондів, які утворюються як з пожертвувань, так і зі штрафів, сплачених порушниками законів штату. При цьому з урахуванням найбільшої поширеності насильницьких злочинів спільним знаменником для застосування відшкодування шкоди у всіх штатах є заподіяння фізичної шкоди від таких злочинів, а кошти федерального фон-

ду формуються не за рахунок платників податків, а із загальних сум, що призначаються у вигляді покарання – штрафу, конфіскації, мита та інших зборів, сплачених правопорушниками. Всі ці кошти надходять не в державний бюджет, а на рахунок федерального фонду [6].

Після подій, що відбулися в США 11 вересня 2001 року, в 2002 році був прийнятий Акт про страхування ризиків від тероризму, що передбачає створення спеціального страхового фонду, за рахунок коштів якого повинно здійснюватися відшкодування шкоди жертвам тероризму на підставі судового рішення. Питання про співвідношення вимог про відшкодування шкоди з компенсаційного фонду і вимог про відшкодування шкоди із заблокованих активів держав – спонсорів тероризму або від авіакомпаній вирішується на практиці судовими органами. Законодавчо ці вимоги не вважаються такими, які взаємовилучають одна одну [7].

Практика створення державних фондів почала розвиватися і в інших країнах світу. Так, у Франції почав діяти гарантійний фонд з 1986 року. За рахунок цього фонду відшкодовується шкода потерпілим від актів тероризму, скоєних на території країни, а також французьким громадянам, постраждалим від актів тероризму за межами Франції, але зареєстрованим у французькому консульстві країни [8].

Державний фонд допомоги жертвам потерпілих є також у Таїланді. Конституція, прийнята в грудні 1996 року, майже буквально відтворює формулу державної компенсації, рекомендовану Декларацією ООН від 29 листопада 1985 року. Згідно з Конституцією Таїланду державна компенсація виплачується в разі, якщо збиток від злочину відшкодовано в неповній мірі правопорушником або з інших джерел: а) потерпілим, які отримали серйозні тілесні ушкодження, що значно вплинули на їхній фізичний або розумовий стан у результаті серйозних злочинів; б) сім'ям, які втратили годувальника у зв'язку з його смертю або втратою працездатності [9].

Аналогічний фонд утворений і в Тайвані 1998 року після прийняття декрету, згідно з яким право на отримання державної компенсації має потерпілий від злочину в разі заподіяння йому значних збитків, а також члени сім'ї загиблого в результаті злочину. Серед положень декрету, які детально регламентують процедуру виплати грошової компенсації завданого збитку, найбільшу увагу привертає положення, яким передбачені джерела фінансування державної програми компенсації: 1) спеціальний фонд, заснований і керований міністерством юстиції; 2) кошти, що надходять із загальної суми заробітків в'язнів; 3) доходи засуджених від їх колишньої злочинної діяльності, а також кошти, одержані в результаті конфіскації майна або продажу об'єктів власності злочинців [10].

Фонд підтримки жертв злочинів створений і в Індії. У серпні 1995 року було засновано фонд допомоги жертвам насильницьких злочинів. Уперше в історії країни почала виплачуватися державна компенсація збитку спадкоємцю загиблого, жертвам згвалтування та інших тяжких злочинів [11].

Цікаво, що на проблему створення фондів захисту потерпілих стали звертати увагу й колишні республіки СРСР. Так, у Республіці Білорусь відповідно до прийнятого законодавчого акту було передбачено утворення державного фонду допомоги жертвам злочинів, що фінансується з бюджету за рахунок штрафів та інших грошових стягнень, які покладаються судами на учасників кримінального процесу, грошових сум, виручених

від реалізації конфіскованого майна засуджених, а також спонсорських коштів, що надійшли з цією метою з громадських і приватних джерел [12].

Відповідно до постанови Верховної Ради України від 26 січня 1993 року «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» [13] Кабінету Міністрів України рекомендовано вжити заходів щодо створення спеціального Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим від злочинів і зловживання владою. Положення, що стосуються організації зазначеного фонду, містяться в розпорядженні Президента України «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю» від 10 лютого 1995 року [14]. Однак до сьогодні такий фонд не створений.

Таким чином, загроза поширення тероризму змусила замислитися світове співтовариство про необхідність і соціальну значущість створення системи допомоги жертвам злочину як на державному, так і на міжнародному рівні. У зв'язку з цим під егідою Уповноваженого з прав людини при ООН було створено Міжнародний фонд захисту жертв тероризму та інших злочинів [15].

Варто відмітити, що немає єдності поглядів з досліджуваного питання і в спеціальній літературі. Авторами висловлені різні точки зору, в тому числі щодо можливості утворення фонду для відшкодування шкоди потерпілим. Так, В.Ф. Бойко вважає, що заснування державного фонду відшкодування заподіяної злочином шкоди потерпілому давно назріло. Формування активів цього фонду є можливим за рахунок заставних сум, звернутих у дохід держави, штрафів і конфіскації майна в кримінальних та адміністративних справах [16]. І.П. Козаченко вважає, що в Кримінальному процесуальному кодексі необхідно передбачити положення про відшкодування майнової шкоди, заподіяної потерпілому, за рахунок держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Для цього має бути створений спеціальний фонд. Відшкодування державних витрат у таких випадках суд може покласти на засудженого, винного у вчиненні злочину, а матеріальну та моральну шкоду потерпілому можна буде відшкодовувати негайно, не чекаючи, поки засуджений матиме відповідні кошти [16]. О.П. Кучинська вважає, що можна створити такий фонд або при Міністерстві соціального захисту населення, або при Міністерстві юстиції України. Цей автор дещо ширше розглядає джерела його фінансування. До них, на її думку, можуть бути віднесені: суми, стягнені з особи, яка заподіяла шкоду; відрахування з державного бюджету частини тих сум, які одержані: від використання праці засуджених, від реалізації конфіскованого майна, в результаті стягнення штрафів за кримінальні та адміністративні правопорушення; внески підприємств (різних форм власності), організацій, благодійних товариств і окремих громадян; частина сум, одержаних митними органами від реалізації вилучених товарів, що незаконно переміщаються через кордон; частина сум, що отримують за роботу органи реєстрації актів цивільного стану та нотаріати; відрахування з бюджету того підприємства чи організації, працівник якого вчинив злочин [16].

На наш погляд, в Україні повинен існувати державний некомерційний фонд захисту жертв тероризму при Кабінеті Міністрів України. Ним повинна виступати некомерційна організація, заснована фізичними та (або) юридичними особами на основі добровільних та інших незаборонених майнових внесків, яка має соціальні благодійні, культурні, освітні чи інші

спільно корисні цілі. Фонд, який ми пропонуємо створити, буде державним некомерційним утворенням, яке фінансується з позабюджетних коштів. Такий фонд не повинен мати за основну мету своєї діяльності одержання прибутку. Метою створення державного фонду захисту жертв тероризму виступатиме захист порушених прав та інтересів потерпілих від тероризму. Завданнями фонду могли би бути наступні: 1) здійснення грошових компенсаційних виплат потерпілим від актів тероризму; 2) створення державних програм захисту прав потерпілих від терористичних актів; 3) сприяння розвитку правоохоронних органів у боротьбі з тероризмом; 4) співпраця з міжнародними організаціями, що надають допомогу потерпілим від актів тероризму.

Джерелами фінансування державного фонду захисту жертв тероризму можуть бути кошти: а) одержувані в результаті конфіскації майна злочинців, в тому числі здобутого злочинним шляхом; б) отримані від виплачених кримінальних штрафів; в) вилучені в результаті припинення незаконної діяльності організацій, які надають фінансову допомогу терористам; г) стягувані із заробітної плати та інших доходів засуджених до позбавлення волі; д) інші доходи (благодійні пожертвування, приватні внески).

Висновки. Резюмуючи викладене, можна зробити висновок про те, що існує кілька способів відшкодування шкоди, заподіяної актами тероризму, але основним способом слід визнати грошову компенсацію заподіяної шкоди потерпілим. Боротьба з тероризмом не може вестися без адекватної компенсації шкоди потерпілим за шкоду, заподіяну актами тероризму. Тероризм є реальною загрозою. На жаль, кожен може опинитися на місці тих людей, які постраждали від актів тероризму.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року. URL: <https://zakon.help/law/638-IV/edition24.02.2018/page2>.
3. Порядок проведення соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту: постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 року № 982. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/982-2004-%D0%BF>.
4. Про відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом: законопроект № 4328 від 9 березня 2016 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58561.
5. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>.
6. Desmond S. Greer. A Transatlantic Perspective on the Compensation of Crime Victims in the United States. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6815&context=jclc>.
7. The Terrorism Risk Insurance Act of 2002. URL: <https://www.treasury.gov/resource-center/fin-mkts/Documents/TRIAasamended-CompositeTextPost.pdf>.
8. The role of the Guarantee Fund for victims of terrorism and other criminal acts. URL: <https://www.fondsdegarantie.fr/en/fgti-2/the-role-of-the-guarantee-fund-for-victims-of-terrorism-and-other-offences-fgti/>.

9. Ratirat Ekjittapichet. Terrorism and Its Effects on Insurance: Observations from a Thai Law Perspective. URL: <http://www.csbc-law.com/thai-law-insights/terrorism-and-its-effects-on-insurance-observations-from-a-thai-law-perspective.html>.
10. The Protection Business for Victims of criminal. URL: <http://www.cyc.moj.gov.tw/ct.asp?xItem=89179&CtNode=19525&mp=113>.
11. Right to compensation of victims of crime in india: need for a comprehensive legislation. URL: <http://ijldai.thelawbrigade.com/wp-content/uploads/2016/01/AnusreeA.pdf>.
12. Павлова Л.В. Фонд выплат компенсаций потерпевшим от преступления как гарантия защиты и восстановления нарушенных прав. URL: http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/141656/1/pavlova_sbornik15.pdf.
13. Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю: постанова Верховної Ради України від 26 січня 1993 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2931-12>.
14. Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю: розпорядження Президента України від 10 лютого 1995 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/35/95-%D1%80%D0%BF>.
15. UNODC on money-laundering and countering the financing of terrorism. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/index.html>.
16. Галаган В.І. Проблемні питання відшкодування потерпілому від злочину завданих йому збитків. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8222/Halaha_Problemn.pdf.

Мамушкина А. И. Способы возмещения имущественного ущерба, причиненного террористическим актом

Аннотация. Статья посвящена раскрытию способов возмещения имущественного ущерба, причиненного в результате совершения террористического акта. На основании анализа законодательства Украины и зарубежных стран сделан вывод, что наиболее эффективным способом является денежная компенсация причиненного ущерба пострадавшим от террористических актов. Особое внимание уделено характеристике специально создаваемых для этих целей фондов защиты жертв терроризма.

Ключевые слова: террористический акт, возмещение вреда, денежная компенсация, фонд защиты жертв терроризма.

Mamushkina A. The approaches for property damages caused by a terrorist act

Summary. The article is devoted to the disclosure of methods of compensation for property damage caused by the commission of a terrorist act. On the basis of the analysis of the legislation of Ukraine and foreign countries it was concluded that the most effective approach is the pecuniary compensation for the cause damage to victims of terrorist acts. Particular attention is paid to the characteristics of guarantee funds for victims of terrorism specifically created for this purpose.

Key words: terrorist act, compensation for harm, pecuniary compensation, guarantee funds for victims of terrorism.

Ясиновська О. С.,
здобувач

Інституту економіко-правових досліджень НАН України

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТА ПІДПРИЄМСТВ-УЧАСНИКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Анотація. У статті здійснено аналіз підстав відповідальності державного господарського об'єднання та підприємств-учасників за порушення внутрішньогосподарських зобов'язань. Встановлено, що відповідальність між підприємствами та об'єднанням за невиконання своїх зобов'язань виходить з господарських договорів, що укладаються між ними, а також з норм локальних правових актів. Досліджено наслідки невиконання підприємствами зобов'язань щодо сплати майнових внесків.

Ключові слова: державне господарське об'єднання, підприємство-учасник, внутрішньогосподарське зобов'язання, господарська відповідальність.

Постановка проблеми. Згідно ч. 1 ст. 118 Господарського кодексу України об'єднання підприємств створюється з метою координації виробничої, наукової та іншої діяльності підприємств для вирішення спільних економічних та соціальних завдань [1, ч. 1 ст. 118]. Отже досягнення конкретної мети, зазначеної в установчих документах об'єднання, можливе в разі злагодженої роботи підприємств та об'єднання. Невиконання з боку підприємства-учасника обов'язків, що покладені на нього об'єднанням, негативно відбивається на роботі інших підприємств та об'єднання в цілому. Об'єднання, в свою чергу, уклавши договори з підприємствами-учасниками, може своєчасно не надати сировину, обладнання та матеріали, що також може завдати їм майнової шкоди. Це, зокрема, ставить питання відповідальності за порушення внутрішньогосподарських зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей відповідальності об'єднання та підприємств-учасників за порушення внутрішньогосподарських зобов'язань присвячені роботи багатьох радянських вчених, в тому числі П.М. Кацури, П.М. Мещерякової, В.В. Лаптева. Однак дослідження цієї теми після набрання чинності Господарським кодексом України майже не проводилося. Окремі проблеми правового регулювання внутрішньогосподарських відносин ставали предметом дослідження А.Г. Бобкової, О.М. Вінник, О.П. Віхрова, В.С. Щербини. Особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження «Правове регулювання внутрішньогосподарських відносин», проведене М.П. Руденком, оскільки сформульовані в ньому висновки є важливими для дослідження теми відповідальності у внутрішньогосподарських відносинах об'єднання.

Метою статті є визначення підстав відповідальності державного господарського об'єднання та підприємств-учасників за порушення внутрішньогосподарських зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж приступити до питання відповідальності в державному господарському об'єднанні, потрібно визначити, які виникають

в ньому відносини. Як вказує В.В. Лаптев, в об'єднанні складаються горизонтальні та вертикальні внутрішньогосподарські відносини [2, с. 237]. Горизонтальні – це відносини між підприємствами-учасниками та структурними підрозділами. М.П. Руденко з цього приводу зазначає, що суб'єкт господарювання, в нашому випадку – об'єднання, не завжди є учасником внутрішньогосподарських відносин, оскільки вони можуть виникати і між структурними підрозділами [3, с. 15]. Вертикальні відносини виникають між об'єднанням та підприємствами-учасниками, а також структурними підрозділами в процесі управління. М.П. Руденко, розкриваючи суб'єктний склад вказаних відносин, зазначає, що їх самостійним учасником можуть бути органи юридичної особи, якщо вони мають відповідну компетенцію [3, с. 10]. Кожний учасник цих правовідносин має певні права, а також обов'язки, за невиконання яких несе відповідальність.

М.П. Руденко, аналізуючи об'єкти внутрішньогосподарських відносин, поділяє їх на матеріальні та процедурні [3, с. 15]. До перших може бути віднесено майно, майнові комплекси, результати робіт, послуги, інформація, об'єкти інтелектуальної власності, в тому числі майнові права на них [3, с. 15]. В об'єднанні такі відносини можуть виникати з приводу передачі продукції одного підприємства іншому, надання послуг, виконання робіт та інше. Процедурні правовідносини, що пов'язані з прийняттям управлінського рішення або проведенням загальних зборів [3, с. 11]. Наприклад, об'єднання може затвердити плани розвитку об'єднання на коротко- і довгостроковий період, визначити єдині основи науково-технічної, маркетингової, рекламної, фінансово-економічної, цінової, інвестиційної, податкової та кредитної політики учасників.

Внутрішньогосподарські відносини регулюються законодавчими та локальними нормами. В нормативно-правових актах положення, що регулюють відносини всередині об'єднання, є нечисельними. Наприклад, в ч. 2 ст. 120 Господарського кодексу України встановлено, що асоціація не має права втручатися в господарську діяльність підприємств-учасників [1, ч. 2 ст. 120]. Згідно абзацу 4 ч. 2 ст. 121 Господарського кодексу України підприємства мають право отримувати інформацію від об'єднання, що пов'язана з його діяльністю [1, абзацу 4 ч. 2 ст. 121]. Слід вказати, що в радянському законодавстві внутрішньогосподарські відносини у виробничих об'єднаннях також майже не регулювалися. У зв'язку з цим Є.І. Голинкер запропонував міністерствам прийняти нормативні акти, що будуть регулювати внутрішньогосподарські відносини. Положення про внутрішньовиробничі поставки (аби Міністерства затверджували Особливі умови поставки по об'єднанням своїх систем), Правила про внутрішньогосподарські підряд-

ні роботи, Правила розгляду внутрішньогосподарські спорів [4, с. 10–11]. Інший прихильник даної позиції – радянський вчений В.В. Лаптев – пропонує закріпити норми правового регулювання найбільш важливих питань організації відносин, зокрема, відповідальності «<...> в узагальнюючому кодифіційному акті господарського законодавства <...>» [2, с. 243].

Здається, що справедливості цієї точки зору є досить сумнівною, як з позиції попереднього законодавства, так і чинного. Відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами, підпадають під поняття внутрішньогосподарських [1, ч. 7 ст. 3], і складають сферу господарських відносин [1, ч. 4 ст. 3]. Таким чином, хоча в господарсько-правовому стані підприємств, що є учасниками державних господарських об'єднань, можна виявити певні особливості, немає потреби для створення особливих норм для їх регулювання.

По-друге, запропонований підхід зобов'язує кожне міністерство прийняти велику кількість підзаконних нормативних актів, що регулюватимуть внутрішньогосподарські відносини в підвідомчих їм суб'єктах господарювання. Це мають бути нові положення про купівлю-продаж, обмін, оренду та інше, що ми вважаємо недоцільним. Однак слід зауважити, міністерства мають право приймати підзаконні акти, що визначають особливості діяльності в підвідомчій йому галузі. Як приклад, можна навести Інструкцію про порядок та умови поставки, закладення, зберігання і відпуску вугілля державного резерву на пунктах відповідального зберігання, затверджену Міністерством економічного розвитку і торгівлі України 19.10.2012 року наказом № 1157 [5].

Отже, з'ясувавши, що відносини, які складаються в об'єднанні, мають регулюватися чинним законодавством, можна перейти до аналізу підстав виникнення зобов'язань між підприємствами. Іншими словами, дізнатися яким чином опосередковуються відносини в державних господарських об'єднаннях? Оскільки учасники об'єднання є самостійними юридичними особами [1, ч. 1 ст. 121], то зобов'язання між ними виникають на підставі договорів. Вказане підтверджується також думками авторитетних вчених. Зокрема, В.К. Мамутов зазначає: між внутрішніми підрозділами підприємств та господарськими організаціями не виключається можливість укладення внутрішньогосподарських договорів [6, с. 18]. Доречно також навести висловлювання В.С. Мартем'янова з цього приводу: вертикальні внутрішньогосподарські відносини виникають в силу актів господарського керівництва з боку підприємств щодо своїх підрозділів, а також на основі договорів. Останні є найбільш поширеними для встановлення вертикального взаємозв'язку ланок зі своїми підрозділами (встановлення підрядних відносин з цехами, учасниками, бригадами, ланками тощо) [7, с. 47]. Горизонтальні відносини найчастіше виникають на підставі договорів між самостійними підрозділами. [8, с. 29]. Погоджуючись з В.С. Мартем'яновим, М.П. Руденко констатує: координаційне регулювання суб'єктів господарювання опосередковано договорами [9, с. 109].

У горизонтальних відносинах підприємства взаємодіють з приводу передачі продукції, надання послуг, виконання робіт. П.М. Кацура та М.Н. Мещерякова, аналізуючи відносини всередині Автомобільного волзького заводу, слушно зазначили: підрозділи несуть відповідальність за результати своєї роботи не

тільки перед об'єднанням, а й один перед одним [10, с. 102]. Це цілком зрозуміло, оскільки діяльність багатьох об'єднань побудована на взаємодії між підприємствами. Наприклад, в торф'яній промисловості перша група підприємств освоює торфові родовища, друга – добуває торф, третя – переробляє торф. У машинобудівній промисловості підприємство після закінчення виготовлення кузовів автомобілів передає їх іншому для приєднання деталей: гальмівних труб, педалей, моторного відсіку та інше. Затримка учасником продукції для передачі іншому підприємству веде до його простою та збитків. На відміну від об'єднання, в якому всі підприємства-учасники є самостійними юридичними особами, матеріальна відповідальність структурних підрозділів підприємства за результати роботи зводиться до дисциплінарної відповідальності її працівників.

Вертикальні відносини в об'єднанні також опосередковані договорами [2, с. 131], що направлені на координацію діяльності підприємств-учасників. Така координація здійснюється шляхом встановлення планів, формування внутрішньої науково-технічної, технологічної, фінансово-економічної, інвестиційної політики, створення системи управління якістю та сертифікації, координації робіт з виконання учасниками завдань і заходів державних цільових та галузевих програм. Відповідно, договори можуть визначати зобов'язання підприємств-учасників щодо виготовлення продукції в певній кількості, якості, за визначеними стандартами, встановлювати порядок використання природних ресурсів, зобов'язувати впроваджувати нову техніку та технології та інше. Таким чином, у вертикальних відносинах об'єднання та підприємств-учасників характерним є визначення об'єднанням задач, які має виконати підприємство, та забезпечення його необхідними умовами для цього: умов для виробництва, фронтом робіт, встановлення взаємозв'язків між учасниками. Наприклад, об'єднання виконує державне замовлення на виготовлення військової зброї. За договором підприємство-учасник зобов'язується виготовити певну кількість зброї, а об'єднання зобов'язується забезпечити підприємство відповідними матеріалами, устаткуванням, обладнанням.

Водночас слід враховувати, що зобов'язання між підприємствами та об'єднання можуть виникати не тільки за договором. Згідно ч. 1 ст. 123 Господарського кодексу України учасники об'єднання підприємств можуть вносити на умовах і в порядку, передбаченому його установчими документами, майнові внески (вступні, членські, цільові тощо) [1, ч. 1 ст. 123]. Практика свідчить, що досить часто підприємства порушують свої зобов'язання щодо сплати майнових внесків. Коли об'єднанню та учасникам не вдається врегулювати відносини та дійти згоди, законодавець дає можливість застосувати наслідки порушення зобов'язань. Наприклад, якщо майнові внески сплачуються у формі коштів, то за їх несплату учасник несе відповідальність відповідно до ч. 2 ст. 625 Цивільного кодексу України – він має сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [11, ч. 2 ст. 625]. В разі, якщо майновим внеском є індивідуальна річ, то відповідно до ч. 1 ст. 620 Цивільного кодексу України, об'єднання має право вилучити цю річ у підприємства та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання [11, ч. 1 ст. 620]. Крім того, якщо несплатою майнових внесків об'єднанню було завдано

збитки, то підприємство має відшкодувати їх [11, ч. 1 ст. 623].

Разом з тим, слід звернути увагу на те, що в судовій практиці мають місце випадки, коли суд відмовляє в задоволенні позову об'єднання до підприємства-учасника про стягнення заборгованості зі сплати майнових внесків через відсутність в установчих документах об'єднання положення про сплату майнових внесків підприємствами-учасниками, а інші локальні нормативні акти, прийняті об'єднанням, не є підставою для сплати таких внесків.

Так, наприклад, згідно рішення Господарського суду Черкаської області від 11.11.2011 року по справі № 09/5026/1927/2011 концерн «Техвоєнсервіс» звернувся до Державного підприємства «Черкаське військо лісництво» про стягнення 139 303 грн. несплачених внесків на утримання об'єднання [12]. Суд відмовив у задоволенні позову, оскільки в статуті концерну відсутні норми про умови і порядок внесення майнових внесків його учасників. Рішення суду мотивовано тим, що рішення правління об'єднання не є установчим документом, тому в підприємства відсутні зобов'язання зі сплати внесків на утримання концерну [12]. З таких міркувань судом була висловлена думка, що у підприємства-учасника не виникають боргові зобов'язання перед об'єднанням.

Наскільки обґрунтовано рішення суду з позицій чинного законодавства? З буквального прочитання положень ч. 1 ст. 123 Господарського кодексу України, випливає, що підприємства-учасники сплачують майнові внески, якщо це передбачено установчим документом об'єднання. Це положення статті не допускає виключення із загального правила. Тільки за умови наявності такого формулювання в статуті, можна говорити про те, що учасники зобов'язані сплачувати майнові внески, і, відповідно, нести відповідальність за їх несплату. Водночас слід враховувати, що статут, як установчий документ об'єднання, встановлює його правовий статус та має положення, що чітко закріплені в законодавстві. Одним з таких положень є встановлення компетенції органів управління суб'єкту господарювання [1, ч. 4 ст. 57]. Отже можна стверджувати, що в статуті може бути передбачено право органів управління об'єднання встановлювати зобов'язання підприємств сплачувати майнові внески.

Звідси виходить висновок про те, що обов'язок підприємств сплачувати майнові внески на користь об'єднання має виникати зі статуту, а також рішення органів управління за умови, що статутом передбачено право таких органів приймати відповідні рішення. Таким чином, якщо під час розгляду судом справи буде встановлено, що в статуті відсутні положення про обов'язковість сплати підприємствами-учасниками майнових внесків або вирішення їх сплати є можливим органами управління, то учасники об'єднання не зобов'язані сплачувати такі внески. В іншому разі учасники несуть відповідальність за несплату майнових внесків згідно чинного законодавства.

Висновок: відповідальність між підприємствами та об'єднанням за невиконання своїх зобов'язань виходить з господарських договорів, що укладаються між ними, а також з норм локальних правових актів.

Для реалізації ч. 1 ст. 123 Господарського кодексу України слід прямо передбачити в статуті, що підприємства-учасники зобов'язані сплачувати майнові внески, або питання їх сплати (уточнення розміру внесків) вирішується органами управління об'єднання.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 462.

2. Лаптев В.В. Правовое положение промышленных и производственных объединений. Москва, 1978. 248 с.
3. Руденко М.П. Правове регулювання внутрішньогосподарських відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Харків, 2017. 21 с.
4. Голынкер Е.И. Правовые проблемы организации и деятельности производственных объединений (по промышленности местных строительных материалов): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Саратов, 1976. 15 с. URL: <http://www.law.edu.ru/person/person.asp?persID=1492089> (дата обращения: 16.06.2018).
5. Інструкція про порядок та умови поставки, закладення, зберігання і відпуску вугілля державного резерву на пунктах відповідального зберігання: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 19 жовтня 2012 р. № 1157. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Офіційний вісник України. 2012. № 100. Ст. 4072.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; за ред. В.К. Мамутова. Київ, 2004. 688 с.
7. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право: курс лекций: в 2 т. Москва, 1994. 312 с. (т. 1).
8. Руденко М.П. Правове регулювання внутрішньогосподарських відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2017. 210 с.
9. Руденко М.П. Локальне регулювання внутрішньогосподарських відносин: сутність та принципи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Т. 1, випуск 38. С. 108–111.
10. Кацура П.М., Мещерякова М.Н. Новые формы организации промышленного производства. Москва, 1974. 175 с.
11. 11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
12. Рішення господарського суду Черкаського суду від 11.11.2011р. №09/5026/1927/2011 за позовом Концерну «Техвоєнсервіс» м. Київ до державного підприємства «Черкаське військо лісництво» м.Сміла Черкаської області про стягнення 139303,73 грн. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19335829> (дата обращения: 16.06.2018).

Ясиновская О. С. Ответственность государственного хозяйственного объединения и предприятий-участников за нарушение внутрихозяйственных обязательств

Аннотация. В статье осуществлен анализ оснований ответственности государственного хозяйственного объединения и предприятий-участников за нарушение внутрихозяйственных обязательств. Установлено, что ответственность государственного хозяйственного объединения и предприятий-участников за нарушение внутрихозяйственных обязательств выходит из хозяйственных договоров, заключаемых между ними, а также из норм локальных правовых актов. Исследованы последствия невыполнения предприятиями обязательств по уплате имущественных взносов.

Ключевые слова: государственное хозяйственное объединение, предприятие-участник, внутрихозяйственное обязательство, хозяйственная ответственность.

Yasynovska O. Liability of governmental business associations and its members for infringement of intercompany obligations

Summary. The article analyses the legal reasons of liability of governmental business associations and its members for infringements of intercompany obligations. The article finds that the liability of a business association and its members for a failure to discharge their respective obligations arises out of business contracts signed between them, and provisions of local regulations. The author has studied the consequences of the members' failure to comply with their obligation to make asset contributions.

Key words: governmental business association, member, intercompany obligations, business liability.

Тарасенко В. С.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ СТИМУЛИ ПІДВИЩЕННЯ НАРОДЖУВАНOSTІ В УКРАЇНІ

Анотація. Перед юридичною наукою сьогодні постає актуальний напрям наукового дослідження, що пов'язаний з визначенням правових стимулів підвищення народжуваності в Україні. Рівень бідності населення в Україні, передусім серед сімей з дітьми, свідчить про недостатню ефективність існуючої системи державної підтримки соціально вразливих верств населення. Як основний захід з реалізації демографічної політики необхідно обрати стимулювання народжуваності через підвищення розміру грошових виплат на дітей, вдосконалення системи правового стимулювання. Вважаємо за необхідне відновлення належного соціального захисту сімей з дітьми, забезпечення охорони материнства і дитинства та вжиття заходів для подолання демографічної кризи в Україні.

Ключові слова: правові стимули, допомога при народженні, сім'я з дітьми.

Постановка проблеми. За даними ООН Україна по народжуваності посідає 172 місце. Станом на 2018 рік чисельність населення в нашій країні становить близько 42 500 000 чоловік (без урахування Криму і Донбасу) [1]. Зміна числа жителів у державі є цілком закономірним процесом, який викликаний, як правило, підвищенням смертності або народжуваності в країні, економічним рівнем життя людей, станом їхнього здоров'я та добробуту в країні. На демографічну ситуацію в країні впливає також той факт, що значна кількість українців останнім часом від'їжджає на певний час працювати в сусідні країни (Польща, Чехія, Німеччина, Російська Федерація тощо) або взагалі емігрує з нашої країни. Так, за минулий рік Україну покинуло близько 18 000 громадян, що є рекордною цифрою для країни. Водночас імміграція в Україну є практично нульовою, оскільки людей, які бажають приїхати в нашу країну, відштовхують існуючі політичні та економічні проблеми в країні.

Сучасна держава вимагає адекватних правових засобів соціального впливу, проведення реальних соціальних реформ, удосконалення законодавства у сфері соціального захисту, введення його у відповідність до сучасного стану в країні. Стала очевидною доцільність визначення нових доктринальних підходів в організації стимулювання населення нашої країни у підвищенні народжуваності з огляду на вимоги сьогодення.

Метою статті є наукове дослідження, пов'язане з визначенням правового стимулювання підвищення народжуваності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасної юридичної літератури свідчить про те, що сьогодні існують різні підходи до розуміння правового стимулювання, які розглядалися вченими з теорії держави і права, а також вченими різних галузей права: трудового, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального права.

Не дивлячись на достатню кількість наукових робіт, присвячену правовому стимулюванню, можна стверджувати, що

й досі в сучасній юридичній науці відсутній єдиний погляд на визначення правового стимулу.

На думку А.В. Малько, правові стимули являються одним із засобів упорядкування суспільних відносин на засадах права. Вони дозволяють здійснювати позитивний вплив на волю та свідомість особи, спонукають її до соціально-активної поведінки. Окрім правових, існують й інші різновиди стимулів у природничій та соціальній системах світу – фізичні, біологічні, економічні, виховні, виробничі та ін. Окремі науковці – М.Г. Малевич, Б.В. Покровський, М.К. Сулейменова під стимулом розуміють відносно відокремлений стан системи, тобто всі явища, які оточують даний об'єкт і впливають на його поведінку [2, с. 46].

Стимулювання передбачає створення такої зовнішньої ситуації, яка внутрішньо спонукає людину діяти певним чином у напрямку, корисному для суспільства. Тому стимулювання не тільки підсилює прямий владний вплив, але в багатьох випадках, коли належним чином враховуються потреби й інтереси людей, може взагалі замінити його. Основна умова ефективності стимулювання соціально-корисної поведінки – оптимальне поєднання матеріальних і моральних стимулів до праці [3, с. 35].

Варто погодитися з висновком колективу авторів (Р.А. Калужний, О.Я. Лапка, Т.О. Пікуля), які доводять, що правовий стимул – це не тільки внутрішній збуджуючий фактор, елемент суб'єктивної сторони поведінки, але й зовнішній фактор, який закладений у законодавстві і впливає на особу ззовні, створюючи при цьому умови для задоволення її потреб та інтересів [4, с. 12].

Необхідно констатувати, що сьогодні в нашій країні спостерігається низький рівень народжуваності. Це обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, такими, як: зниження рівня життя, економічна криза, безробіття, знецінення доходів населення, неякісна медична допомога, підвищення захворюваності серед населення, воєнні дії в країні, виїзд на постійне або тимчасове місце проживання в інші країни, невпевненість у завтрашньому дні тощо.

Безумовно, однією з головних причин негативної динаміки народжуваності в Україні є недостатня забезпеченість соціальними гарантіями громадян з боку держави та неефективний соціальний захист сімей з дітьми.

Як вважають соціологи Молодіжної платформи «Майбутнє», які провели соціопитування 800 різних категорій осіб, однією з причин, що стримують народжуваність, є недостатній розмір виплат на народження дитини. 87% опитуваних вважають, що допомоги, яка виплачується сьогодні, зовсім не вистачає, розмір цієї виплати потрібно підвищувати, а 95% батьків з дітьми до того ж впевнені, що потрібно змінювати сам поря-

док нарахування цієї допомоги. Переважна кількість опитуваних визнали, що були б задоволені, якщо б сума допомоги при народженні дитини збільшилась до 100 000 або до 200 000 гривень [5].

Отже, згідно зі статистичними показниками рівень народжуваності напряму залежить від показників розміру державної підтримки молодим сім'ям. Так, з метою покращення демографічної ситуації в країні, в 2005 році відбулось безпрецедентне підвищення розміру одноразової допомоги при народженні дитини до еквівалента 22,6 прожиткових мінімумів на дітей віком до 6 років (8 500 грн. згідно із Законом про Державний бюджет на той рік), а з 2008 року вперше було запроваджено диференціацію розміру цієї допомоги залежно від кількості дітей в сім'ї: 12 240 грн на першу дитину, 25 000 грн – на другу дитину, 50 000 грн – на третю та кожен наступну дитину.

З 1 січня 2011 року розмір допомоги при народженні дитини обумовлювався розміром прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років, встановленого на день народження дитини: 22 розміри прожиткового мінімуму – на першу дитину; 45 розмірів – на другу дитину; 90 розмірів – на третю і кожен наступну дитину. Допомога при народженні дитини, яка народилася після 8 квітня 2011 року, надавалася в сумі, кратній 30 розмірам прожиткового мінімуму, – на першу дитину; кратній 60 розмірам прожиткового мінімуму, – на другу дитину; кратній 120 розмірам прожиткового мінімуму, – на третю і кожен наступну дитину. Слід визнати, що ця сума була дуже вагомою не тільки за українськими стандартами, а й одним з найсуттєвіших грантів при народженні дитини серед країн Європи.

Однак з 2014 року стимулюючи норму про збільшення розміру державної допомоги сім'ям при народженні другої дитини та більше законодавцем було скасовано.

Згідно із Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» та постановою Кабінету Міністрів України від 25.06.2014 р. № 208 «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми», розмір допомоги при народженні дитини на дітей, народжених після 30 червня 2014 року й дотепер, встановлено на рівні фіксованої суми 41 280 гривень. На сьогоднішній день виплата цієї допомоги здійснюється одноразово в сумі 10 320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (тобто в розмірі 860 грн. на місяць). Крім того, з 1 липня 2014 року скасовано виплату допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку [6].

Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» для основних соціальних і демографічних груп населення з 1 січня 2018 р. встановлений наступний прожитковий мінімум: для дітей віком до 6 років – 1492 грн.; для дітей віком від 6 до 18 років – 1860 грн.; для працездатних осіб – 1762 грн.; для осіб, які втратили працездатність – 1373 грн. Водночас мінімальна заробітна плата з 1 січня 2018 року встановлена у розмірі 3 723 грн. на місяць [7, ст. ст. 7, 8]. Таким чином, встановлений у 2014 році розмір державної допомоги при народженні дитини не відповідає соціальним показникам, закріпленим у Держбюджеті на 2018 рік, та підлягає негайному перегляду та збільшенню.

До основних умов ефективності правового стимулювання доцільно віднести: а) якість нормативно-правового акту; б) ефектив-

ність його правозастосування; в) рівень правосвідомості і правової культури. Всі вони тісно взаємопов'язані й у своїй сукупності здійснюють постійне підвищення ефективності, як процесу правового стимулювання, так і права в цілому.

Іншими умовами забезпечення ефективності процесу правового стимулювання можна назвати: відповідність правових стимулів потребам, інтересам, мотивам суб'єктів правового стимулювання; дотримання принципів правового стимулювання; досконалість механізму правового стимулювання; врахування індивідуальних психофізіологічних характеристик та специфіки діяльності кожного суб'єкта правового стимулювання; своєчасність та відповідність застосування правових стимулів у процесі правового стимулювання; комплексне використання правових стимулів; чітку визначеність та взаємозгодженість цілі [8, с. 13].

Будь-який правовий стимул застосовується для того, щоб забезпечити певні, заздалегідь заплановані зміни або для закріплення існуючого в об'єкті правового впливу [9, с. 234].

На сьогоднішній день у Верховній Раді України зареєстровано декілька законопроектів, які можна вважати правовими стимулами підвищення народжуваності в нашій країні. Зазначеними законопроектами передбачено зміну порядку призначення допомоги при народженні дитини та збільшення її розміру. Майже всі вони передбачають відновлення виплати допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка була скасована з 1 липня 2014 року.

24 січня 2017 року зареєстровано законопроект № 5709 «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо розміру допомоги при народженні дитини та порядку її виплати з метою підвищення народжуваності в Україні», яким пропонується змінити розміри та порядок нарахування допомоги при народженні дитини та виплачувати допомогу при народженні дитини на першу дитину – 52 розміри прожиткового мінімуму, на другу дитину – 70 розмірів прожиткового мінімуму, на третю та кожен наступну дитину – 120 розмірів прожиткового мінімуму. Крім того, законопроектом передбачається доповнити Закон «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» розділом IV «Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку», в якому визначити порядок та умови призначення цієї допомоги [10].

9 лютого 2017 року зареєстровано альтернативний законопроект № 5709-1 «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо розміру допомоги при народженні дитини та порядку її виплати з метою підвищення народжуваності в Україні». Законопроект передбачає внесення змін щодо розміру та принципу призначення державної соціальної допомоги при народженні дитини. Статтю 12 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» пропонується викласти в новій редакції з урахуванням мінімальної заробітної плати на момент здійснення виплати протягом всього періоду виплат державної допомоги по народженню дитини. Виплату допомоги пропонується здійснювати одноразово в сумі, що дорівнює 5 мінімальним заробітним платам. Упродовж наступних 36 місяців допомогу виплачувати щомісячно в розмірі 1 мінімальної заробітної плати.

Також зазначеним законопроектом пропонується доповнити Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» розділом IV «Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку». Таку допомогу пропонується виплачува-

ти щомісяця з дня призначення допомоги по догляду за дитиною по день досягнення дитиною вказаного віку включно [11].

9 лютого 2017 року був зареєстрований ще один законопроект – № 6063 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення належного рівня соціального захисту родин з дітьми та встановлення справедливих соціальних гарантій дітям». Проект передбачає ряд комплексних змін, які стосуватимуться 19 норм 7 законодавчих актів. Зокрема, передбачено: гарантію збереження права на одержання допомоги в період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку тим жінкам, які виявили бажання працювати на умовах неповного робочого часу або вдома; відновлення раніше скасованої допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. При цьому планується запровадити значно спрощені умови призначення цієї допомоги, а також мінімальний (гарантований) розмір вказаної допомоги на рівні не менше ніж 50% прожиткового мінімуму для дитини віком до шести років.

Окрім того, передбачено запровадження норми, за якою допомога при народженні дитини надаватиметься в сумі:

- кратній 50 розмірам прожиткового мінімуму, – на першу дитину;
- кратній 70 розмірам прожиткового мінімуму, – на другу дитину;
- кратній 100 розмірам прожиткового мінімуму, – на третю і кожен наступну дитину [12].

З метою відновлення належного соціального захисту сімей з дітьми, забезпечення охорони материнства і дитинства та вжиття заходів для подолання демографічної кризи в Україні, 18 травня 2018 року була зареєстрована постанова Верховної Ради України «Про невідкладні заходи з відновлення належного соціального захисту сімей з дітьми, забезпечення охорони материнства і дитинства та подолання демографічної кризи в Україні». Зазначеним проектом пропонується, зокрема, доручити Кабінету Міністрів України в одномісячний строк із дня прийняття цієї Постанови подати на розгляд Верховної Ради України законопроекти, спрямовані на врегулювання питань, зокрема, відновлення підвищених виплат при народженні другої, а також третьої та кожної наступної дитини; відновлення соціальних гарантій для дітей і молоді щодо пільгового харчування, проїзду та оздоровлення; відновлення права на здобуття освіти на пільгових умовах дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з багатодітних сімей, у складі яких є п'ятеро і більше дітей; надання соціальної підтримки дітям, які отримали інвалідність і постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів тощо.

Крім того, Кабінет Міністрів України в одномісячний строк із дня прийняття цієї Постанови повинен забезпечити розроблення та внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання питань, зокрема, щодо збільшення розміру адресної допомоги дітям із числа внутрішньо переміщених осіб до рівня фактичного прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку; вирішення проблеми улаштування дітей до дошкільних навчальних закладів та перевантаженості дошкільних навчальних закладів; перегляд розміру державних соціальних виплат і допомог для дітей і молоді в частині їх наближення до розміру фактичного прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення [13].

Висновки. Рівень бідності населення в Україні, передусім серед сімей з дітьми, свідчить про недостатню ефективність існуючої системи державної підтримки соціально вразливих верств населення. Як основний захід з реалізації демографічної політики необхідно обрати стимулювання народжуваності через підвищення розміру грошових виплат на дітей, вдосконалення системи правового стимулювання підвищення народжуваності в країні. Необхідним є відновлення виплати допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, встановлення диференціації розміру допомоги при народженні дитини залежно від кількості дітей в сім'ї. Розмір державної допомоги при народженні дитини повинен відповідати соціальним показникам, закріпленим у Державному бюджеті на відповідний рік.

Вважаємо за необхідне відновити належний соціальний захист сімей з дітьми, забезпечити охорону материнства і дитинства та вжити заходів для подолання демографічної кризи в Україні. Зазначене можливо досягнути шляхом внесення змін до чинного законодавства, що регулює порядок призначення допомог сім'ям з дітьми та перегляду державних соціальних виплат сім'ям при народженні дітей.

Література:

1. Населення України на 2018 рік кількість на сьогодні. URL: <http://2018.pp.ua/novini-2018/2834-naselennya-ukrayini-na-2018-rk-klkst-na-sogodn.html> (дата звернення: 01.06.2018).
2. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2004. 250 с.
3. Глазырин В.В., Шкатулла В.И. Советское трудовое право: учеб. пособие по спец. курсу для студентов пед. ин-тов по спец. № 2110 «Педагогика и психология (дошк.)». М.: Просвещение, 1986. 224 с.
4. Калужний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання. К.: МП Леся, 2013. 204 с.
5. Соцопрос: молодь виступає за збільшення виплат на народження дитини. URL: <http://slovo.odessa.ua/main/24897-socopros-molodezh-vystupaet-za-uvelichenievyp-lat-na-rozhdenie-rebenka.html> (дата звернення: 01.06.2018).
6. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27 березня 2014 року №1166-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014. №20–21. Ст. 745.
7. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2246 / Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2018. № 2. Ст. 48.
8. Луценко І.М. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізми реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 17 с.
9. Смолярова М.Л. Ефективність впливу правових стимулів в трудовому праві. Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 квітня 2016 р.). Київ, 2016. 301 с.
10. Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»: проект Закону № 5709 від 24.01.2017 року URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60998 (дата звернення: 01.06.2018).
11. Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»: проект Закону № 5709-1 від 09.02.2017 року URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61096 (дата звернення: 01.06.2018).
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення належного рівня соціального захисту родин з дітьми та вста-

новлення справедливих соціальних гарантій дітям: проект Закону № 6063 від 14.04.2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61640 (дата звернення: 01.06.2018).

13. Про невідкладні заходи з відновлення належного соціального захисту сімей з дітьми, забезпечення охорони материнства і дитинства та подолання демографічної кризи в Україні: проект постанови Верховної Ради України від 18.05.2018 року. URL: http://www.zakonoproekt.org.ua/viewhtm.aspx?hn=Proekt_Postanovy_18_05_20182 (дата звернення: 01.06.2018).

Тарасенко В. С. Правовые стимулы повышения рождаемости в Украине

Аннотация. Перед юридической наукой сегодня стоит актуальное направление научного исследования, связанное с определением правовых стимулов повышения рождаемости в Украине. Уровень бедности в Украине, прежде всего среди семей с детьми, свидетельствует о недостаточной эффективности существующей системы государственной поддержки социально уязвимых категорий населения. Как основное направление в реализации демографической политики необходимо избрать стимулирование рождаемости через повышение размера денежных выплат на детей, усовершенствование системы правового стимулирования. Считаю необходимым воз-

обновление надлежащей социальной защиты семей с детьми, обеспечение охраны материнства и детства и принятие мер для преодоления демографического кризиса в Украине.

Ключевые слова: правовые стимулы, помощь при рождении, семья с детьми.

Tarasenko V. Legal incentives of increase in the birth-rate in Ukraine

Summary. There is an actual direction of scientific research, that is related to determination of incentives of increase in the birth-rate in Ukraine appears at legal science today. A level of poverty of population in Ukraine, foremost among families with children, testifies to insufficient efficiency of the existent system of state support of socially vulnerable layers of population. As a basic event of realization of demographic politics a stimulation of birth-rate through the increase of size of cash disbursements on children, perfections of the system of legal stimulation must be chosen. It is necessary restoring adequate social protection of families with children, maternity and childhood protection and taking measures to overcome the demographic crisis in Ukraine.

Key words: legal incentives, maternity grant, family with children.

Мельник В. П.,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін**Київського інституту інтелектуальної власності та права**Національного університету «Одеська юридична академія»,**здобувач кафедри муніципального права та адміністративно-правових дисциплін**Інституту права імені І. Малиновського**Національного університету «Острозька академія»*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПУБЛІЧНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Анотація. У науковій статті розглядаються теоретико-правові аспекти сутності та ознак публічного соціального захисту осіб з інвалідністю. Акцентовується увага на важливості розвитку такого виду соціального захисту у контексті комплексної соціальної реформи. Наголошено на ключових проблемах формування публічного соціального захисту осіб з інвалідністю, з огляду на зовнішні та внутрішні виклики, наявність застарілого та недосконалого законодавства. Відзначено, що публічний соціальний захист осіб з інвалідністю функціонує за рахунок Державного та місцевих бюджетів. Визначається поняття, ознаки публічного соціального захисту осіб з інвалідністю через призму ролі та значення держави. Зроблено висновки та пропозиції.

Ключові слова: публічний соціальний захист, особа з інвалідністю, соціальна реформа, законодавство, права осіб з інвалідністю, державні соціальні допомоги, тенденції розвитку законодавства.

Постановка проблеми. Просування України по шляху організації та проведення демократичних, соціальних та правових перетворень, виходячи зі змісту положень конституційно-правових засад розбудови ефективної моделі держави та громадянського суспільства, тісно пов'язано зі здійсненням комплексної соціальної реформи, в тому числі реформи соціального захисту [1]. Серед ключових пріоритетів такого реформування видається доречним виділити напрям формування та розвитку публічного соціального захисту осіб з інвалідністю [2, с. 376–380], передусім шляхом посилення відкритості, прозорості, ефективності та доступності соціальних прав [3, с. 17–18], забезпечення його спрямованості до потреб та інтересів таких осіб.

За своєю суттю публічний соціальний захист осіб з інвалідністю, спрямований на: по-перше, стимулювання розвитку інклюзивного суспільства; по-друге, підвищення ефективності впроваджуваних соціальних реформ; по-третє, розвиток новітньої моделі соціального захисту на основі забезпечення гідного рівня та якості життя; по-четверте, забезпечення дієвості та доступності видів соціального захисту; по-п'яте, підвищення відкритості, дієвості, доступності соціальних прав; по-шосте, розвиток новітнього законодавства в цій царині. При цьому публічний соціальний захист є відносно новою організаційно-правовою формою соціального захисту осіб з інвалідністю. Переважно з позицій сьогодення він формується на основі державного соціального захисту осіб з інвалідністю, враховуючи те, що останній успадкований нашою державою

від його моделі радянського періоду. Намагання пристосовувати державний соціальний захист осіб з інвалідністю до реалій сьогодення видається недостатньо конструктивним та вдалим, особливо враховуючи те, що в умовах сьогодення значно загострюється тенденція щодо зростання не лише чисельності осіб з інвалідністю, а й соціально вразливих категорій осіб. При цьому значно зменшується чисельність працюючих через активізацію зовнішньої трудової міграції. Разом із тим досить ускладненою, суперечливою та недосконалою є система державного управління соціальним захистом осіб з інвалідністю, яка виявилася неготовою до якісної оцінки та подолання наслідків загрозливої тенденції інвалідизації суспільства через чинники зовнішньої агресії, внутрішні кризові явища в соціальній сфері, в тому числі низького рівня соціальних стандартів та гарантій [4], [5, с. 66–72], [6].

Також формування та розвиток публічного соціального захисту осіб з інвалідністю викликано сучасним етапом здійснення проголошеної децентралізації влади та перерозподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади [7], тобто коли нові повноваження щодо здійснення соціальної політики, в тому числі соціального захисту, здійснюють місцеві владні інституції (органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади) [8]. Тому публічний соціальний захист формується за участю не лише органів державної влади, а також органів місцевого самоврядування відповідно до закону. На цей час публічний соціальний захист переважно функціонує через домінуючому роль у ньому уповноважених органів державної влади, тобто йдеться про державний соціальний захист осіб з інвалідністю. Натомість територіальний (муніципальний, самоврядний) соціальний захист осіб з інвалідністю тільки формується.

Варто відзначити, що публічний соціальний захист осіб з інвалідністю має перехідний характер та є досить вразливим соціально-правовим, організаційно-управлінським явищем через: невідповідність сучасному стану розвитку суспільства, держави; відсутність належної, сучасної концепції розвитку; відсутність якісного системного державного управління з питань соціального захисту; невідповідність стратегії щодо децентралізації влади; недосконалість, суперечливість, застарілість законодавства у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю; недосконалість механізмів отримання державних та місцевих соціальних допомог та послуг; недосконалість механізмів реалізації, гарантування та правової охорони прав

на окремі види соціального захисту; відсутність ефективного соціального бюджету; відсутність ефективного державного нагляду та громадянського контролю. Тому перед суспільством і державою в контексті розвитку публічного соціального захисту осіб з інвалідністю стоять важливі завдання щодо формування єдиної концепції його реформування, виходячи з необхідності реформування сучасного законодавства в цій сфері [9], [10], активізації імплементації міжнародних та європейських соціальних стандартів [11, с. 215–219], [12, с. 535–540].

Метою наукової статті є науково-теоретичне дослідження поняття та ознак публічного соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах демократичної, соціальної та правової держави.

В юридичній літературі зазначена проблематика частково розглядалася у працях таких учених-юристів, як: В.М. Андрійв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишновецька, І.В. Зуб, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, П.Д. Пилипенко, С.В. Попов, С.М. Прилипка, О.І. Процевський, О.М. Обушенко, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, М.М. Шумило, Л.П. Шумна, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко тощо. Підтримуючи конструктивні доктринальні напрацювання цих та інших вчених, які зробили суттєвий внесок у розвиток доктрини права соціального захисту, варто відзначити, що в умовах сьогодення, коли в суспільстві та державі формується стратегія соціальних реформ, проблеми реформування публічного соціального захисту осіб з інвалідністю набувають ключового значення з позиції формування новітніх ідей, підходів, концепцій щодо перспектив подальшого розвитку його новітньої моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принагідно наголосити, що згідно з нормами Конституції України (ч. 1 ст. 46) право на соціальний захист трактується як право громадян «на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом», встановлює, що воно гарантується за рахунок «бюджетних <...> джерел соціального забезпечення» (ч. 2 ст. 46). Також Основний Закон України (ст. 95) передбачає, що «виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків».

Слідуючи змісту такої конституційно-правової логіки, публічний соціальний захист посідає провідну основну ланку соціального розвитку, що функціонує за рахунок коштів держави, а саме за рахунок Державного та місцевих бюджетів [13], [14], [15].

У теорії права соціального захисту відсутні єдині підходи до розуміння категорії «публічний соціальний захист». Так, професор Н.Б. Болотіна зазначає, що «у фінансовому аспекті система соціального захисту в Україні складається із трьох джерел: фондів соціального страхування, державного бюджету, недержавних джерел», та підкреслює, що «частина соціального захисту, яка фінансується із державного бюджету будь-якої держави, проявляється у так званому соціальному бюджеті» [16, с. 59]. У цьому контексті державний соціальний бюджет (публічний соціальний бюджет) утворюють кошти Державного та місцевих бюджетів, які спрямовуються на соціальні цілі та потреби, передусім соціальний захист. Професори Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко та інші вчені відзначають, що «державне забезпечення полягає в наданні соціальних виплат і послуг окремим громадянам за рахунок

Державного бюджету. Зазначена організаційно-правова форма соціального забезпечення має централізований характер, який знаходить своє вираження в тому, що коло забезпечуваних осіб, а також види забезпечення встановлюються виключно законами України, а також обсяги фінансування чітко закріплюються щорічно в Державному бюджеті України» [17, с. 32].

Варто наголосити, що законодавчі засади публічного соціального захисту визначені з урахуванням положень Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 4), зокрема: 1) діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у: виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; охороні здоров'я; соціальному захисті; забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю; наданні пристосованого житла; сприянні громадській діяльності; 2) соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою частиною діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає в наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду; 3) пільги особам з інвалідністю надаються на підставі посвідчення, яке підтверджує відповідний статус пенсійного посвідчення чи посвідчення, що підтверджує призначення соціальної допомоги, в яких зазначено групу та причину інвалідності (для повнолітніх осіб), категорію «дитина з інвалідністю» (для дітей), а також у відповідних випадках вказано їхні основні нозологічні форми захворювань (по зору, слуху та з ураженням опорно-рухового апарату); 4) особам з інвалідністю, які не мають права на пенсію чи соціальну допомогу, пільги надаються на підставі довідки, що безоплатно видається структурними підрозділами соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчими органами міських рад за місцем проживання, в якій зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, група та причина інвалідності, а також у відповідних випадках – основні нозологічні форми захворювань (по зору, слуху та з ураженням опорно-рухового апарату); 5) з метою реалізації особами з інвалідністю прав та свобод людини і громадянина під час розроблення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій, національних стандартів, правил усталеної практики та класифікаторів, стандартів, технічних умов, проведення дослідно-конструкторських, науково-дослідних робіт враховуються потреби осіб з інвалідністю та/або застосовуються принципи розумного пристосування та універсального дизайну; 6) органи державної влади та органи місцевого самоврядування сприяють забезпеченню прав осіб з інвалідністю щодо включення до суспільного життя нарівні з іншими громадянами.

Теоретико-правовий аналіз зазначених законодавчих підходів дозволяє констатувати, що такі підходи: 1) мають фрагмен-

тарно декларативний характер; 2) не визначають суб'єктів, відповідальних за функціонування публічного соціального захисту осіб з інвалідністю; 3) не встановлюють гарантій прав осіб з інвалідністю в державному соціальному захисті; 4) не передбачають належного державного супроводу осіб з інвалідністю.

Варто відзначити, що ключова роль у забезпеченні належного функціонування публічного соціального захисту осіб з інвалідністю належить Міністерству соціальної політики України [18] та підпорядкованим йому органам (установам, організаціям тощо), Фонду соціального захисту інвалідів [19], місцевим державним адміністраціям [20], а також органам місцевого самоврядування [21]. Виходячи зі змісту завдань та повноважень відповідних органів влади, варто наголосити, що вони здійснюються за координації та/або підпорядкування Міністерства соціальної політики України.

З правової точки зору Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції. Це означає, що саме Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, який формує та реалізовує державну політику з питань соціального захисту осіб з інвалідністю. При цьому завданнями такого органу є такі: 1) забезпечення формування та реалізації державної політики щодо соціального захисту осіб з інвалідністю, інших категорій осіб; 2) забезпечення формування та реалізації державної політики щодо: пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їхньої психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, а також соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції; здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення; забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення; 3) здійснення в межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. Відповідні завдання знаходять подальшу конкретизацію в повноваженнях Міністерства соціальної політики. За таких обставин буде справедливим констатувати, що через органи Міністерства соціальної політики особа з інвалідністю має можливість реалізувати право на певні

види соціального захисту (наприклад, соціальні допомоги, послуги, пільги тощо), а відповідні органи соціального захисту зобов'язані забезпечити реалізацію відповідних прав. Прикладом державних соціальних допомог у публічному соціальному захисті осіб з інвалідністю є державні допомоги сім'ям з дітьми. У відповідності до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [22] до таких допомог належать: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини; допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомога на дітей одиноким матерям. При цьому місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми. Також у публічному соціальному захисті передбачені окремі види державних допомог особам з інвалідністю [23], [24].

Ще однією новацією сьогодення є утвердження інституту уповноваженого з прав людей з інвалідністю [25], [26]. Однак такий інститут є малоефективним, враховуючи те, що в правовому полі чітко не визначено його місце в системі соціального захисту осіб з інвалідністю. Крім того, зараз в Україні існує два уповноважених із прав людей з інвалідністю. Так, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання прав і законних інтересів людей з інвалідністю, в тому числі тих, які отримали інвалідність у зоні проведення антитерористичної операції, інвалідів війни. Водночас Урядовий уповноважений із прав осіб з інвалідністю є уповноваженою Кабінетом Міністрів України посадовою особою, на яку покладено організацію здійснення Кабінетом Міністрів України своїх повноважень з питань захисту прав і законних інтересів осіб з інвалідністю та виконання Україною міжнародних зобов'язань у відповідній сфері.

Слід зауважити, що система уповноважених суб'єктів у публічному соціальному захисті осіб з інвалідністю потребує системної гармонізації та належного законодавчого оформлення, підвищення окремих видів соціального захисту.

За своєю суттю публічний соціальний захист осіб з інвалідністю – це комплексна організаційно-правова форма соціального захисту, яка передбачає надання особам з інвалідністю необхідних видів підтримки (пенсій, допомог, послуг тощо) уповноваженими на те органами (суб'єктами) за рахунок коштів Державного та/або місцевих бюджетів. Тому основними ознаками публічного соціального захисту осіб з інвалідністю є наступні: а) комплексна організаційно-правова форма соціального захисту; б) основними видами є: державний соціальний захист осіб з інвалідністю і територіальний (місцевий) соціальний захист осіб з інвалідністю; в) стосується осіб з інвалідністю як правомочних осіб; г) підлягає законодавчій регламентації; г) передбачає надання необхідних видів соціального захисту (пенсій, допомог, послуг тощо); д) уповноваженими суб'єктами виступають органи соціального захисту; е) функціонує за рахунок коштів Державного та/або місцевих бюджетів; є) підлягає нагляду та контролю.

Висновки. Враховуючи зазначене, основними тенденціями вдосконалення публічного соціального захисту осіб з інвалідністю є такі: 1) формування дієвої моделі як складової частини формування комплексної соціальної реформи; 2) врахування

міжнародних, у тому числі європейських, соціальних стандартів; 3) посилення ефективності правового статусу осіб з інвалідністю в публічному соціальному захисті; 4) розробка дієвих, ефективних та доступних механізмів реалізації, гарантування прав осіб з інвалідністю в публічному соціальному захисті; 5) спрямованість на забезпечення належного рівня та якості життя осіб з інвалідністю; 6) вдосконалення правового статусу уповноважених органів у публічному соціальному захисті осіб з інвалідністю; 7) вдосконалення управління публічним соціальним захистом; 8) удосконалення правового статусу інститутів уповноважених із прав людей з інвалідністю; 9) посилення ефективності нагляду, контролю з питань публічного соціального захисту осіб з інвалідністю; 10) посилення доступності юрисдикційних способів захисту прав осіб з інвалідністю в публічному соціальному захисті.

Подальша стратегія реформування публічного соціального захисту осіб з інвалідністю має передбачати за необхідне розробку, суспільне обговорення, експертизу, в тому числі за участю експертів, учених, інших фахівців, та подальше ухвалення Верховною Радою України кодифікованого закону в цій сфері.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254-к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Костюк В.Л. Реформа соціального захисту осіб з інвалідністю у контексті сьогодення: проблеми, виклики та перспективи. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 376–380.
3. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальна держава: сутність і перспективи. Актуальні проблеми соціального права: збірник матеріалів учасників всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р.; за загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2015. С. 17–21.
4. Корнієнко С.К. Механізм формування і здійснення державної політики державної політики у сфері соціального захисту дітей з інвалідністю. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-1-31.pdf>.
5. Лаврухін В.В. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти. Аспекти публічного управління. 2015. № 1–2. С. 66–72.
6. Реформи, що проводяться у сфері соціальної політики, узгоджуються з реформою децентралізації влади. URL: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=189150.
7. Реформування системи управління у сфері соціальної політики в рамках децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування. URL: <http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000052/52486/reform-sys-upr.pdf>.
8. Децентралізація системи соціального захисту населення відкрила нові можливості. URL: <http://horodenkarda.gov.ua/detsentralizatsiya-sistemi-sotsialnogo-zahistu-naselennya-vidkrila-novi-mozhливosti>.
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03. 1991 р. №875-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 21. Ст. 252.
10. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6.10 2005 р. №2961-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 2–3. Ст. 36.
11. Костюк В.Л. Міжнародні стандарти прав осіб з інвалідністю умовах правової, соціальної держави: теоретико-правовий аспект. Актуальні проблеми соціального права в Україні: збірник наукових праць; за ред. М.І. Іншина, В.І. Щербини, С.Я. Вавженчука; відпов. ред. І.С. Сахарук. Харків: «Юрайт», 2017. С. 119–215.
12. Костюк В.Л., Мельник О.Я. Європейський кодекс соціального забезпечення у контексті новітньої моделі джерел права: проблеми та тенденції. Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017р.): у 2-х т.; відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 1. С. 535–540.
13. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8.07. 2010 р.
14. № 2456-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. Ст. 272.
15. Про Державний бюджет на 2017рік: Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 3. Ст. 31.
16. Про Державний бюджет на 2018рік: Закон України від 7.12. 2017 р. № 2246-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 3–4. Ст. 26.
17. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 615 с.
18. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін.; за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенка. 2-ге вид. переробл. і доповн. Х.: ФІНН, 2012. 640 с.
19. Про затвердження положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 / Кабінет Міністрів України. Урядовий кур'єр. 15.07.2015 р. № 126.
20. Про затвердження Положення про Фонд соціального захисту інвалідів: наказ Міністерства соціальної політики України від 14.04.2011 р. № 129 / Міністерство соціальної політики України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0528-11/paran13#n13>.
21. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. №586-XIV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20–21. Ст. 190.
22. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
23. Про державні допомоги сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. №2811-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. Ст. 21.
24. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 1. Ст. 2.
25. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 33–34. Ст. 404.
26. Про Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю: Указ Президента України від 01.12. 2014 р. № 902/2014 / Президент України. Урядовий кур'єр. 03.12.2014 р. № 225.
27. Про затвердження Положення про Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3.01.2013 р. № 5: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2017 р. № 125. Урядовий кур'єр. 11.03.2017 р. № 45.

Мельник В. П. Понятие и признаки публичной социальной защиты лиц с инвалидностью

Аннотация. В научной статье рассматриваются теоретико-правовые аспекты сущности и признаков пу-

бличной социальной защиты лиц с инвалидностью. Акцентируется внимание на важности развития такого вида социальной защиты в контексте комплексной социальной реформы. Отмечены ключевые проблемы формирования общественной социальной защиты лиц с инвалидностью, учитывая внешние и внутренние вызовы, наличие устаревшего и несовершенного законодательства. Отмечено, что публичная социальная защита лиц с инвалидностью функционирует за счет государственного и местных бюджетов. Определяется понятие, признаки публичной социальной защиты лиц с инвалидностью через призму роли и значения государства. Сделаны выводы и предложения.

Ключевые слова: публичная социальная защита, человек с инвалидностью, социальная реформа, законодательство, права лиц с инвалидностью, государственные социальные пособия, тенденции развития законодательства.

Melnik V. Concepts and features of public social protection of persons with disabilities

Summary. The article deals with the theoretical and legal aspects of the essence and features of public social protection of persons with disabilities. The emphasis is placed on the importance of developing such a type of social protection in the context of comprehensive social reform. The key problems of the formation of public social protection of persons with disabilities, given the external and internal challenges, the existence of obsolete and imperfect legislation, are emphasized. It was noted that public social protection of persons with disabilities functions at the expense of the State and local budgets. The concept, signs of public social protection of persons with disabilities through the prism of the role and importance of the state are defined. Conclusions and suggestions are made.

Key words: public social protection, person with a disability, social reform, legislation, rights of persons with disabilities, state social assistance, trends in the development of legislation.

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

*Шматько Г. І.,**аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

НЕЗАКОННА ЗАБУДОВА ПЛЯЖІВ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ВІЛЬНИЙ ДОСТУП ДО НИХ

Анотація. Стаття присвячена проблемам незаконного будівництва та безперешкодного відвідування і використання пляжів. Ця стаття спрямована на виявлення проблеми законодавчого визначення та врегулювання пляжів як однієї з основних рекреаційних зон, а також на розгляд питання щодо присвоєння пляжів як державних територій для масового використання населення за допомогою місцевого самоврядування через узгодження контрактів з компаніями-орендарями через відсутність встановлених регульованих правил на державному рівні.

Ключові слова: пляж, рекреаційна зона, право користування, правовий режим, земельна ділянка, об'єкти нерухомості.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження полягає в забезпеченні прав громадян на вільний доступ у місця масового відпочинку, пляжів, територій природно-заповідного фонду та інших рекреаційних територій. Неврегульованість українським законодавством суспільних відносин у цій сфері веде до будівництва нерухомих об'єктів та споруд, що обмежують доступ громадян до вказаних місць відпочинку й оздоровлення. Така ситуація складається у зв'язку з відсутністю правової регламентації як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Це веде до виникнення прогалин, колізій, а іноді й абстрактного тлумачення правових норм, які близько стосуються правового режиму пляжів.

Питання дослідження зазначеної проблеми приділяли увагу відомі науковці, а саме: В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, І.О. Костяшкін, М.В. Котовський, Є.А. Малищук, В.В. Носік, М.І. Палієнко, М.В. Шульга та інші вчені. Проте порушені питання не одержали детального висвітлення у правовій літературі.

Мета статті – дослідження проблем незаконного будівництва та безперешкодного відвідування і використання пляжів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ст. 13 Конституції України закріплено, що «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону [1].

Зміст права власності Українського народу на землю професором В.В. Носіком запропоновано розглядати, як «закріплену в Конституції можливість здійснювати природне право народу, виключно володіти, користуватися й розпоряджатися землею як територією в межах існуючих кордонів з метою забезпечення оптимальної взаємодії суспільних, громадських, державних і приватних інтересів у використанні землі як основного наці-

онального багатства» [2, с. 499]. Разом з тим це право згідно зі ст. 14 Конституції та ст. 1 Земельного кодексу України [3] визначається як право на основне національне багатство, яке зовсім не виключає можливості існування права власності на землю в інших осіб, зокрема громадян та юридичних осіб.

Слід розрізняти випадки, коли право власності на землю відображає інтереси суспільства в цілому (як власність Українського народу та держави Україна), і коли за Основним Законом воно належить громадянину та гарантується як одне з основоположних природних прав людини. Адже Земельний кодекс та Закон України «Про землеустрій» не надають визначення пляжу. Земельний кодекс у ст. 83 лише надає можливість тлумачення пляжів через землі комунальної власності загального користування, що не суперечать конституційним нормам прямої дії.

За положеннями Закону України «Про благоустрій населених пунктів» від 6 вересня 2005 року № 2807-IV [4] пляжі також можна віднести до територій загального користування. Отже, законодавство України кожен громадянин України має право загального землекористування та водокористування. Адже пляж являє собою поєднання акваторії з частиною земельної ділянки, що до неї прилягає, і користування пляжем на праві загального природокористування.

За академічним словником української мови, пляжем є прибережна смуга моря, озера, річки, зручна для купання, сонячних ванн [5]. Одночасно поняття «пляж» міститься в декількох нормативно-правових актах. Так, у наказі Держкоммістобудування «Про затвердження Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів» від 19 грудня 1995 року № 252, пляж – це надводна частина намитих хвостів від місця їх скиду до урізу води в накопичувачі (п. 1.9. 8) [6].

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про державний кордон» [7] у місцях масового відпочинку прикордонна смуга не встановлюється, що не змінює правового режиму контрольованого прикордонного району, та ст. ст. 60 і 62 Земельного кодексу встановлюють обмеження у вигляді особливого режиму прибережних захисних смуг. Ці норми підкріплюють факт неможливості приватизації зазначеного об'єкту, оскільки він є частиною території країни. Отже, якщо до доступу на пляжі загального користування стає перепона, то має місце пряме порушення конституційного права громадян на користування ними.

Наявність природних лікувальних ресурсів (у вигляді морської води) дозволяє віднести пляжі до курортних ресурсів. Під час відкриття курортів відповідно до законодавства різних часів держава виділила земельні ділянки під пляжі. Чинне законодавство, зокрема ст. 13 Закону України «Про курорти»

[7], зобов'язує використовувати земельні ділянки пляжів за призначенням. При цьому закон відносить пляжі й територію, що примикає до них шириною в 100 метрів, до першої зони санітарного оточення курортів. Слід зазначити, що на території пляжів може здійснюватися лише діяльність, пов'язана з використанням природних лікувальних факторів курортної території. Цікавим є зв'язок пляжів як земельної ділянки і споруд, що на них розташовані, та які негативно впливають на стан пляжів шляхом збільшення рекреаційного навантаження на них.

Рекреаційне навантаження характеризується інтенсивністю впливу рекреантів (відпочиваючих) на систему інженерно-будівельних споруд, необхідних для організації відпочинку, та на природний комплекс. Це навантаження не повинно перевищувати межі, за якими природне середовище починає безповоротно деградувати, змінювати якісні характеристики. Природні рекреаційні ресурси обмежені в об'ємі часовими та просторовими межами, а природні рекреаційні комплекси не можуть вмістити нескінченно велику кількість відпочиваючих. Звідси, допустиме рекреаційне навантаження можна визначати як максимальну чисельність відпочиваючих (з урахуванням місцевого населення та приїжджаючих), які можуть одночасно знаходитися на рекреаційній території без порушення установлених норм використання природних ресурсів (з урахуванням психологічного комфорту відпочиваючих). Розрахунок допустимих навантажень дає уявлення про можливості та цільове використання і освоєння тих чи інших територій [8, с. 51].

Через незаконне будівництво в м. Одеса обмежується доступ до моря і руйнуються пляжі. У місті єдиним природним пляжем є «Лузанівка». Всі інші – штучно створені, намівні. У 60-х роках були проведені роботи з укріплення схилів, створення пірсів, систем водовідведення і пляжів. Вони зараз оцінюються приблизно в 3 млрд доларів. Однак усі опорні конструкції були розраховані на певний термін експлуатації, який вже вичерпано. Після передачі функцій берегозахисних функцій з обласного ведення до повноважень міста на початку 2000-х років ситуація погіршилася.

Місцеві органи самоврядування здають в оренду узбережжя на свій розсуд через корупційні схеми. Будуються ресторани з дискотеками, в яких відсутні нормальна каналізація і всі відходи безпосередньо скидаються в море. Частина схилів стала приватною власністю. В Одесі був прийнятий план зонування міста [9]. Під час його створення були проведені певні маніпуляції, які в майбутньому можуть призвести до повної забудови пляжів. Забудовники, що зводять багатоповерхівки на узбережжі та схилах, не дотримуються прописаного законом правила охоронної смуги водоюми: 100 метрів – це мінімум, який зафіксований у Водному кодексі, а якщо є ухил, то збільшується смуга до 200 метрів і більше.

Прикладом такого будівництва став елітний апарт-готель на 13-й станції Великого Фонтану м. Одеси, будівництво якого зараз переходить на завершальну стадію. Складність з об'єктом полягає ще й у тому, що він не забезпечений насосною станцією, тому каналізаційні стоки з трьох дев'ятиповерхових будинків будуть стікати в море. Будувати готелі та мотелі у прибережній смузі менше 100 метрів від урізу води – незаконно. Документи на них готуються за допомогою маніпуляцій, наприклад, на рекреаційній землі будують «рекреаційний комплекс з апартаментами». В українському законодавстві будівництво апартаментів практично ніяк не регулюється. В апартаментах

неможливо зареєструватися, тому що вони оформлюються як нежитлові приміщення. Відповідно, не потрібно дотримуватися передбачених для житла санітарних зон та інших обмежень. Немає чітких законодавчих вимог щодо благоустрою, забезпеченості дитячими садочками та школами.

Тимчасові орендарі пляжів усіляко обмежують безперешкодний доступ до моря, беручи плату навіть за прохід до води, який має бути безкоштовним. Так, на Дачі Ковалевського за документами – лабораторія станції біологічної очистки води, а фактично – розкішна вілла з видовим басейном, ставком та доглянутими рослинами. Компанія «Інфоксводоканал» отримала ділянку для створення лабораторії, а з часом тут з'явився будинок, басейн, причал і зелений газон.

Постановою Одеської міської ради [10] ухвалено розподіл 70 на 30, тобто: 70% території, яку беруть в оренду, можуть використовувати під платні послуги, а 30% – під безкоштовні. Також вільними для проходу мають лишатись 5 метрів уздовж води. Натомість у результаті підробки документів була захоплена частина берегозахисної споруди, яка належить Одеському морському торговельному порту, і був відкритий ресторан. Місто могло б приймати близько 112 тисяч відпочивальників на добу, але не більше ніж 30 тисяч туристів можуть прийняти пляжі Одеси. У літні місяці всі пляжі орієнтовно приносять до скарбниці майже 800 тисяч – 1 мільйон гривень, а в зимові місяці і в неактивні – близько 350–400 тисяч гривень [11, с. 122–125]. Така ситуація зумовлена низкою чинників, у тому числі незадовільним функціонуванням системи земельних відносин, нечітким визначенням статусу курортних територій державного та місцевого значення, невизначеністю категорій земель оздоровчого та рекреаційного призначення, застарілістю більшості генеральних планів населених пунктів і детальних планів територій, відсутністю місцевих правил забудови населених пунктів.

Висновки. Відповідно до чинного законодавства всі пляжі є об'єктами права власності Українського народу. Держава забезпечує їх землевпорядкування та здійснює управління цією народною власністю. Тому всі пляжі повинні стати загальнодоступними, а посадові особи прибережних установ і закладів зобов'язані сприяти свободі переміщення (доступу) на пляжі й до моря, а значить, забезпеченню охорони здоров'я всіх громадян. Саме за такою формулою працює влада Одеси. Але якщо якийсь громадянин хоче на орендованому пляжі отримати додаткові послуги, йому пропонують заплатити.

Проблема вбачається в тому, що законодавство України з даного питання є досить недосконалим, адже не існує єдиного нормативно-правового акта, який би регулював питання правового режиму пляжів в Україні (на відміну від більшості країн Європи, де питання доступу до земель загального користування, як у нашому випадку, врегульоване на законодавчому рівні); не існує єдиної загальноприйнятої класифікації пляжів, що породжує безпідставне розмежування правових режимів їх використання і охорони; наряду з правом загального користування пляжем законодавство України виділяє також право його спеціального використання, тобто земельна ділянка під пляжем може бути передана в користування в порядку укладення договору оренди пляжної території, а орендарі часто зловживають своїми правами (перешкоджають у доступі до пляжу, порушуючи тим самим договір оренди); законодавство України не визначає порядок реалізації права загального землекористування,

не конкретизує його, а до того ж не передбачає гарантій його реалізації.

У зв'язку з цим та враховуючи на все вищевикладене, вважаємо за необхідне розробити комплексний нормативно-правовий акт на рівні урядової постанови «Про правовий режим пляжів в Україні», в якому чітко мають бути закріплені положення, що регулюють єдине визначення поняття «пляж», сформульоване з використанням європейської термінології. При цьому потрібно врахувати, що пляж є територією загального користування відповідно до законодавства, тому обмеження його використання можливе лише у виняткових випадках, зазначених у Водному кодексі України.

Необхідно також чітко прописати на законодавчому рівні, за що з відпочиваючих може стягуватися плата. З цього питання можна скористатися Правилами устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси, затверджених рішенням Одеської міської ради від 5 квітня 2007 року № 1133-V, де до переліку таких послуг відносяться тапчани, шезлонги, пляжні парасольки тощо. У запропонованому нормативно-правовому акті має бути чітко вказано, що плата може стягуватися: безпосередньо за прохід до пляжної зони або до води (що має місце на пляжах АРК, м. Одеси, пляжах на березі Азовського моря). Мають бути встановлені також певні гарантії права загального користування пляжем. Такою гарантією може стати адміністративна відповідальність за вказані порушення.

Вважаємо також за доцільне внести відповідні зміни до Земельного кодексу України, де конкретизувати поняття загального землекористування і визначити всі правомочності даного права. Адже відсутність єдиного розуміння права загального землекористування зумовлює неоднозначне його трактування, а це, у свою чергу, породжує проблеми недоступності пляжів як територій загального користування.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Носік В.В. Право власності на землю українського народу: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 499.
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
4. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2807-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2807-15> (дата звернення: 01.06.2018).
5. Словник української мови: в 11 т. К.: 1975. Т. 6. Ст. 602.
6. Про затвердження Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідралічного вилучення та складування промислових відходів: наказ Держкоммістобудування від 19 грудня 1995 р. № 252 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0466-95> (дата звернення: 01.06.2018).

7. Про державний кордон України: Закон України від 04 листопада 1991 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (дата звернення: 01.06.2018).
8. Котовський М., Малишук Є.А., Проблеми допустимих рекреаційних навантажень на пляжі чорноморського узбережжя (на прикладі пляжів Скадовського району): зб. наук. праць. Рекреаційно-оздоровчий потенціал півдня України. Херсон, 2013. С. 51–55.
9. Про затвердження плану зонування території (зонінгу) м. Одеси: рішення Одеської міської ради № 1316-VII від 19 жовтня 2016 р. URL: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/89148/> (дата звернення: 01.06.2018).
10. Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси. Рішення Одеської міської ради № 1133-V від 5 квітня 2007 р. URL: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/7107/> (дата звернення: 01.06.2018).
11. Солдатова С.О. Теоретичні аспекти модернізації морського територіального управління Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали Одинадцятої щорічної Всеукраїнської наукової конференції, збірник тез доповідей. Суми: Сумський державний університет, 2011. С. 122–125.

Шматко Г. І. Незаконная застройка пляжей как рекреационных земель и нарушение прав граждан на свободный доступ к ним

Аннотация. Статья посвящена проблемам незаконного строительства и беспрепятственного посещения и использования пляжей. Эта статья также направлена на выявление проблемы законодательного определения и урегулирования пляжей как одной из основных рекреационных зон, а также на рассмотрение вопроса о присвоении пляжей как государственных территорий для массового использования населения посредством местного самоуправления через согласование контрактов с компаниями-арендаторами из-за отсутствия установленных регулируемых правил на государственном уровне.

Ключевые слова: пляж, рекреационная зона, право пользования, правовой режим, земельный участок, объекты недвижимости.

Shmatko G. Illegal construction of beaches as recreational lands and violation of citizens' rights to free access to them

Summary. The article is devoted to problems of illegal construction and unobstructed visit and use of beaches. This article is also aimed at identifying the problem of the legal definition and settlement of beaches as one of the main recreational zones, as well as the issue of the assignment of beaches as state territories for mass use of the population through local self-government through the negotiation of contracts with tenant companies due to the lack of established regulated rules for state level.

Key words: beach, recreation area, right to use, legal regime, land, real estate.

Чурик А. О.,

аспірант кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД СПІЛЬНОЇ ЧАСТКОВОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ

Анотація. Стаття присвячена проблемі та особливостям суб'єкта спільної часткової власності на земельну ділянку. Надано порівняльні характеристики суб'єктів права спільної часткової власності; процедуру об'єднання земельних ділянок; загальний перелік суб'єктів земельних відносин, визначений ст. 2 Земельного кодексу України. Він включає: громадян, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Водночас аналіз свідчить, що суб'єктами земельних відносин можуть виступати й інші особи. Суб'єктний склад спільної часткової власності на земельну ділянку визначений у частині 2 статті 86 Земельного кодексу України. Також слід мати на увазі, що стаття 89 Земельного кодексу закріплює суб'єктний склад спільної сумісної власності, саме земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам, якщо інше не встановлено законом.

Ключові слова: спільна часткова власність, власник, співвласник об'єднання, земельна ділянка.

Постановка проблеми. Суб'єктами земельних правовідносин прийнято вважати осіб, що наділені чинним законодавством правами та обов'язками, достатніми для участі в тих чи інших конкретних правовідносинах. Відповідно до Конституції України та Земельного кодексу України суб'єктами земельних правовідносин можуть бути: фізичні особи (громадяни, іноземні громадяни та особи без громадянства), юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України та іноземні), територіальні громади (реалізують свої правомочності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування), держави (Україна та іноземні держави реалізують свої земельні правомочності через відповідні органи державної влади).

Питанням, яке стосується аналізу правового статусу суб'єктів земельних правовідносин, займалися такі вчені, як: В.І. Андрейцев, А.М. Мірошниченко, В.В. Носік, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга тощо. Грунтуючись на їхніх наукових працях, можна дослідити статус суб'єктів права спільної часткової власності на земельну ділянку більш детально.

Мета статті – дослідження проблем та особливостей суб'єкта спільної часткової власності на земельну ділянку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальний перелік суб'єктів земельних відносин визначений ст. 2 Земельного кодексу України. Він включає: громадян, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Водночас системний аналіз земельного законодавства свідчить, що суб'єктами земельних відносин можуть виступати й інші

особи. Так, із ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України випливає, що земельними відносинами законодавець вважає Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Якщо приймати до уваги те, що володіння, користування і розпорядження землею, будучи правомочностями власника, становлять зміст права власності на землю, то тоді стає очевидним, що в ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України йдеться саме про право власності на землю. Доречно зазначити, що земельні відносини як предмет земельного права не можна обмежувати лише відносинами власності на землю. На думку більшості вчених, предмет земельного права значно ширше і включає відносини з охорони та відтворення земель, здійснення управління у сфері земельних відносин, застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення тощо. Отже, якщо в ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України мова піде про власність, то обов'язково своє місце має суб'єкт. Стаття 80 Земельного кодексу України серед суб'єктів права на власність виокремлює: а) громадян та юридичні особи – на землі приватної власності; б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, – на землі комунальної власності; в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності. Безперечно, що названі суб'єкти – власники землі – обов'язково повинні мати статус суб'єктів земельних відносин.¹

Порівняльний аналіз статей 80 і 86 Земельного кодексу України свідчить про те, що в суб'єктному складі власників на земельні ділянки виступають, на перший погляд, одні й ті ж особи. Але слід звернути увагу на те, що стаття 85 Земельного кодексу називає в якості суб'єкта права власності на землю іноземну державу. Між тим стаття 86 Земельного кодексу обмежується терміном «держава», маючи на увазі державу України. У зв'язку з цим виникає питання: чи може іноземна держава виступати суб'єктом права спільної часткової власності на земельну ділянку в Україні? Держава виступає одним із суб'єктів права спільної часткової власності на земельну ділянку. Вона є собою складним механізмом реалізації влади в суспільстві і характеризується наявністю системи органів, які здійснюють ті чи інші функції держави. Здійснення правомочностей власника земель, які перебувають у державній власності, покладено на органи державної виконавчої влади.²

Згідно зі статтею 84 Земельного кодексу України держава набуває права власності на землю у разі: а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб; б) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; в) прийняття спадщини; г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами; г) конфіскації земельної ділянки.

¹Земельний кодекс України: Коментар. / За ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. 4-те вид. Х.: Одісей, 2008. 624 с.

²Дзера, О.В. Цивільне право України : підручник / О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Юрінком Інтер, 2005.

Виходячи з наведених положень, можна зробити висновок, що держава (Україна) може стати одним зі співвласників часткової власності на земельну ділянку в разі прийняття спадщини, придбання частки у праві спільної часткової власності на земельну ділянку за цивільно-правовими угодами, під час передачі своєї частки у праві спільної часткової власності територіальними громадами на користь держави, а також під час конфіскації.³

Земельний кодекс не передбачає права спільної власності на землю нашої держави разом з іншими державами. Але в принциповому плані виникнення таких відносин не суперечило би вітчизняному законодавству. Але прикладів щодо співвласників двох держав немає, бо це б суперечило Конституції України, а саме статті 13: Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.⁴

Суб'єктний склад спільної часткової власності на земельну ділянку визначений у частині 2 статті 86 Земельного кодексу України: Серед суб'єктів права спільної власності на земельну ділянку Закон називає громадян та юридичні особи, а також державу, територіальні громади. Водночас у порівнянні стаття 89 Земельного кодексу закріплює суб'єктний склад спільної сумісної власності, саме земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам, якщо інше не встановлено законом. Очевидно, що для визначення суб'єктного складу спільної часткової власності необхідно проаналізувати та зіставити положення статей 86 та 89 Земельного кодексу України. Якщо виходити зі змісту статті 89 Земельного кодексу, то можна дійти висновку, що окрім громадян, суб'єктами даного виду спільної власності на земельну ділянку можуть виступати і юридичні особи. Перелік суб'єктів права спільної власності в статті 89 Земельного кодексу України є вичерпним.⁵

Між тим названі особи можуть виступати і суб'єктами права спільної часткової власності, як це передбачено статтею 86 Земельного кодексу. Окрім того, до суб'єктів права спільної часткової власності закон відносить районні та обласні ради. Стаття 86 Земельного кодексу України встановлює, що громадяни, юридичні особи, районні та обласні ради та органи державної влади є суб'єктами права спільної часткової власності на земельну ділянку.⁶

³Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: Монографія. Юрінком Інтер, 2006. 154 с.

⁴Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: Монографія. Юрінком Інтер, 2006. 154 с.

⁵Земельний кодекс України: Коментар. / За ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. 4-те вид. Х.: Одиссей, 2008. 624 с.

⁶Земельне право України: Підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.: За ред. М.В. Шульги. К.: Юрінком Інтер, 2004.

⁷Шульга М. Співвідношення земельно-правових та цивільно-правових приписів при регулюванні земельних відносин: стан та перспективи. Вісник Академії правових наук України. 2004. № 1. 118 с.

Право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає: а) під час добровільного об'єднання власниками належних їм земельних ділянок; б) під час придбання у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами; в) під час прийняття спадщини на земельну ділянку двома або більше особами; г) за рішенням суду. До договірних засад виникнення права спільної часткової власності на землю висуваються спеціальні вимоги. Так, відповідно до ч. 2 ст. 88 ЗК України договір про спільну часткову власність на земельну ділянку має укладатися в письмовій формі та посвідчуватись нотаріально.

Міжнародні організації та юридичні особи іноземних держав можуть мати на території України у власності будинки, споруди, інше майно соціально-культурного та виробничого призначення. Це положення знаходить відображення і в численних міжнародних договорах про торговельні відносини, науково-технічну співпрацю тощо. Іноземні держави можуть мати на території України у власності майно, необхідне для здійснення дипломатичних, консульських та інших міжнародних відносин у випадку й порядку, встановленому міжнародними договорами та законодавчими актами України. Відповідно до договорів за участю України на її землях можуть розміщуватися й використовуватися об'єкти власності іноземних держав.⁷

Правовий режим об'єктів права власності інших держав, юридичних осіб, спільних підприємств і міжнародних організацій визначається законодавчими актами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами. Окремі майнові об'єкти можуть бути спільними для кількох держав. Мова йде, зокрема, про природні об'єкти, а саме про окремі ділянки надр, у т. ч. континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України; конкретні родовища, окремі їх поклади або частини родовища корисних копалин; техногенні родовища корисних копалин; об'єкти будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у т. ч. споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод. Режим використання спільних природних об'єктів, розташованих на землях України та суміжних держав, визначається міжнародними договорами, ратифікованими Україною, а також Положенням Кабінету Міністрів України.

За статтею 85 Земельного кодексу України іноземні держави можуть набувати у власність земельні ділянки для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів. Стаття проголошує можливість набуття земельних ділянок на праві власності в Україні іноземними державами відповідно до міжнародних договорів. Земельний кодекс України передбачає спеціальну процедуру придбання земельних ділянок державної власності іноземними державами, проте не містить жодної вказівки, як повинно оформлюватися право власності на землю іноземної держави. Крім того, варто зважати на те, що процедура укладення міжнародного договору є досить складною і тривалою, особливо якщо враховувати ратифікацію міжнародного договору в порядку законодавчої процедури.

Висновки. Вихідними принципами (засадами) здійснення права власності в Україні, які дозволяють власнику в повній мірі здійснювати правомочності щодо належної йому власності

сті, є закріплені в Конституції України положення про те, що всі суб'єкти права власності рівні перед законом (ст. 13), кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Можна зробити висновок, що в теоретичному аспекті всі суб'єкти права спільної часткової власності є рівноправними і можуть бути співвласниками, незважаючи на особливості кожного із суб'єктів.

Проаналізувавши, можна підсумувати, що існує багато прогалин у законодавстві, що стосується права спільної часткової власності на земельну ділянку, які потребують удосконалення та корегувань.

Література:

1. Земельний кодекс України: коментар / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. 4-те вид. Х.: Одіссей, 2008. 624 с.
2. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Юрінком Інтер, 2006. 154 с.
3. Шульга М. Співвідношення земельно-правових та цивільно-правових приписів при регулюванні земельних відносин: стан та перспективи. Вісник Академії правових наук України. 2004. № 1. 118 с.
4. Земельне право України: підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. К.: Юрінком Інтер, 2004.
5. Цивільне право України: підручник / О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Юрінком Інтер, 2005. 890 с.

Чирік А. О. К вопросу о субъектном составе общей долевой собственности на земельный участок

Аннотация. Статья посвящена проблеме и особенностям субъекта общей долевой собственности на земельный участок. Представлены сравнительные характеристики

субъектов права собственности; процедура объединения земельных участков; общий перечень субъектов земельных отношений, определенный ст. 2 Земельного кодекса Украины. Он включает: граждан, юридические лица, органы местного самоуправления и органы государственной власти. Вместе с тем анализ показывает, что субъектами земельных отношений могут выступать и другие лица. Субъектный состав общей долевой собственности на земельный участок определен в части 2 статьи 86 Земельного кодекса Украины. Также следует иметь в виду, что статья 89 Земельного кодекса закрепляет субъектный состав общей совместной собственности, именно земельный участок может принадлежать на праве общей совместной собственности только гражданам, если иное не установлено законом.

Ключевые слова: общая частичная собственность, владелец, совладелец объединения, земельный участок.

Chyryk A. On the question of the subjective composition of the joint partial ownership of the land plot

Summary. The article is sanctified to the problem and features of the subject of joint partial ownership of the land plot. Comparative characteristics of the subjects of the right of joint partial ownership. Procedure for the association of land plots. The general list of subjects of land relations is defined in Article 2 of the Land Code of Ukraine. It includes: citizens, legal entities, local self-government bodies and state authorities. At the same time, the analysis shows that other subjects of the land relations can act. Subjective composition of joint ownership of a land plot is defined in part 2 of Article 86 of the Land Code of Ukraine: At the same time, it should be borne in mind that Article 89 of the Land Code establishes the subject matter of joint property, the land may belong to the right of joint ownership only to citizens, unless otherwise provided by law.

Key words: common partial property, proprietor, joint owner of association, lot land.

*Щестюк О. М.,**аспірант кафедри соціального права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕДУРИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності та особливостей реалізації земельних прав громадян України у сфері землеустрою в контексті процедури набуття у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності у межах норм безоплатної приватизації. Зроблено висновок про те, що земельні права громадян України у сфері землеустрою є їх індивідуальними процедурними можливостями, імперативний характер здійснення яких визначає зміст правовідносин у сфері землеустрою та дозволяє забезпечити задоволення потреб громадян України в реалізації їх матеріальних земельних прав як суб'єктів земельних суспільних відносин.

Ключові слова: землеустрій, процедурні земельні права, процедура реалізації, фактичний склад, заявник, правонабувач.

Актуальність теми. Передумовою осягнення сутності та особливостей реалізації земельних прав громадян України у сфері землеустрою є цілісне теоретичне та практичне розуміння правової основи їх регулювання, в якій окреслюється специфіка їх характеру і порядок здійснення, що дозволяє оцінити дієвість процедури набуття у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності у межах норм безоплатної приватизації.

Стан дослідження. Питання окремих аспектів реалізації земельних прав громадян у сфері землеустрою стало предметом дослідження багатьох науковців у сфері земельного та аграрного права, зокрема В.І. Андрейцева, Д.В. Бусуйок, С.В. Гринька, В.К. Гуревського, І.І. Каракаша, Т.О. Коваленко, Т.В. Лісової, П.Ф. Кулинич, А.Г. Мартина, А.М. Мірошніченко, В.В. Носіка, К.О. Настечко, О.О. Погрібного, К.І. Рибалки, В.І. Семчика, А.М. Третяка, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги. Зважаючи на відсутність у сучасній науковій літературі комплексного дослідження сутності та особливостей реалізації земельних прав громадян України у сфері землеустрою в контексті процедури їх реалізації, вважаємо за доцільне провести таке дослідження.

Метою дослідження є визначення сутності та особливостей реалізації земельних прав громадян України у сфері землеустрою в контексті процедури набуття у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності у межах норм безоплатної приватизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадяни України можуть бути суб'єктами земельних правовідносин з урахуванням законодавчо визначеного обсягу необхідних та достатніх можливостей, що визначають міру, ступінь та повноту їх участі в певних земельних правовідносинах. Практична реалізація означених можливостей залежить не лише від законодавчих приписів, а й від власного розсуду та волевиявлення таких суб'єктів, що є проявом їх земельних прав у суб'єктивному розумінні. Водночас поведінка безпосередніх учасників

земельних суспільних відносин повинна здійснюватися винятково через визначені державою юридичні засоби, тобто має узгоджуватися з нормативною основою механізму її правового регулювання.

Будь-які правовідносини є результатом реалізації певних норм права, котрі, зазвичай, поділяють на матеріальні та процесуальні. Крім цього, на переконання О.Ф. Скакун, з матеріальних юридичних норм можна виокремити процедурні норми матеріального права, які є необхідною умовою реалізації низки матеріальних регулятивних норм [1, с. 284].

З огляду на викладене, якщо матеріальні регулятивні норми земельного права позначають права, обов'язки або заборони участі визначеного законом кола суб'єктів у певних земельних правовідносинах, то матеріальні процедурні норми земельного права забезпечують можливості цих суб'єктів реалізувати такі матеріальні регулятивні норми. Процесуальні ж норми земельного права окреслюють можливості суб'єктів, які вважають свої матеріальні чи процедурні земельні права порушеними, в умовах спірності та невизначеності матеріальних земельних правовідносин звернутися до судових та інших органів із відповідною заявою про врегулювання спору та можливості користуватися всіма правами сторони у відповідному процесі [2].

Відмінності функцій норм земельного права у правовому регулюванні земельних суспільних відносин визначають функціональні відмінності суб'єктивних прав їх учасників, які об'єктивуються в правовідносини різного призначення. Розуміючи землеустрій як системну діяльність визначеного законом кола суб'єктів, яка спрямована на ефективне розміщення продуктивних сил, раціональну організацію використання й охорони земель та забезпечення екологічної безпеки землекористування, видається очевидним, що задоволення інтересів суб'єктів земельних суспільних відносин у сфері землеустрою відбувається через систему різних за функціональним спрямуванням видів земельних правовідносин, шляхом переведення загальних розпоряджень норм земельного права в індивідуалізовані суб'єктивні юридичні права, обов'язки, повноваження та відповідальність. Однак існування таких правовідносин характеризується не простим здійсненням управлінських функцій компетентними органами, а взаємопов'язаністю дій усіх суб'єктів земельних суспільних відносин у сфері землеустрою, які послідовно зумовлюють одна одну в межах системи управління, землевикористання й охорони земель.

Тоді як в реальній життєвій дійсності настають фактичні обставини, що вказані в гіпотезі певної правової норми, вона починає діяти, а її адресати набувають відповідних прав та обов'язків. Іноді правові норми визначають не просто сукупність юридичних фактів, як підставу настання певних правових наслідків, а їх конкретну послідовність та строк виникнення. Земельним правовідносинам, які виникають у сфері земле-

устрою здебільшого притаманне процедурно послідовне накопичення юридичних фактів, підставою виникнення яких є саме використання громадянами України, як потенційними суб'єктами земельних суспільних відносин у сфері землеустрою, своїх процедурних земельних прав у сфері землеустрою. Таким чином, послідовно здійснюючи свої процедурні земельні права, громадяни України стають суб'єктами земельних правовідносин у сфері землеустрою, фактично реалізуючи свої матеріальні земельні права.

Так, як вбачається зі змісту частини 6 статті 118 Земельного кодексу України, громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства чи особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, мають право подати клопотання до компетентного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який вправі передавати земельні ділянки державної чи комунальної власності у приватну власність [3]. Шляхом подання такого клопотання (з долученням усіх необхідних документів) зацікавлена особа практично здійснює своє процедурне право на звернення до компетентного органу для одержання безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності. Таким чином громадянин, фактично на власний розсуд, приступає до реалізації права набути у власність таку земельну ділянку, чим розпочинає визначену законом процедуру послідовно необхідного накопичення юридичних фактів.

Наступне право такої зацікавленої особи, що має бути послідовно реалізовано – це право отримати дозвіл від компетентних органів державної влади або органів місцевого самоврядування на розроблення проекту землеустрою в місячний строк з моменту подання відповідного клопотання про одержання безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності. Означеним правам відповідає обов'язок компетентного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність, розглянути таке клопотання у місячний строк і дати дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надати мотивовану відмову у його наданні (вичерпний перелік підстав для такої відмови, передбачено частиною 7 статті 118 ЗК України). У такий спосіб, між заявником та компетентним органом виконавчої влади або органу місцевого самоврядування виникають фактично перші правовідносини процедурного характеру, які складають передумови для реалізації заявником його матеріального права шляхом здійснення інших процедурних прав, передбачених чинним законодавством України. У будь-якому разі, орган виконавчої влади та орган місцевого самоврядування, які уповноважені передавати земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність, повинні забезпечити дотримання права заявника на незалежність, компетентність та об'єктивність розгляду його заяв (клопотань) з питань землеустрою.

Після спливу місячного строку, з моменту подання відповідного клопотання про одержання безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва

та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, подальша реалізація земельних процедурних прав заявником такого клопотання залежить від рішення компетентного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, до якого він звернувся (про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або про відмову у його наданні) та його своєчасності. Отже фактичний результат розгляду поданої заяви компетентним органом у встановлений строк визначає, яким наступним процедурним правом може скористатися її заявник:

- замовити розроблення проекту землеустрою після отримання дозволу відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування;
- замовити розроблення проекту землеустрою без надання дозволу відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, якщо після спливу встановленого законом строку відповідний орган не надав дозволу на розроблення проекту землеустрою;
- звернутися до органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади для досудового врегулювання спору про відмову у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки;
- скористатись процесуальним правом на звернення безпосередньо до суду із позовом про визнання протиправним рішення компетентного органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади про відмову у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

Однак обрати розробника проекту землеустрою, укласти з ним відповідний договір, а також скласти завдання на розробку відповідного виду землепорядної документації (проекти землеустрою, технічна документація) громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності мають право або після отримання від компетентного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування дозволу на розроблення проекту землеустрою, або якщо після спливу встановленого законом строку, відповідний орган такого дозволу не надав. Водночас, слід зауважити, що без реалізації вказаних процедурних прав, безоплатне одержання у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності не є можливим.

Після складення проекту землеустрою, щодо відведення земельних ділянок усіх категорій та форм власності (крім земельних ділянок зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, її розробник обов'язково погоджує її з територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Статтею 186-1 Земельного кодексу України передбачено випадки, у яких розробнику необхідно погоджувати проекти землеустрою з іншими органами державної влади, залежно від категорії земель, до яких належить земельна ділянка та її місця розташування. За ч. 4 даної статті розробник подає на погодження до органу, визначеного в частині першій цієї статті, за місцем розташування земельної ділянки оригінал проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, а до органів, зазначених у частинах другій і третій статті 186-1 ЗК України, – завірені ним копії проекту.

На вказаному етапі процедури безоплатного одержання у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, права громадян як замовників документації із землеустрою, передбачені ст. 27 Закону України «Про землеустрій», забезпечуються юридичними обов'язками розробників документації із землеустрою, визначеними в ст. 28 цього ж Закону [4]. Між громадянами та розробниками землевпорядної документації виникають цивільні правовідносини, суб'єкти яких реалізують взаємні права та обов'язки, поєднання яких дозволяє виокремити такі процедурні земельні права громадян у сфері землеустрою:

- доручати розробникам виконання робіт із землеустрою;
- встановлювати наукові, технічні, економічні та інші вимоги до документації із землеустрою;
- визначати строк виконання робіт і порядок розгляду документації із землеустрою;
- визначати за погодженням із розробником документації із землеустрою вартість робіт із землеустрою і порядок їх оплати;
- бути власником документації із землеустрою;
- проводити індексацію вартості виконаних робіт із землеустрою в порядку, встановленому законом;
- здійснювати контроль за виконанням робіт із землеустрою в порядку, встановленому законом;
- відстежувати дотримання розробником документації із землеустрою законодавства України, що регулює земельні відносини, а також державних стандартів, норм і правил під час здійснення землеустрою;
- бути проінформованим розробником документації із землеустрою про здійснення землеустрою;
- відстежувати виконання розробником документації із землеустрою всіх умов договору;
- розраховувати на те, що роботи із складання документації із землеустрою будуть виконані їм розробником у строк, передбачений договором, котрий не повинен перевищувати шести місяців з моменту його укладення;
- на достовірність, якість і безпеку заходів, які передбачені землевпорядною документацією.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації», документація із землеустрою земель, види яких визначені законом, є об'єктом державної експертизи, яка проводиться в обов'язковій формі, а тому проект землеустрою, розроблений для відведення земельних ділянок особливо цінних земель, земель лісгосподарського призначення, а також земель водного фонду, природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення підлягає обов'язковій державній експертизі [5]. У такому разі, громадянин, як замовник землевпорядної документації, автоматично стає одним із суб'єктів, що мають звернутися до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері державної експертизи для проведення обов'язкової державної експертизи документації із землеустрою. Видається, що за таких обставин громадянин, вже як замовник землевпорядної документації, може вчинити необхідні дії самостійно або доручити їх розробнику землевпорядної документації. Якщо документація із землеустрою про відведення земельних ділянок не підлягає обов'язковій державній експертизі, громадянин, як її замовник, має право ініціювати проведення добровільної державної експертизи. У такому разі, громадянин, як замовник землевпорядної документації, також може скориста-

тися правом обрати суб'єкта такого звернення. Позитивні висновки державної експертизи обов'язково враховуються компетентними органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування за умови затвердження відповідного виду землевпорядної документації щодо об'єкта державної експертизи.

Діяльність у сфері землеустрою – це наукова, технічна, виробнича та управлінська діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, що здійснюється при землеустрої; а державна експертиза землевпорядної документації – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка об'єктів експертизи на предмет їх відповідності вимогам законодавства, встановленим стандартам, нормам і правилам, а також підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо об'єктів експертизи. Зважаючи на викладене, ставши замовником державної експертизи, громадяни набувають такі права у сфері землеустрою:

- право надавати спеціально уповноваженому органу виконавчої влади у сфері державної експертизи під час здійснення ним державної експертизи письмові чи усні пояснення, зауваження, пропозиції щодо об'єктів державної експертизи чи з окремих їх рішень та обґрунтувань;
- право отримувати інформацію про хід проведення державної експертизи на всіх стадіях;
- право порушувати питання про заміну експертів;
- право знайомитися з висновками державної експертизи;
- право ініціювати проведення добровільної та повторної експертизи відповідно до закону;
- право використовувати у своїй діяльності результати й матеріали державної експертизи, відповідно до законодавства України;
- право на дотримання експертом державної експертизи встановлених строків та порядку її проведення;
- право на об'єктивне та якісне проведення державної експертизи.

Наступним етапом у формуванні земельної ділянки як об'єкта матеріальних земельних прав громадян України є її державна реєстрація. Як вбачається зі змісту ст.24 Закону України «Про Державний земельний кадастр», внесення до Державного земельного кадастру відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера здійснюється шляхом відкриття Поземельної книги на таку ділянку, на підставі заяви особи, якій за рішенням органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування надано дозвіл на розроблення документації із землеустрою [6]. Слід зазначити, що заява з доданими документами надається заявником особисто чи уповноваженою ним особою або надсилається поштою цінним листом з описом вкладення та повідомленням про вручення. Використання права на таке звернення зацікавленою особою є передумовою остаточного формування земельної ділянки для передачі її у власність чи користування із земель державної і комунальної власності.

Слід також звернути увагу на те, що використання таких прав громадянином-заявником нерозривно пов'язане з його обов'язком подати документи, які підтверджують можливість настання такого очікуваного та водночас необхідного юридичного факту, як здійснення її державної реєстрації. Такими документами є:

- заява встановленої форми;
- оригінал документації із землеустрою, яка є підставою

для формування земельної ділянки;

– оригінал документації із землеустрою, яка є підставою для формування земельної ділянки у формі електронного документа.

На підтвердження державної реєстрації земельної ділянки заявнику повертається належним чином засвідчений оригінал поданої документації із землеустрою, а також безоплатно видається витяг з Державного земельного кадастру про земельну ділянку, який містить всі відомості про неї, внесені до Поземельної книги, та кадастровий план земельної ділянки.

Одержавши вищевказані документи від державного земельного реєстратора, землекористувач, для завершення процедури безоплатного одержання у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, повинен скористатися правом подати до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування (компетентного органу приватизації) погоджений проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки для його затвердження. Вказане право землекористувача кореспондується з обов'язком такого органу у двотижневий строк, з дня отримання погодженого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (а в разі необхідності здійснення обов'язкової державної експертизи землеустрою документації згідно із законом – після отримання позитивного висновку такої експертизи) розглянути подане клопотання та прийняти рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки і надання її у власність.

У разі відмови компетентним органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування у передачі земельної ділянки у власність землекористувачеві, та у разі залишення його заяви без розгляду, землекористувач має право оскаржити таку відмову чи залишення клопотання без розгляду до суду. Отже слід зауважити, що чинне законодавство України не визначає підстав для відмови землекористувачеві у передачі земельної ділянки у власність або залишення такої заяви без розгляду [7].

Законодавче визначення переліку підстав, за яких орган приватизації, встановивши їх наявність, може прийняти рішення про відмову землекористувачеві у передачі земельної ділянки у власність або залишення такої заяви без розгляду, дозволило б гарантувати дотримання принципу законності під час прийняття таких рішень органами приватизації, чим забезпечити належне завершення процедури безоплатного одержання у власність земельної ділянки із земель державної та комунальної власності.

Як вбачається зі змісту статей 125 та 126 Земельного кодексу України, право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цього права, яке оформлюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав, шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Однією із засад державної реєстрації прав є її обов'язковість. Заявником реєстрації речових прав у досліджуваній процедурі є правонабувач (набувач права власності), у якого виникло речове право, або уповноважений ним особи [8].

Прихильники феноменологічного підходу до розуміння права вважають, що його основою є конкретна життєва ситуа-

ція чи правовідносини, а саме право знаходить свою реалізацію з прийняттям рішення в конкретній, юридично значущій ситуації [9, с. 31].

Об'єктивно, у досліджуваній процедурі безоплатного одержання у власність земельної ділянки із земель державної та комунальної власності настання юридичного факту у формі прийняття компетентним органом приватизації рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та надання її у власність відкриває юридичну можливість настання факту подання заяви про проведення державної реєстрації такого права власності [10]. Відтак, таку заяву можна визначити, як юридично-фактичну письмову вимогу правонабувача до суб'єкта державної реєстрації речових прав про офіційне визнання і підтвердження державою факту виникнення права власності на земельну ділянку. Шляхом подання заяви про проведення державної реєстрації такого права власності (із долученням усіх необхідних документів), правонабувач, практично здійснюючи своє процедурне право на звернення до компетентного органу державної реєстрації, спрямовує своє власне волевиявлення на офіційне визнання і підтвердження державою факту виникнення у нього права власності на земельну ділянку, яке дозволяє завершити визначену законом процедуру формування фактичного складу юридичних підстав його виникнення.

Праву на подання заяви про проведення державної реєстрації права власності на земельну ділянку та праву на офіційне визнання і підтвердження державою факту виникнення права власності на неї кореспондують певні обов'язки компетентного органу державної реєстрації, виконання яких вправі вимагати зацікавлений правонабувач. Тобто для того, щоб право власності офіційно було визнано й перебувало під охороною держави, повинен виникнути ще цілий комплекс особливих юридичних фактів, таких як:

- прийняття/отримання державним реєстратором документів для державної реєстрації прав, формування та реєстрація заяви в базі даних заяв;
- виготовлення електронних копій документів, поданих для державної реєстрації прав, шляхом сканування (у разі подання документів у паперовій формі) та їх розміщення у Державному реєстрі прав;
- встановлення черговості розгляду заяв, зареєстрованих у базі даних заяв;
- перевірка документів на наявність підстав для зупинення розгляду заяви, зупинення державної реєстрації прав, відмови у проведенні державної реєстрації прав та прийняття відповідних рішень;
- прийняття рішення про державну реєстрацію прав (у разі відсутності підстав для зупинення розгляду заяви, зупинення державної реєстрації прав, відмови у проведенні державної реєстрації прав);
- відкриття розділу в Державному реєстрі прав та/або внесення до відкритого розділу або спеціального розділу Державного реєстру прав відповідних відомостей про речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єкти цих прав;
- формування витягу з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав для подальшого використання заявником;
- видача/отримання правонабувачем документів за результатом розгляду заяви.

Зацікавленість держави у реалізації громадянами їх матеріальних земельних прав спрямовується на раціональну організа-

цію використання і охорони земель, а також на оптимально-ефективне здійснення владних управлінських функцій органами державної влади й органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Як вбачається зі змісту ч. 10 ст. 24 Закону України «Про Державний земельний кадастр», державна реєстрація земельної ділянки скасовується Державним кадастровим реєстратором, який здійснює таку реєстрацію, якщо протягом одного року з дня здійснення державної реєстрації земельної ділянки речове право на неї не зареєстровано з вини заявника. Очевидно, що це мало би бути важелем впливу на таку особу. Закон обумовлює можливість застосування такої санкції до набувача права власності на земельну ділянку у разі, якщо з його вини компетентні органи державної реєстрації не здійснили процедури офіційного визнання і підтвердження державою факту виникнення права власності на неї.

Водночас чинне законодавство України не визначає ані чіткого переліку обов'язків правонабувача у процедурі офіційного визнання і підтвердження державою факту виникнення права власності на земельну ділянку, ані процедури встановлення факту невиконання правонабувачем покладених на нього обов'язків та можливостей виконати таких обов'язків у фактично існуючих обставинах. Це означає відсутність передбаченої державою процедури встановлення вини правонабувача і виявлення наявності причинного зв'язку між невиконанням ним його обов'язків і такими негативними наслідками цього, як нездійснення державної реєстрації речового права на земельну ділянку. Відтак, видається доцільним, або внести законодавчі зміни до ч.10 ст.24 Закону України «Про Державний земельний кадастр», або встановити відповідні гарантії додержання прав громадян-правонабувачів у випадках скасування державної реєстрації земельної ділянки Державним кадастровим реєстратором на такій підставі.

Висновки. Земельні права громадян України у сфері землеустрою є їх індивідуальними процедурними можливостями, імперативний характер здійснення яких визначає зміст правовідносин у сфері землеустрою та дозволяє забезпечити задоволення потреб громадян України у реалізації їх матеріальних земельних прав як суб'єктів земельних суспільних відносин.

Практичне здійснення громадянами України їх процедурних земельних прав за набуття у власність земельних ділянок із земель державної або комунальної власності у межах норм безоплатної приватизації є проявом їх власного волевиявлення, яке спрямовується на набуття, офіційне визнання та охорону такого права державою.

Послідовне здійснення громадянами України їх земельних прав у сфері землеустрою за набуття права власності на земельну ділянку дозволяє забезпечити фактичне та юридичне формування земельної ділянки як об'єкта матеріальних земельних прав громадян України.

Проведений аналіз особливостей здійснення земельних прав громадян України у сфері землеустрою вказує на необхідність невідкладного вдосконалення процедури їх реалізації.

Література:

1. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
2. Щестюк О.М. Класифікація земельних прав громадян України. Вісник Львівського університету. Серія юридична, 2017. Випуск 64. С. 192–200.
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page4> (дата звернення: 11.06.2018).
4. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 р. № 858-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/858-15/paran178#n178> (дата звернення: 11.06.2018).

show/858-15/paran178#n178 (дата звернення: 11.06.2018).

5. Про державну експертизу землепорядної документації: Закон України від 17 червня 2004 р. № 1808-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1808-15?test=XX7MfyrCSgkyARGIZiilyO3hHI44Ms80msh8Ie6> (дата звернення: 11.06.2018).
6. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07 липня 2011 р. № 3613-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3613-17/page?text=%EF%EE%EC%E8%EB%EE%EA> (дата звернення: 11.06.2018).
7. Рибалка К.І. Особливості приватизації земель запасу громадянами України. Право і суспільство. 2014. № 6.1(2). С. 143-147. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_

Щестюк О. Н. Земельные права граждан Украины в сфере землеустройства в контексте процедуры их реализации

Аннотация. Статья посвящена исследованию сущности и особенностей реализации земельных прав граждан Украины в сфере землеустройства, в контексте процедуры приобретения в собственность земельного участка из земель государственной или коммунальной собственности в пределах норм бесплатной приватизации. Сделан вывод о том, что земельные права граждан Украины в сфере землеустройства являются их индивидуальными процедурными возможностями, императивный характер осуществления которых определяет содержание правоотношений в сфере землеустройства и позволяет обеспечить удовлетворение потребностей граждан Украины в реализации их материальных земельных прав, как субъектов земельных общественных отношений.

Ключевые слова: землеустройство, процедурные земельные права, процедура реализации, фактический состав, заявитель, наследник.

Shchestiuk O. The land rights of the Ukrainian citizens in the field of the land management in the context of the procedure of their implementation

Summary. The article is devoted to the analysis of the notion and peculiarities of the realization of the land rights of Ukrainian citizens in the field of the land management in the context of the procedure on acquiring land plots from the lands of state or communal ownership in the framework of the norms of the free-of-charge privatization. It is concluded that the land rights of the Ukrainian citizens in the field of the land management are their individual procedural capabilities, the imperative nature of which, determines the content of legal relations in the field of land management and allows to ensure fulfillment of the needs of the Ukrainian citizens in the realization of their material land rights as subjects of the land public relationships.

The consistent on realization of the Ukrainian citizens land rights in the field of land management when acquiring ownership of a land plot allows for the actual and legal formation of a land plot as an object of material land rights of Ukrainian citizens.

The analysis of the peculiarities on realization of the land rights of the citizens of Ukraine in the field of the land management indicates the necessity of urgent improvement of the procedure of their implementation.

Key words: land management, procedural land rights, implementation procedure, actual composition, applicant, contractor.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Us O. V.,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor Department of Criminal Law № 1
Yaroslav Mudryi National Law University*

CRIMINAL AND LEGAL ESTIMATION OF BEHAVIOUR OF PERSON

Summary. The article is devoted to the problems of criminal and legal estimation of behaviour of person. Correlation of criminal and legal estimation of behaviour of person and qualification of crime is set. Investigational stages of criminal and legal estimation, found out its criminal and legal value. The expounded suggestions are in relation to expediency of the legislative fixing of algorithm of criminal and legal estimation.

Key words: criminal and legal estimation, behaviour of person, qualification of crime.

Problem setting. In case of committing of act, that involved or put under the real threat the damnification to the law-enforcement public relations, values, blessing, laws and interests of person, to society or the states, a person, it is necessary to give the proper legal estimation to it. Such legal estimation will give an opportunity to decide a question about expedience of bringing in of person to legal responsibility. Founding of criminal responsibility is a committing by a person publicly of dangerous act that contains a corpus delict foreseen by the Criminal code (part of CC). For this reason the criminal and legal estimation of behaviour of person consists in establishment in the committed by a person act of elements (their signs) of corpus delict foreseen by a criminal and legal norm.

Analysis of recent research and publications. A large value is given in science of criminal law to the question of criminal and legal estimation of behaviour of person, as correct legal opinion of committed act is the necessary condition of achievement of legality at administering law in connection with realization of criminal realization (investigation). Any error at the estimation of behaviour of person can pull at after itself its conviction is groundless, or groundless acquittal, or application, to owe norms CC, that does not contain all criminal and legal signs of committed by its act.

Such scholars as L.D. Haukhman, M.Y. Korzhanskyi, V.N. Kudriavtsev, B.A. Kurinov, V.V. Marchuk, V.O. Navrotskyi, O.I. Raroh, S.A. Tararukhin and others studied the fundamental issues of crimes classification in their works at different times. Ye.V. Blahov, V.V. Kolosovskiy, V.O. Navrotskyi, R.A. Sabitov and other scientists considered separate aspects of this problem, related to the study of the classification of other criminal and legal acts (minor acts, socially dangerous acts committed by insane persons, acts lawfully causing damage to law enforcement interests, etc.). At the same time, a number of problems of criminal and legal assessment of individual behavior were not given sufficient attention.

The objective of the article is to study the problems of criminal and legal assessment of personal behavior, to establish the stages and the relationship with the crime classification, to determine the criminal and legal significance.

Basic material. The basic setting of criminal and legal estimation of behaviour of person (its aim) is attributing of act to multiplicity of crimes. The result of such estimation is qualification of crime, namely an exact and complete reflection of committed

act is in the formula of qualification (reference is in a corresponding judicial document on digital denotation (number) of the article (parts of the article, point) of Special part of CC, and on occasion – and on the article (part of the article) of its General part, that foresee a committed act).

A search of criminal and legal norm at the estimation of behaviour of person is a task of considerable complication. The object of such estimation actually is behaviour of person (an act is committed by its) too, that is examined from the point of view of criminal illegality, i. e. foreseeing of its in a penal law as to the crime. The types of unlawful behaviour are described in corresponding criminal and legal norms that is contained in Special part of CC, and compositions of crimes have the name. For this reason, at the criminal and legal estimation of behaviour of person of value gets to all individual not circumstances (to the signs) that take place at the committed of particular act, but only those that have a legal value, i. e. present a certain corpus delict. From totality of signs that characterize behaviour of person, a subject that carries out the criminal and legal estimation of such behaviour elects those that is marked in the norm of penal law only, as signs of certain corpus delict. The use of pointing on a corresponding criminal and legal norm the internal, substantial in content aspect of criminal and legal estimation of committed a person act allows to represent.

We should note that classification is traditionally associated with the commission of a crime both in the theory of criminal law and in investigative and judicial practice. However, in addition to the crime classification, there is also a classification (criminal and legal assessment) of an act that is not criminal, although it is provided for in the Criminal Code (in particular, the classification of a minor act; an act committed under circumstances that exclude its criminal nature, etc.) and classifications (criminal and legal assessment) of personal post-criminal behavior. The classification of a crime, the classification of an act, which is not criminal, and the classification of personal post-criminal behavior are covered by a broader (generic) notion – «criminal and legal classification». That is why the characteristics inherent in the criminal and legal classification (its main characteristics) are also characterized by the classification of a crime, and the classification of an act, which is not criminal, and the classification of personal post-criminal behavior, considering the peculiarities inherent in this particular notion (categories).

At the same time, it should be noted that since classification involves evaluating a certain legal fact (events, case, and behavior) from the etymological point of view, an act, which is not criminal, and personal post-criminal behavior for criminal law can be assessed only from the point of view of criminal and legal assessment. In this regard, we believe that criminal and legal assessment of an act that is not criminal and personal post-criminal behavior should be considered as types of criminal and legal classifications.

The above gives grounds to assert that the *criminal and legal assessment of personal behavior (classification) as a generic no-*

tion (phenomenon) is divided into such types (includes three groups of assessments): a) crime classification; b) classification of an act that is not criminal; c) classification of post-criminal personal behavior. The given terms correlate as generic and species ones.

Summarizing the positions of scientific literature, we can conclude that the term of classification is considered in two aspects: a) as a process – the activity of certain subjects as of assessment and establishment of conformity (identity) of the actual and legal features of an act committed by a person (the features of an act committed by a person and the features of a crime or features of an act that is not criminal or signs of personal post-criminal behavior under the criminal law), and b) as a result of such activity – the legal consolidation of the established conformity (identity, identity), the definition of the criminal-law norm to be applied.

Personal behavior is criminally assessed by establishing the criminal and legal (criminally significant) features, a definition of a criminal and legal norm to be applied, and establishing the conformity (identity) of the features of the committed act (behavior) to the features (requirements) of a particular criminal and legal norm.

The criminal and legal assessment of personal behavior is one of the stages of the criminal law application, and in fact, is the application of its disposition and hypothesis, which is traced in the appropriate stages of classification. In a law theory distinguish from three to six stages (phases) of law application (what, in turn, also it can divide into certain kinds), in particular: a) establishments of actual circumstances, on that a legal norm is counted; b) choice of norm that is subject to application under the circumstances; c) analysis of norm that is subject to application, from the point of view of its legality; d) verification of action of norm in space, in time and after the circle of persons; e) decision of collision (competition, inconsistencies) of norms of law and establishment of blanks (defects) in a law; f) raising act of application of norm of law and his implementation.

Also and in science of criminal law scientists spare considerable attention to development of algorithm of criminal and legal estimation of behaviour of person. So, in opinion of L. D. Gauchman, the criminal and legal estimation (qualification) of committed by a person act consists of totality of four components. The first consists in that qualification of crime shows by itself a legal estimation exactly of criminal act, i.e. act that contains all signs of corpus delict, foreseen by CC. A scientist considers that establishment of that is an act by a crime, or not lies outside qualification. The so-called negative, uncompleted qualification of crime, that is incompatible with positive, complete qualification, takes place in such case, as is absent its legal founding. The second component of qualification are signs of committed by a person act, i.e. totality of actual signs of committed crime. The third component are legal signs of corpus delict, foreseen by CC, that is contained not only in the norms of Special part of CC but also in the norms of General part of CC and in those laws and normatively-legal acts on that is reference in blanket dispositions of the articles of Special part of CC. A fourth component is establishment and legal fixing of exact accordance between the signs of committed crime and signs of corpus delict, foreseen by CC [1, p. 14–18].

Supporting this position A. I. Rarog marks that it is legitimate to talk about qualification in wide sense, i.e. about criminal and legal estimation of act to establishment of its criminal character, and about qualification in narrow sense, i.e. about qualification exactly of crimes [2, p. 15].

With the aim of correct criminal and legal estimation of behaviour of person Ye. V. Blagov offered all signs of corpus delict to divide into two groups: a) signs that characterize a self-crime: publicly dangerous act, publicly hazard effects, causal connection between an act and consequences, method, instruments and facilities of commission of crime; b) signs that characterize the terms of commission of crime, in particular: object of crime, place, time and situation of its commission, physical person, achievement of corresponding age, from that a person can be subject to criminal responsibility, obligation, data that characterize the special subject of crime, and also guilt, reason, aim and emotions. It, in opinion of scientist, grounds a decision-making sequence about criminal and legal estimation committed, namely: first made decision about foreseen (unforeseen situation) of the set actual circumstances to those signs of composition, that characterize a self-crime (publicly dangerous act, publicly hazard effects, causal connection between an act and consequences, and also method, instruments or facilities of commission of crime), and then made decision about foreseen (unforeseen situation) of the set actual circumstances to those signs that characterize the terms of commission of crime (object of crime, subject (general and special) of crime, guilty, reason, aim and emotions) [3, p. 111–113].

In cases when a legal estimation brings committed over to the conclusion, that it is not criminal, i.e. does not contain signs none of syllables of the crimes foreseen by a penal law, then such estimation does not result in qualification of act in default of its legal founding. It is predefined also by that, firstly, the choice of criminal and legal norm in the process of estimation of behaviour of person means a decision-making, that is fixed in the legal act of organs of pre-trial investigation and court in case (to realization), and, secondly, in itself conceivable process of estimation of behaviour of person does not have a legal value, generates no law consequences until its result will not be foreseen in a law applicable act during realization of qualification committed.

Thus, in an order to decide the question of criminal and legal estimation of behaviour of person it is necessary to conduct corresponding actions (operations). Persons that carry out pre-trial and judicial investigation holding to set procedure of actions develop the plan of realization of necessary inquisitional actions, as a criminal and legal estimation of act requires skills, knowledge of criminal legislation, logic and corresponding methodology.

Research of scientific literature results in a conclusion that different positions speak out authors in relation to the stages (phases, algorithm) of criminal and legal estimation of behaviour of person. The stages of criminal and legal estimation are elements (constituents) of certain activity that is separated in time and are characterized the specific set of operations (actions), that peculiar each of them. At the same time all of them interlace from each other and complement each other. During realization of the mark, to our opinion, it is possible to distinguish such stages (phases):

1. Establishment of all actual (objective and subjective) signs of behaviour of person and finding out, that the committed owns or not owns the sign of illegaty, what inherent for a certain crime, foreseen by CC. On this stage of criminal and legal estimation: a) set the most general generic features, what inherent offence in general; b) set type of legal relationships; c) decides question about that, or a case that is examined belongs, to the group of crimes or its belongs to other type of offence and d) turns out what branch of the law regulates such legal relationships. Only after establish-

ment of fact of commission of act that owns the signs of crime, person that carries out criminal and legal estimation, a presence in committed of signs of certain corpus delict, penal law foreseen by a norm sets.

2. Finding out of all signs, that inherent to behaviour persons that have criminal and legal value. Depending on that, all actual circumstances of criminal case (realization) are full set as far as, as far as exactly they are investigational and analysed, the correct criminal and legal estimation of behaviour of person will be given.

It should be noted that at opening of criminal realization sufficiently often there is only a minimum volume of information about a commission of crime. In the process of pre-trial investigation, an amount (volume) and quality of facts that have a criminal and legal value increase, and in the moment of completion of investigation of case the corresponding subject of qualification must own all necessary and substantial data about committed crime. Depending on that, all actual circumstances of criminal case (realization) are full set as far as, as far as exactly they are investigational and analysed, correct qualification of committed crime will be carried out.

3. Establishment of criminal and legal norm (article, part, point of the article of penal law) that most full and exactly foresees responsibility for a committed a person act. I.e. after the decision of question about family legal opinion of behaviour of person, admitting that an act contains the signs of crime, passing comes true to the third stage. On this stage is an estimation after the type of crime, i.e. a question decides about that, what norm of penal law embraces an act that is examined. The sequence of executions on this stage consists in comparison of signs that characterize an *object, objective side, subject, subjective side* of committed act and signs of corpus delict foreseen by a corresponding criminal and legal norm. At establishment of likeness (to equality) of these signs it is possible to estimate behaviour of person as criminal. And in case of *absence* of such likeness (to equality), behaviour of person as criminal estimating is impossible. In addition, the criminal and legal estimation of behaviour of person foresees differentiation of alike (similar) syllables of crimes.

It should be noted that on this stage of criminal and legal estimation of behaviour of person it is necessary also to set: a) limits of action (actions) of penal law at times, in space and after the circle of persons, b) authenticity of text of criminal and legal norm taking into account changes and additions, c) type of disposition of criminal and legal norm (simple, descriptive, reference, blanket), d) or does not have circumstances that eliminate possibility of bringing in of person to criminal responsibility, e) or committed crime individually or in participation, f) or committed complete or unfinished crime, g) or committed form single crime or multiplicity crime (repeated, totality, relapse), and other like that.

Consider that the result of criminal and legal estimation of behaviour of person must be admission of presence in the act of person of elements (their signs) of corresponding corpus delict committed individually or in participation, complete or unfinished, in default of signs: 1) act that is unimportant (P. 2 Article 11 CC); 2) circumstances that eliminate criminality of act (necessary defensive; detention of person that committed crime; absolute necessity; physical and somatic compulsion; and other like that); 3) acts that are not a crime, for lack of its separate elements, their signs (absence of the article of crime, subject of commission of crime, guilt, and other like that); 4) voluntary abandonment at an unfinished crime; 5) effective repentance, in cases specially of foreseen by

a penal law; 6) termination of limitations of bringing in to criminal responsibility and other like that.

4. Establishment of accordance of signs of committed act (actual circumstances of case) to the signs of crime, penal law and fixing of such conclusion foreseen by a norm in a corresponding judicial document. On this stage of criminal and legal estimation of behaviour of person actually and qualification of committed by its act comes true.

A criminal and legal estimation, as a result of thinking, is subject to the legal (judicial) fixing in corresponding judicial documents, what employees of corresponding public authorities fold within the limits of the plenary powers. The marked estimation comes true in a statutory judicial form (to the order), for this reason the judicial result of criminal and legal estimation of behaviour of person is raising of judicial act (decision or sentence). Thus, in an eventual account the criminal and legal estimation of behaviour of person foresees an obligatory conclusion (result) – qualification of committed crime.

It is expedient to mark, that qualification of crime, as a result of criminal and legal estimation of behaviour of person, and actually such estimation does not coincide, as separate norms of General and Special parts of penal law are used at a criminal and legal estimation, however on them can be absent reference during qualification of crime. What be more, in the act of person can be present row of characterizing (aggravating) signs that is foreseen by different parts of the corresponding article of Special part of CC, however during qualification in the certain cases of reference it takes place only on part of the article with a most sequence number.

It should be noted that in inquisitional-judicial practice can be a question about the additional criminal and legal estimation of behaviour of person or in general about its new estimation. An additional criminal and legal estimation takes place in case of establishment of absence of complete (exact) accordance (to equality) between the signs of committed a person act and elements (by their signs) of corpus delict foreseen by a certain criminal and legal norm. A new criminal and legal estimation (overvalue) of behaviour of person is the repeated process of establishment of accordance (to equality) of signs of committed act to the signs of corpus delict foreseen by a penal law, and also comparison of both groups of signs, from before set, that results in a new result and determines what crime it quite and what criminal and legal norm it is foreseen in a penal law. Thus, the *alteration of crime classification* is the adjustment of the previous (primary and subsequent) classifications results. Classification change is a change in the criminal and legal assessment of a committed act by replacing or changing (clarifying) the criminal and legal regulation that is to be applied, in whole or in part [4, p. 333].

It should be noted that from a legal point of view, changes in classifications include no changes in assumptions (versions) put forward during the collection and evaluation of the actual case (proceedings) circumstances as of the possible applicable regulation, arising in the mind of the classification subject, but only changes reflected in the procedural documents.

The Criminal Procedural Code sets rules (limits) for alteration of the criminal and legal classification. That is, such a change will meet the law, if there are appropriate grounds, certain conditions and procedures are met including guarantees of ensuring the rights of the suspect (an accused, a convict) and the victim. For example, the procedure for changing the information (criminal

and legal classification) includes the steps as follows: 1) drafting and approval of a new indictment, stating the changed information and the justification of the decision (part 1 Art. 341 of the Criminal Procedural code); 2) providing copies of a new indictment to participants of court proceedings; 3) explaining the victim the right to support the charges in the previously submitted amount, in case the prosecution is raising the question of criminal law application in the changed indictment, providing for liability for a less serious crime, or reduction of the charge (part 3 Art. 338 of the Criminal Procedural code); 4) explaining the victim the change of information; 5) adjourning the trial to give the, accused person, defense lawyer the opportunity to prepare for defense against the new charge (part 4 Art. 338 of the Criminal Procedural code).

At the same time, the Criminal Procedural code also gives *restrictions* on the alteration of criminal and legal classification by the relevant courts.

The correct, stable and reasonable criminal and legal estimation of behaviour of person has a fundamental value, as it: a) provides legality during realization of justice; b) guarantees laws and legal interests of victim and person that committed crime, promotes individualizations of criminal responsibility and punishments in exact accordance with the norms of Special and General parts of CC; c) provides realization in the general lines of legal and criminal and legal principles (values) of application of norm of law (justice, humanism, guilty responsibility, and other like that); d) determines legal and reasonable application of institutes and norms of General part of CC, that regulate awarding punishment, release from criminal responsibility and from punishment or its serving, redemption of previous conviction, and other like that; e) founding of application of force events of educator character for minor, force events of medical character or other events criminally of legal character; f) stipulates the judicial order of investigation of crimes, set by a criminal judicial legislation; g) allows correctly to describe the state, structure and crime tendency, creates pre-conditions for the exposure of tendencies of the last and development of the most effective events of fight against criminality and separate types of crimes, in particular, by the improvement of criminal legislation.

Conclusions. It all goes to show that a criminal and legal estimation of behaviour of person is the fundamental, essential, central,

cored part, by the kernel of application of penal law in inquisitional and judicial practice. For this reason deem it wise to set the stages (algorithm) of criminal and legal estimation of behaviour of person at legislative level, to work out its single logical system that will allow maximally to bring down the risk of investigators and judicial errors.

References:

1. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва, 2013. 576 с.
2. Рапог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Санкт-Петербург, 2002. 304 с.
3. Благоев Е.В. Применение уголовного права. Санкт-Петербург, 2004. 505 с.
4. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації. Харків, 2018. 368 с.

Ус О. В. Кримінально-правова оцінка поведінки особи

Анотація. Стаття присвячена проблемам кримінально-правової оцінки поведінки особи. Встановлено співвідношення кримінально-правової оцінки поведінки особи та кваліфікації злочину. Досліджені етапи кримінально-правової оцінки, з'ясоване її кримінально-правове значення. Висловлені пропозиції щодо доцільності законодавчого закріплення алгоритму кримінально-правової оцінки.

Ключові слова: кримінально-правова оцінка, поведінка особи, кваліфікація злочину.

Ус О. В. Уголовно-правовая оценка поведения лица

Аннотация. Статья посвящена проблемам уголовно-правовой оценки поведения лица. Установлено соотношение уголовно-правовой оценки поведения лица и квалификации преступления. Исследованы этапы уголовно-правовой оценки, выявлено ее уголовно-правовое значение. Высказаны предложения о целесообразности законодательного закрепления алгоритма уголовно-правовой оценки.

Ключевые слова: уголовно-правовая оценка, поведение лица, квалификация преступления.

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТІ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню історичного розвитку кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки на транспорті. Розглянуті кримінально-правові нормативні акти, чинні на території нинішньої України з XI ст. Виділені етапи історичного розвитку законодавчих конструкцій диспозицій кримінально-правових норм про порушення правил безпеки на транспорті в Україні.

Ключові слова: кримінальне право, генезис кримінальної відповідальності, безпека руху та експлуатації транспорту, порушення правил безпеки на транспорті.

Постановка проблеми. Споконвічною проблемою людини є швидке й ефективне пересування, а отже, створення таких видів транспорту, що дозволяли б перевозити якомога більше пасажирів і вантажів. Зазначені потреби, у свою чергу, зумовлюють конструювання транспортних засобів, що мають великі габарити, вагу та швидкість, а тому є джерелами підвищеної небезпеки. Поводження з ними потенційно пов'язане з можливістю завдання шкоди життю, здоров'ю та власності людини. Проблема безпеки руху й експлуатації транспорту здавна відома людству, має свою історію пошуку напрямів вирішення, зокрема, заходами кримінально-правового характеру. Кримінально-правові питання транспортних злочинів досліджувалися вченими України, зокрема: О. Балобановим, В. Борисовим, С. Гізімчуком, В. Гуславським, В. Касинюком, З. Корчевою, О. Котовенком, В. Мисливим, О. Опальченком, В. Пруссом, В. Тихим та іншими. Проте особливостям історичного розвитку кримінально-правової охорони безпеки руху й експлуатації транспорту приділялося недостатньо уваги.

Мета статті – дослідити історичний розвиток законодавчих конструкцій диспозицій кримінально-правових норм про порушення правил безпеки на транспорті, чинних на території нинішньої України в різні часи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичний розвиток законодавства, що діяло на території України в різні часи, свідчить про те, що безпека руху й експлуатації транспорту з давнини були об'єктом правової охорони.

За часів Київської Русі транспортними засобами були тварини (здебільшого коні) та гужові вози, які ще збереглися як немеханічні транспортні засоби, якщо їх використовують для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів.

Згідно зі ст. 12 короткої редакції «Руської правди» («Правди Ярослава»), часом появи якої вважають 10–30-і рр. XI ст., злочином вважалося незаконне користування чужим майном, особливо самовільна їзда на чужому коні [1, с. 56, 64]. На Запорізькій Січі у XVIII ст. поширеним був такий злочин, як конокрадство, яке, всупереч законодавству, розглядалося населенням як тяжкий злочин, через який траплявся й самосуд

[1, с. 242]. Вищезазначені кримінально-правові норми, що були чинними на території України, охороняли суспільні відносини, близькі до тих, які зараз охороняє ст. 289 Кримінального кодексу (далі – КК) України, що передбачає відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом.

Ст. 17 гл. XXII «Соборного уложения» Росії 1649 р. визнавала злочинними дії особи, яка «с похвалы или с пьянства, или умыслом наскачет на лошади на чью жену, и лошадей ея стопчет и повалит, и тем ее обесчестит, или ея тем боем изувечит <...>». 1732 р. для лихачів було введено смертну кару [2, с. 17].

Необхідність нормативної регламентації порядку руху гужового транспорту виникла у XVII ст. Одним із нормативних актів, що дійшли до наших часів, є Указ царів Івана та Петра, датований 3 січня 1683 р., в якому зазначалося: «Великим государем ведомо учинилось, что многие умели ездить в санях на возгах с бичами большими и, едучи по улицам, небрежно, людей побивают, то впредь с сего времени на возгах не ездить».

У Російській імперії безпека руху й експлуатації транспорту охоронялася комплексом кримінально-правових норм «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г.», зокрема, норм про суходільне сполучення (відповідальність за неналежне утримання доріг, переправ, мостів; за пошкодження, захащення залізничних шляхів; за порушення правил керування локомотивами та їх експлуатації; за несвоєчасне повідомлення про пошкодження або захащення залізничних шляхів; про річковий транспорт (відповідальність за пошкодження шлюзів, гребель, водоспусків чи інших гідротехнічних споруд або суден; несправне утримання річкового водного шляху й обладнання; неналежний нагляд за роботою експлуатаційних служб); про морський транспорт (відповідальність за порушення правил безпеки руху чи експлуатації суден) [3, с. 96].

Поява у XVIII ст. самохідних екіпажів зумовила потребу в розробленні правил їх руху. Для безпеки руху попереду парового автомобіля, що рухався, повинна була йти людина із червоним прапором, яка попереджала про можливу небезпеку.

Прототип досконалого автомобіля з бензиновим двигуном побудований німецькими інженерами К. Бенцем і Г. Даймлером 1885–1886 рр. Перші правила руху для автомобілів уведено 14 серпня 1893 р. у Франції.

1897 р. у Російській імперії міські думи Москви й Петербурга обговорювали можливість встановлення спеціальних правил для «автоматичних екіпажів», а трьома роками пізніше міська дума Петербурга затвердила «Обязательное постановление о порядке пассажирского и грузового движения по городу С.-Петербургу на автомобилях» [4, с. 78–79]. 1901 р. до Росії завезено 40 автомобілів. На початку Першої світової війни автомобільний парк країни налічував лише 12 тис. одиниць, але потреби у військових перевезеннях зумовили збільшення закупівлі автомобілів. Наприкінці 1924 р. на заводі Автомобільного

Московського товариства виготовлено 10 перших вантажних автомобілів, а 1940 р. з конвеєрів зійшло 145, 4 тис. автомобілів, серед яких 136 тис. вантажних [5, с. 135].

Наведені факти свідчать про те, що з розвитком і вдосконаленням транспортних засобів зростало й усвідомлення тієї суспільної безпеки, яку вони несуть під час їх використання. Це усвідомлення втілювалося в ухваленні нормативних актів, які, по-перше, встановлювали правила експлуатації та руху транспортних засобів, по-друге, встановлювали відповідальність за порушення цих правил.

Проблема безпеки експлуатації транспорту в її сучасному розумінні постала в Україні саме за часів розвитку капіталістичних відносин у Російській імперії. Як і в інших, більш розвинутих державах Західної Європи й Америки, це явище пов'язане з розвитком залізничного транспорту.

Це підтверджується такою пам'яткою історії кримінального законодавства, як «Уголовное уложение» Росії від 22 березня 1903 р. [6]. Цей нормативний акт не містив окремої глави, яка б встановлювала відповідальність за порушення правил безпеки руху й експлуатації транспорту. Проте відповідальність за злочини, додатковим безпосереднім об'єктом яких була безпека руху й експлуатації транспорту, передбачалася в багатьох його главах, хоча вони й не набули чинності. Нерозробленість норм про транспортні злочини в дореволюційний період, як зазначає І. Тяжкова, зумовлюється тим, що такі види транспорту, як залізничний, водний і особливо повітряний, з'явилися і розвивалися лише наприкінці XIX – на початку XX ст. Тому в «Уголовном уложении» містилася низка норм, що передусім гарантували безпеку руху залізничного й водного (морського та річкового) транспорту [7, с. 91–92].

Ці норми містилися в гл. 6 «Про непідкорення владі» (ст. 139, ч. 3 ст. 142, ст. 148), у гл. 10 «Про порушення постанов, які охороняють громадську та особисту безпеку» (ст. 231), у гл. 18 «Про порушення постанов про виробництво будівельних робіт та про використання шляхів сполучення і засобів зв'язку» (ст. ст. 386–403, 407), у гл. 30 «Про пошкодження майна, шляхів сполучення, попереджувальних, обмежувальних та інших знаків чи інших предметів» (ст. ст. 549, 551, 557–560, 564–567, 570).

Аналіз вищезазначених статей «Уголовного уложения» Росії показує, що за суб'єктом ці злочини можна поділити на такі три групи: 1) злочини зі спеціальним суб'єктом – працівники транспорту; особи, діяльність яких пов'язана із транспортом; 2) злочини, суб'єктом яких є як зазначені вище в п. 1 особи, так і загальний суб'єкт; 3) злочини із загальним суб'єктом.

Наприклад, «Уголовное уложение» встановлювало відповідальність для тих, хто винний в «<...> ослушании законным распоряжению или предъявленному ему требованию служащего, или управляющего движением железнодорожного поезда, или капитана парохода или морского судна, или вообще лица, от исполнения служебных обязанностей коего зависит безопасность железнодорожного движения, судоходства или мореплавания, если за сие ослушание не определено законом особого наказания <...>» (ст. 139); «в неосмотрительной или непомерно скорой езде в городе или селении; в поручении править лошадей лицу, заведомо неспособному или пьяному <...>» (ст. 231); «в воспрещенном законом разведении огня на береговом околомаячном пространстве» (ст. 392); «в неисполнении установленных законом или обязательным постановлением правил для публики на железных дорогах»; «в переезде, переходе или

перетаскивании чего-либо через железную дорогу в то время, когда это недозволено; в неуничтожении или в неперенесении, по сделанном полицией или управлением железной дороги напоминании, произведенного загромождения железнодорожного полотна или вообще устроенного с нарушением установленных законом правил о сооружениях и работах вблизи линии железной дороги» (ст. ст. 397, 398); «в неисполнении установленных законом или обязательным постановлением правил для езды обозами по шоссе или другим дорогам или для прогона по оным скота» (ст. 403); «в препятствовании проезду или проходу по путям сообщения, предоставленным в общее пользование, загромождением их» (ст. 407); «в нарушившем безопасность железнодорожного движения или плавания неосторожным повреждением: 1) железнодорожных путей или подвижного состава железной дороги; 2) парохода или морского судна; 3) предостерегательного знака, установленного для безопасности железнодорожного движения или судоходства» (ст. 566); «в нарушившем безопасность железнодорожного движения или плавания повреждением: 1) железнодорожных путей или подвижного состава железной дороги; 2) парохода или морского судна; 3) предостерегательного знака, установленного для безопасности железнодорожного движения или судоходства» (ст. 558); «в незаявлении или несвоевременном заявлении железнодорожному сторожу или иному лицу, наблюдающему за безопасностью путей сообщения на суше или на воде, о сделанном виновным случайно повреждении пути, угрожающем опасностью движению по оному, или предостерегательного знака» (ст. 570) [6].

Наведені кримінально-правові норми здебільшого, з погляду сьогодення, за ступенем своєї суспільної небезпеки мали характер адміністративних правопорушень, але законодавець тоді вважав за необхідне встановлювати за їх вчинення кримінальну відповідальність. Така відповідальність встановлювалася за порушення правил, чинних на залізничному, водному та гужовому транспорті. Кримінально-правовий захист тогочасним законодавцем безпеки руху лише цих видів транспорту загалом обґрунтований, оскільки розвиток інших видів транспорту почався після ухвалення «Уголовного уложения».

Так, широкий розвиток авіації як повітряного транспорту почався лише після Першої світової війни. Що стосується автомобільного транспорту, то 1905 р. до Росії, за офіційними даними, ввезено 103 автомобілі, через рік – 595, а 1908 р. – 1 365 [8, с. 11]. З того ж 1908 р. почав збирати автомобілі Російсько-Балтійський вагонобудівний завод у Ризі, а через 5 років державою роз'їжджало майже 12 тис. автомобілів (на той час Росія за рівнем автомобілізації посідала десяте місце у світі). Отже, 1903 р. повітряний і автомобільний транспорт не були розвинуті, тому порушення правил безпеки руху на цих видах транспорту не мало достатніх підстав для їхньої криміналізації.

Подальший розвиток в Україні кримінально-правових норм у сфері безпеки руху транспорту пов'язаний зі становленням радянського кримінального права.

На той час боротьба із транспортними злочинами цікавила законодавця не стільки через нещасні випадки з людьми та майном, скільки через необхідність забезпечення безперервної роботи транспорту. Саме останній критерій лежав в основі формування кримінального законодавства про злочини на транспорті в період 1917–1922 рр.

Стосовно залізничного транспорту були видані декрети, що встановлювали кримінальну відповідальність за такі види злочинів: 1) невиконання декрету про централізацію управління, охорону доріг та підвищення їх пропускної спроможності; 2) порушення постанови про упорядкування залізничного транспорту; 3) порушення правил користування пасажирськими поїздами; 4) порушення правил проїзду на залізницях; 5) порушення постанови про заходи щодо поліпшення проїзду залізницею; 6) псування та втрата вантажів і багажу; 7) незаконний проїзд на паровозах та гальмівних площадках.

У більшості перелічених декретів зазначалося, що винні притягуються до суворой відповідальності і можуть бути відправлені до концентраційних таборів.

До транспортних злочинів на водних шляхах належали: 1) проїзд водними шляхами з порушенням встановлених правил; 2) безквитковий проїзд; 3) псування та втрата вантажів і багажу; 4) сприяння чи неперешкодження службовими особами порушенням правил проїзду водними шляхами і перевезення вантажів і багажу.

До транспортних злочинів на морських шляхах закон відносив: 1) псування чи втрату вантажів; 2) безквитковий проїзд; 3) непокору законним розпорядженням капітана. Винні в скоєнні цих злочинів підлягали судовій чи адміністративній відповідальності.

Нарешті, Декрет Ради Народних Комісарів «Про повітряні пересування» від 17 січня 1921 р. у загальній формі передбачав відповідальність осіб, без розрізнення підданства, за порушення правил про повітряні пересування [9, с. 212–214].

Першим радянським кримінальним кодексом був КК Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РРФСР) від 24 травня 1922 р. КК Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) затверджений постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВУЦВК) 23 серпня 1922 р., він набув чинності 15 вересня 1922 р. Законодавчі органи УРСР зберегли однакову із КК РРФСР нумерацію та зміст статей у КК республіки. За ст. 3 зазначеної постанови дію КК УРСР було поширено на злочини, скоєнні до його видання. Зміни КК УРСР 1922–1925 рр. цілком повторювали зміни, які вносилися до КК РРФСР [9, с. 296, 297].

Радянський законодавець, як і законодавець Російської імперії, не виділяв безпеку руху й експлуатації транспорту як родовий об'єкт злочинів. КК УРСР 1922 р. передбачав кримінальну відповідальність за злочини проти безпеки руху й експлуатації транспорту в кількох главах. Так, злочини, додатковим безпосереднім об'єктом яких були безпека руху й експлуатація транспорту, містилися в гл. I «Державні злочини» (ст. ст. 65, 75, ч. 1 ст. 76), гл. II «Посадові (службові) злочини» (ст. 110), гл. VI «Майнові злочини» (ст. 197¹), гл. VIII «Порушення правил, які охороняють народне здоров'я, суспільну безпеку та публічний порядок» (ст. 218).

31 жовтня 1924 р. Центральний виконавчий комітет (далі – ЦВК) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) ухвалив «Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» – акт із загальної частини кримінального права. Вони запроваджували для всього СРСР принципи кримінального законодавства, проте «Основні начала» надавали право Президії ЦВК СРСР вказувати союзним республікам види злочинів. Це звучувало повноваження органів влади союзних республік у галузі кримінального права [1, с. 148].

8 червня 1927 р. ухвалений новий КК УРСР. Він побудований відповідно із загальносоюзними «Основними началами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік», а також з іншими загальносоюзними актами, чинними на той час. Цей кодекс набув чинності 1 липня 1927 р.

13 березня 1929 р. ухвалено постанову ЦВК і РНК СРСР, яка посилює боротьбу із транспортними злочинами. У р. 2 постанови зазначалося: «На підставі ч. 2 ст. 3 Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 31 жовтня 1924 р. запропонувати урядам союзних республік доповнити Кримінальні кодекси союзних республік статтями, які передбачають: 1. За порушення встановлених обов'язковими постановами Народного комісаріату шляхів сполучення та його органів правил для охорони порядку і безпеки руху, охорони майна транспорту, попередження та запобігання незаконному використанню транспорту, а так само проведення санітарних і протипожежних заходів, якщо порушення спричинило тяжкі наслідки, – позбавлення волі на строк до 3-х років або штраф до 3 000 карбованців» [10, с. 243–244].

19 червня 1929 р. ВУЦВК і РНК УРСР ухвалюють постанову і вводять до КК УРСР 1927 р. ст. 96¹, яка містилася в р. II «Злочини проти порядку управління» підр. Б. «Інші злочини проти порядку управління». Ст. 96¹ КК УРСР 1927 р. у редакції 1929 р. цілком повторювала зміст п. 1 р. 2 зазначеної вище постанови ЦВК і РНК СРСР від 13 березня 1929 р. і, на наш погляд, була першою єдиною кримінально-правовою нормою, яка встановлювала відповідальність за злочинне порушення чинних на транспорті правил приватними особами за умови настання суспільно небезпечних наслідків.

28 грудня 1960 р. Верховна Рада УРСР ухвалила новий КК республіки, який набув чинності 1 квітня 1961 р. [11]. Гл. 10 «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» містила і склади злочинів, що передбачали кримінальну відповідальність за вчинення транспортних злочинів.

КК УРСР 1960 р. не передбачав безпеку руху й експлуатації транспорту як родовий об'єкт злочинів, не було розроблено систему транспортних злочинів і вони містилися в різних главах цього кодексу. Взагалі, серед кримінальних кодексів колишніх радянських республік лише в КК Вірменської, Казахської та Молдавської РСР 1961 р. були окремі глави, що мали родовим об'єктом безпеку руху й експлуатації транспорту.

Чинне кримінальне законодавство України в р. XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» Особливої частини КК містить норми, які встановлюють відповідальність за порушення правил безпеки на транспорті.

Висновки. Охорона безпеки руху транспорту кримінально-правовими заходами відома національному законодавцю ще із часів появи на території нинішньої України перших писемних нормативних актів, які встановлювали злочинність діяння.

Можна виділити два етапи розвитку законодавчих конструкцій диспозицій кримінально-правових норм про порушення правил безпеки на транспорті, чинних на території колишньої України в різні часи. Для першого етапу характерні комбіновані (описово-бланкетні) диспозиції (наявність у диспозиції однієї норми як опису конкретного порушення безпеки руху, так і відсилання до нормативних актів, які встановлюють правила) – до 1922 р.; для другого етапу характерні бланкетні диспозиції (відсилання до інших нормативних актів, які встановлюють правила безпеки руху на транспорті) – з 1922 р. по теперішній час.

Література:

1. Рогожин А., Страхов М., Гончаренко В. та ін. Історія держави і права України. Ч. 1: Підручник для юрид. вищих навч. закладів і фак.: у 2 ч. Київ, 1996. 368 с.
2. Коробеев А. Транспортные преступления. СПб., 2003. 406 с.
3. Мисливий В. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Дніпропетровськ, 2004. 380 с.
4. Тельпов О. Кримінальна відповідальність у сфері безпеки руху та експлуатації автотранспорту (історичний аспект). Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. 1998. № 2. С. 77–85.
5. Доненко В., Колпаков В. Керування транспортом у стані сп'яніння: адміністративно-деліктні проблеми: монографія. Дніпропетровськ, 2003. 196 с.
6. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Санкт-Петербург: Издание Н.С. Таганцева, 1904. 141 с.
7. Тяжкова И. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. СПб., 2002. 278 с.
8. Шляхтинский К. Автомобиль в России: история автомобиля. М., 1993. 96 с.
9. Герцензон А., Грингауз Ш., Дурманов Н., Исаев М., Утевский Б. История советского уголовного права (1917–1947 гг.). М., 1948. 466 с.
10. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Голякова. М., 1953. 463 с.
11. Кримінальний кодекс Української РСР / Верховна Рада УРСР. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1961. № 2. Ст. 14.

Бабанин С. В. Генезис уголовной ответственности за нарушение правил безопасности на транспорте

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию исторического развития уголовной ответственности за нарушение правил безопасности на транспорте. Рассмотрены уголовно-правовые нормативные акты, действующие на территории нынешней Украины с XI ст. Выделены этапы исторического развития законодательных конструкций диспозиций уголовно-правовых норм о нарушении правил безопасности на транспорте в Украине.

Ключевые слова: уголовное право, генезис уголовной ответственности, безопасность движения и эксплуатации транспорта, нарушение правил безопасности на транспорте.

Babanin S. The genesis of the criminal responsibility for violation of the rules on transport security

Summary. The scientific article is dedicated to the study of the historical development of criminal liability for violation of safety rules. Considered criminal law regulations in force in the territory of present-day Ukraine with the XI century. Highlighted the historical development stages of legislative structures of criminal law reports on violation of safety rules in Ukraine.

Key words: criminal law, genesis of criminal responsibility, traffic safety and operation of transport, violation of safety rules.

Бідна О. І.,

аспірант кафедри кримінального права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ»

Анотація. У статті розглядаються наукові підходи до визначення поняття «інші заходи кримінально-правового характеру». На підставі аналізу чинних положень кримінального законодавства України, що регулюють застосування даних заходів, виокремлено та детально досліджено їхні сутнісні ознаки, запропонована авторська дефініція.

Ключові слова: інші заходи кримінально-правового характеру, покарання, кримінальна відповідальність, кара, примус, сутність.

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 2013 р. понятійний апарат кримінального права збагатився новим терміном «інші заходи кримінально-правового характеру» [1]. Але закон лише називає види цих заходів, закріплює підстави та порядок їх застосування, проте не розкриває зміст загального поняття. Внаслідок цієї законодавчої невизначеності поняття «інші заходи кримінально-правового характеру» постає чимало питань, зокрема щодо їхніх системи, змісту, співвідношення з іншими суміжними кримінально-правовими поняттями.

Незважаючи на те, що поняття «інші заходи кримінально-правового характеру» з'явилося в кримінальному законодавстві України порівняно недавно, у науці кримінального права його дослідженню приділяється багато уваги, зокрема в роботах В.С. Батиргарєєвої, В.І. Борисова, О.О. Дудорова, О.В. Козаченка, Т.О. Павлової, Ю.А. Пономаренка, О.В. Ус, М.І. Хавронюка, А.М. Яшенка й інших учених. Віддаючи належне зробленим теоретичним здобуткам, варто констатувати відсутність серед правників єдиного розуміння системи цих заходів та їхніх загальних ознак. Саме цим обґрунтовується актуальність проведення подальших наукових досліджень у напрямі з'ясування проблемних питань застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

Мета статті – дослідити доктринальні погляди щодо розуміння змісту «інших заходів кримінально-правового характеру», відповідних положень Кримінального кодексу України (далі – КК), що регулюють підстави та порядок їх застосування, та сформулювати на цій підставі загальне визначення даного поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз правової літератури свідчить про наявність різних підходів до формулювання загального визначення поняття «інші заходи кримінально-правового характеру». Так, В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва вважають, що це передбачені законодавством про кримінальну відповідальність примусові некаральні заходи, що застосовуються судом від імені держави до фізичних або юридичних осіб за вчинення забороненого КК суспільно небез-

печного діяння з метою усунення причин і умов, що призвели до його вчинення й здатних у разі їх збереження призвести до скоєння нового суспільно небезпечного діяння, та гарантування в окремих випадках безпеки особи, до якої вживаються такі заходи, надання їй необхідної допомоги, а також гарантування безпеки інших осіб [2, с. 404]. На думку Ю.А. Пономаренка, це передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що спричиняють суспільно небезпечні діяння [3, с. 468]. Позитивним моментом даних дефініцій варто визнати окреслення кола осіб, до яких можуть бути застосовані інші заходи кримінально-правового характеру, конкретизацію їх цільового спрямування, проте вони мають дещо обмежувальний характер, бо не охоплюють усіх видів інших заходів кримінально-правового характеру, передбачених у КК. Зокрема, це стосується спеціальної конфіскації майна, яка, на думку законодавця, має дещо інше функціональне значення.

О.В. Козаченко кримінально-правовий захід розуміє як систему прийомів і способів примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом тощо), правомірну постзлочинну поведінку, за умови, що такий вплив здійснюється на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства [4].

Принципово інше тлумачення пропонує І.А. Лозінська, на думку якої, йдеться про передбачені КК України (Загальною й Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка скоїла кримінальне правопорушення. Ці засоби можуть бути і примусовими, і заохочувальними, які, у свою чергу, застосовуються за наявності суспільно корисних вчинків, як пов'язаних із кримінальним правопорушенням, так і не пов'язаних, а лише зовні схожих на нього (необхідна оборона, крайня необхідність) [5]. Говорячи про те, що дані заходи застосовуються до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, автор не акцентує увагу на тому, що, відповідно до чинного кримінального законодавства, підставою для їх обрання може бути, зокрема, поведінка, яка не містить ознак кримінального правопорушення, наприклад, внаслідок дій особи, яка не відповідає ознакам суб'єкта злочину (не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, неосудна, юридична особа). Тому дана дефініція не охоплює, наприклад, такі заходи кримінально-правового характеру, як примусове медичне лікування, а також заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

А.М. Яшенко розуміє «інші заходи кримінально-правового характеру» як передбачені кримінальним законом відмінні від покарання примусові, заохочувальні або такі, що застосовані на гуманістичних засадах і недоцільності здійснення подаль-

шого провадження засоби впливу, що застосовуються судом до особи в разі вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння, а також для запобігання скоєнню нових злочинів чи діянь, зовні схожих на них, з метою відновлення доконфліктного стану порушених правовідносин, захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нових злочинів або суспільно небезпечних діянь через виправлення в окремих випадках порушників закону [6]. Дане визначення не тільки вказує на осіб, до яких можуть бути застосовані інші заходи кримінально-правового характеру, а й окреслює підстави та цілі їх застосування. Вказівка на те, що дані заходи мають, серед іншого, заохочувальний характер і можуть обиратися на гуманістичних засадах чи у зв'язку з недоцільністю здійснення подальшого провадження, надає досить широке тлумачення поняттю «інші заходи кримінально-правового характеру», що ускладнює їх відмежування від інших кримінально-правових понять, наприклад, «інші кримінально-правові наслідки» (ч. 3 ст. 3 КК).

Під час формулювання загального поняття «інші заходи кримінально-правового характеру» потрібно визначитися з їхньою системою, яка серед науковців тлумачиться по-різному. Так, деякі фахівці схильні до досить широкого розуміння її меж, завдяки включенню до її структури не тільки видів цих заходів, а й порядку їх застосування (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, заміна або пом'якшення призначеного покарання тощо) [7; 8]. Уявляється, що таке розуміння системи заходів кримінально-правового характеру призводить до ототожнення таких понять, як «інструменти» («засоби») та «методи» («способи») кримінально-правового впливу. Проте таку підміну понять важко визнати доречною. Якщо «інструмент» – це конкретні важелі, засоби впливу держави на поведінку особи, за допомогою яких досягається певний результат, то «метод» – це сукупність прийомів, способів їх застосування, що відрізняються за характером та ступенем інтенсивності впливу. Саме тому для розмежування понять, що позначають державний «інструментарій» і порядок його застосування, доцільно вживати різні терміни. Так, для окреслення кола цільових засобів впливу, якими володіє та які застосовує держава у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого КК, варто вживати поняття «заходи кримінально-правового характеру» [9]. Якщо ж йдеться про прийоми, способи вживання цих заходів, то доцільне явикористання іншого поняття, наприклад, «кримінально-правові наслідки», яке, зокрема, передбачено в ч. 3 ст. 3 КК, або, як зазначається в науці кримінального права, «заходи кримінально-правового впливу» [10, с. 284–427; 11].

Системний аналіз положень чинного кримінального законодавства України дозволяє виділити нижчезазначені ознаки інших заходів кримінально-правового характеру.

1. Інші заходи кримінально-правового характеру – це відмінні від кримінальної відповідальності засоби реагування з боку держави на вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене КК.

«Захід» – це сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь, у свою чергу, «засіб» – те, що служить знаряддям в якій-небудь дії, справі [12, с. 307, 380]. Тому заходи кримінально-правового характеру варто розуміти як сукупність знарядь, інструментів, за допомогою яких держава реагує на факт вчинення суспільно небезпечного діяння, перед-

баченого КК. З огляду на текст закону, до таких знарядь безпосередньо належать заходи, перелічені в р. XIV та р. XIV1 Загальної частини КК (примусове лікування, примусові заходи медичного характеру, спеціальна конфіскація майна, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб). Проте державний арсенал таких знарядь не вичерпується тільки вказаними, він набагато більший. Системний аналіз положень чинного КК свідчить, що до них варто відносити й інші заходи, незважаючи на те, що в їхній назві термінологічний зворот «заходи кримінально-правового характеру» безпосередньо не вживається, зокрема це стосується примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК). Найбільш поширеним способом реагування з боку держави на факт скоєння злочину є застосування покарання, яке також є одним зі знарядь, інструментів, якими держава захищає найбільш цінні суспільні відносини від протиправних посягань. Покарання не є єдиним заходом, який використовує держава в разі вчинення злочину. Іноді призначене покарання взагалі на підлягає реальному виконанню, проте держава примусово впливає на поведінку особи, яка скоїла злочин. Ідеться про обмеження прав і свобод суб'єкта злочину в разі його звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК). Крім того, держава може впливати на винного у вчиненні злочинного діяння з метою кореляції його поведінки в напрямі дотримання вимог правових норм і після відбуття засудженим призначеного покарання, наприклад, обмеженням його прав і свобод протягом строку судимості (ст. ст. 88, 89 КК). Отже, покарання, правообмеження, у зв'язку зі звільненням від відбування покарання з випробуванням, судимість варто визнавати заходами кримінально-правового характеру. Оскільки ці заходи входять до змісту іншого, більш широкого поняття – кримінальна відповідальність, останню, як на цьому обґрунтовано наголошує В.В. Мальцев, також варто визнавати заходом кримінально-правового характеру [13, с. 372, 373]. Вживання у назві заходів, закріплених у р. XIV Загальної частини КК, слова «інші» дозволяє зробити висновок, що вони протиставляються кримінальній відповідальності, тим самим законодавець підкреслює, що вони є самостійними щодо останньої, а отже, не входять до її змісту, а їх застосування не може визнаватися формою її реалізації, проте в сукупності з нею вони утворюють систему заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до фізичної особи за наявності відповідних підстав, передбачених у КК.

2. Іншим заходам кримінально-правового характеру притаманна відносна самостійність цілей їх застосування, що є підґрунтям їхньої диференціації. В основі обрання кожного заходу кримінально-правового характеру перебуває закон про кримінальну відповідальність, завданням якого є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК). Проте це загальні, кінцеві, стратегічні цілі кримінально-правового впливу, які безпосередньо визначають обсяг кожного із цих заходів, зокрема й тих, що належать до так званих «інших». Зміст кожного такого заходу має обмежуватися цільовим призначенням закону про кримінальну відповідальність. Але наявність загальних цілей кримінально-правової протидії посяганням на охоронювані КК суспільні відносини не виключає необхідності формування самостійних, спеціальних

(проміжних стосовно кінцевих) цілей застосування для кожного окремого іншого заходу кримінально-правового характеру. Так, метою примусових заходів медичного характеру та примусового лікування визнається: 1) вилікування чи поліпшення стану здоров'я осіб, названих у ст. ст. 19, 20, 76, 93 та 96 КК України; 2) гарантування безпеки суспільства. Дана мета не притаманна будь-якому іншому заходу, проте вона є проміжною у виконанні головного, стратегічного завдання, яке стоїть перед кримінальним законодавством України.

Як свідчить аналіз положень чинного КК України, загальна особливість інших заходів кримінально-правового характеру виявляється в тому, що вони позбавлені карального впливу. Їхнє соціально-правове призначення полягає не у відплатному обмеженні прав і свобод за скоєне діяння, а в коригуванні подальшої поведінки, у соціальній й правовій реабілітації особи. Цільове спрямування правообмежень, які можуть супроводжувати застосування окремих видів інших заходів кримінально-правового характеру, полягає у звуженні можливостей особи щодо завдання істотної шкоди правоохоронюваним відносинам. Вони орієнтовані на узгодження процесу життєдіяльності особи з чинними правовими нормами, відновлення порушеного права, нейтралізацію й усунення умов, що спричинили заборонене КК суспільно небезпечне діяння, зниження ризиків скоєння суспільно небезпечних посягань, заборонених КК, у майбутньому. *Загальну мету застосування інших заходів кримінально-правового характеру можна визначити як обмеження можливостей особи щодо подальшого або нового завдання істотної шкоди суспільним відносинам, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.*

3. *Інші заходи кримінально-правового характеру по своїй суті є заходами примусу*, оскільки застосовуються на підставі закону за розсудом суду та за відсутності згоди на їх обрання з боку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Водночас вони проявляються в зовнішньому впливі на поведінку, у результаті якого обмежуються можливості цієї особи щодо здійснення посягання на охоронювані КК суспільні відносини. Такий вплив виявляється, наприклад, у вилученні певних предметів, внаслідок чого особа позбавляється фізичної можливості завдання шкоди правоохоронюваним інтересам (п. 4 ч. 1 ст. 962 КК), у застосуванні певних правообмежень у виді особистих заборон (п. 2 ч. 4 ст. 105 КК) або встановленні додаткових обов'язків, які особа має виконувати (ст. 96, п. 4 ч. 2 ст. 105 КК), що приводить до звуження її правового статусу.

4. *Підставою для застосування інших заходів кримінально-правового характеру є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, забороненого КК.* Застосування будь-якого заходу кримінально-правового характеру по своїй соціально-правовою сутністю є реакцією з боку держави на факт протиправної поведінки особи, зміст якої полягає в порушенні кримінально-правової заборони щодо її здійснення. Такі дії можуть не мати ознак злочину через, наприклад, недосягнення особою, яка їх скоїла, віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або через наявність у неї психічного захворювання. Після вчинення такого діяння між особою та державою виникають кримінально-правові відносини, об'єктом яких є можливості особи, її права та свободи, обмеження яких утворюють зміст інших заходів кримінально-правового характеру.

5. *Види інших заходів кримінально-правового характеру визначаються тільки законом про кримінальну відповідальність,*

що прямо закріплено в ч. 3 ст. 3 КК, згідно з положеннями якої: «Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність <...>». Закріплення цих заходів у КК, а також вказівка в їхній назві на кримінально-правовий характер, як зазначає О.І. Чучасв, свідчить про належність даних заходів до засобів державного регулювання суспільних відносин і вказує на їхнє особливе призначення, зумовлене завданнями КК [14, с. 10]. Отже, види, підстави та порядок застосування інших заходів кримінально-правового характеру визначаються суто законом про кримінальну відповідальність, тоді як процедура ухвалення рішення щодо їх обрання або виконання може регламентуватися іншими нормативно-правовими актами (наприклад, ст. ст. 497, 503–516 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), Правилами застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги).

6. *Інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються виключно до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК.* Це зумовлюється суб'єктним складом кримінально-правових відносин, сторонами яких виступає держава й особа, яка посягає на охоронювані законом суспільні відносини. У зв'язку із цим до осіб, які не є стороною кримінально-правових відносин, неможливе застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

7. *Інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються виключно судом від імені держави*, тобто процесуальною підставою для їх застосування є державно-владний індивідуально визначений акт щодо конкретної особи у вигляді обвинувального вироку або ухвали суду (ст. ст. 374, 501, 513 КПК).

Висновки. Отже, на підставі зазначеного *інші заходи кримінально-правового характеру варто розуміти як засоби примусу, що застосовуються від імені держави за вироком або ухвалою суду до особи, яка вчинила діяння, заборонене КК, і полягають в обмеженні її можливостей щодо подальшого або нового завдання істотної шкоди суспільним відносинам.*

Література:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України): Закон України від 18 квітня 2013 р. № 222–VII / Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2013. № 46. Ст. 1629.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. 1064 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.
4. Козаченко О.В. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА». Миколаїв: Іліон, 2016. С. 31–51.
5. Лозінська І.А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру. Вісник Кримінологічної асоціації України, 2014. № 8. С. 185–192.
6. Яценко А.М. Інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види. Право та державне управління. 2017. № 4 (29). С. 143–148.

7. Козаченко В.О. Кримінально-правові заходи в Україні: підручник / за ред. О.В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
8. Задоя К.П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Право і громадянське суспільство. 2014. № 4. С. 42–53.
9. Сюсюкало З.М. Поняття заходів кримінально-правового впливу у кримінальному праві України. Науковий огляд: міжнародний науковий журнал. 2017. Т. 8. № 40. С. 1–25. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1296>.
10. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
11. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? Юрид. вісн. України. 2013. № 21 (934).
12. Словник української мови: у 11 томах. / АН УРСР, Ін-т мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3, 1972.
13. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности: монография. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2004. 694 с.
14. Чучаев А.И., Фирсова А.П. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация: монография. Москва: Проспект, 2010. 320 с.

Бидная О. И. К вопросу об определении понятия «иные меры уголовно-правового характера»

Аннотация. В статье рассматриваются научные подходы к определению понятия «иные меры уголовно-правового характера». На основании анализа действующих положений уголовного законодательства Украины, регулирующих применение данных мер, выделены и подробно исследованы их существенные признаки, предложена авторская дефиниция.

Ключевые слова: иные меры уголовно-правового характера, наказания, уголовная ответственность, кара, принуждение, сущность.

Bidna O. On the issue of defining the notion “other measures applied in criminal law”

Summary. The article deals with scientific approaches to the definition of the concept “other measures used in criminal law”. Based on the analysis of the current provisions of the Criminal Law of Ukraine regulating the use of these measures, their main features were identified and analyzed. The author’s definition is formulated

Key words: other measures applied in criminal law, punishment, retribution, criminal liability, compulsion, essence.

Іщенко М. В.,
аспірант кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СТВОРЕННЯ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ ЧИ ДОВКІЛЛЯ ЯК НАСЛІДОК ЗАБРУДНЕННЯ АБО ПСУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Анотація. У статті аналізується такий суспільно небезпечний наслідок злочину, передбаченого ч. 1 ст. 239 Кримінального кодексу України «Забруднення або псування земель», як створення реальної небезпеки завдання шкоди. Розкривається його зміст і доводиться доцільність подальшого збереження кримінальної відповідальності за створення загрози для потерпілого.

Ключові слова: суспільно небезпечні наслідки, небезпека для життя чи здоров'я людей, небезпека для довкілля, злочини проти довкілля, забруднення земель, псування земель.

Постановка проблеми. Чинна редакція ч. 1 ст. 239 Кримінального кодексу (далі – КК) України встановлює кримінальну відповідальність за створення «небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля» внаслідок забруднення або псування земель. Очевидно, що для правильної кваліфікації вказаного діяння важливо з'ясувати зміст цих наслідків.

Для вирішення того, чи варто зберегти вказані наслідки, важливим є дослідження: 1) кримінального законодавства України щодо збереження кримінальної відповідальності за створення небезпеки для потерпілого; 2) кримінального законодавства іноземних держав; 3) поглядів науковців щодо змісту таких видів наслідків; 4) власні узагальнення слідчої та судової практики застосування ч. 1 ст. 239 КК України.

Питання про суспільно небезпечні наслідки в ст. 239 КК України досліджували: С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, О.В. Кришчевич, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, А.М. Шульга й ін. Вказані дослідники проаналізували зміст цих наслідків, зокрема, С.Б. Гавриш виокремив такі види створення небезпеки: «загальна абстрактна загроза», «віддалена абстрактна загроза», «наближена абстрактна загроза», «потенційна загроза», «реальна загроза», та продемонстрував ступінь імовірності реалізації загрози [1, с. 310–312]. Ніхто із цих авторів не висловлював сумнівів щодо необхідності збереження суспільно небезпечних наслідків у виді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. А.М. Шульга, навпаки, дійшов висновку про необхідність їх збереження [2, с. 223].

Проте в літературі висловлювалося судження про те, що варто з усього кримінального законодавства виключити суспільно небезпечний наслідок у виді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля тощо. Наприклад, В.К. Глістін вважав, що в реальній практиці необхідно виходити тільки з фактично спричиненої шкоди: не можна судити людину за майбутню, очікувану шкоду. Якщо можливість не перетворилася на дійсність, то вона не була реальною [3, с. 132].

Мета статті полягає в комплексному, науково обґрунтованому дослідженні такого суспільно небезпечного наслідку злочину, передбаченого ч. 1 ст. 239 КК України, як створення небезпеки завдання шкоди та перспектив збереження його

в майбутньому. Це важливо не лише для правильної кваліфікації *de lege lata*, але й для вирішення питання про вдосконалення кримінального законодавства *de lege ferenda*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 239 КК України, визнається закінченим із того моменту, коли забруднення або псування земель *створило небезпеку для: 1) життя; 2) здоров'я людей; 3) довкілля*. Як слушно зазначає С.Б. Гавриш, загроза завдання шкоди має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини, які не залежать від волі винної особи [4, с. 407–411]. Створення вказаної небезпеки варто розглядати як своєрідний різновид суспільно небезпечних **наслідків**, які, хоч і тісно пов'язані з діями, однак мають самостійний характер [5, с. 639].

Небезпека для життя людей – це створення реальної можливості загибелі хоча б однієї людини (наприклад, загроза смерті внаслідок отруєння людей продуктами, вирощеними на забруднених землях) [4, с. 410]. Згідно з роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ), створення небезпеки для життя і здоров'я людей (ч. 1 ст. 239 КК) наявне в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо [6, с. 9–12]. На мій погляд, небезпека для життя людей має місце лише в разі, коли це діяння могло призвести до загибелі хоча б *двох людей*. Якби в КК України було вжито словосполучення «якщо це створило небезпеку для життя і здоров'я *людини* <...>», то з роз'ясненням зазначеної постанови Пленуму ВСУ можна було б погодитися.

Небезпека для здоров'я людей – вплив чинників середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь (поширення захворювання внаслідок використання продуктів, вирощених на забрудненій землі; зменшення тривалості життя в регіоні; поява каліцтв чи видимих відхилень у розвитку дітей та ін.) [4, с. 410].

Небезпека для довкілля – загроза настання таких наслідків, як: загибель тварин (диких, домашніх), рослин, лісопосадок; деградація земель; зменшення земельного покриву, що впливає на забезпечення населення сільськогосподарськими продуктами; настання інших змін біологічного, хімічного і фізичного складу ґрунту; забруднення водних об'єктів і загибель водних біоресурсів внаслідок зливу шкідливих речовин, відходів чи інших матеріалів, привнесених у землю тощо [4, с. 410]. На наш погляд, у вказаній характеристиці недоцільно виокремлювати лісопосадки, оскільки це частина рослин. Зайвою є вказівка

на вплив на забезпечення населення сільськогосподарськими продуктами, тому що складність забезпечення продуктами не є визначальною небезпекою. Зменшення земельного покриття ще не говорить не те що про реальну, але навіть про абстрактну небезпеку для довкілля, наприклад, вивезення піску.

Отже, небезпека для довкілля – загроза настання таких наслідків, як: загибель тварин (диких, домашніх), рослин, деградація земель; настання інших негативних змін біологічного, хімічного і фізичного складу земель; забруднення водних об'єктів і загибель водних біоресурсів внаслідок зливу шкідливих речовин, відходів чи інших матеріалів, привнесених у землю тощо.

Настання загрози спричинення шкоди варто вважати збитком, який завдається суспільним відносинам у певній сфері. Ця шкода є негативними змінами, які створили в цій сфері небезпечний для суспільства стан і відбулися в зазначеній сфері через відповідні порушення правил [7, с. 45; 8, с. 154]. Н.Ф. Кузнєцова зазначає, що реальна можливість спричинення шкоди має всі ознаки злочинного наслідку, оскільки, по-перше, вона спричиняється винно злочинними діями суб'єкта, по-друге, є суспільно шкідливою зміною в об'єкті посягання [9, с. 23, 24].

Загроза спричинення шкоди повинна бути реальною, тобто свідчити про появу у відповідній сфері такого небезпечного стану, коли зазначені в законі наслідки можуть настати як закономірні й необхідні [10, с. 147]. П.С. Берзін не погоджується з наведеними судженнями та зазначає: «Утім, якщо не звертати уваги на порушення послідовності переходу небезпеки (загрози) завдання шкоди (яка виникла внаслідок вчинення певного діяння) у реальне її заподіяння, що поєднується з відсутністю розмежування фактичного і матеріального збитку, то такий висновок можна було б назвати слухним» [11, с. 47]. З таким поглядом П.С. Берзіна важко погодитися. Немає порушення послідовності переходу загрози завдання шкоди (яка виникла внаслідок вчинення певного діяння) у реальне її завдання, тому що загроза (внаслідок зміни стану безпеки) і реальне завдання шкоди (матеріальної або нематеріальної) – це різні речі. Коли є такий перехід загрози завдання шкоди (яка виникла внаслідок вчинення певного діяння) у реальне її завдання – тоді вже потрібна інша кваліфікація скоєного, наприклад, за ч. 2 ст. 239 КК.

Зауважимо, що в КК України в одних випадках порушення певного виду правил безпеки є злочином за наявності наслідку у виді створення відповідної небезпеки, а в інших – лише коли завдано реальної шкоди. До першої групи злочинів належать: ст. ст. 272–274 р. Х Особливої частини КК України, де вказані суспільно небезпечні наслідки у виді створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків; ст. 276 р. XI Особливої частини КК України – суспільно небезпечний наслідок у виді створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків; ст. 277 – суспільно небезпечний наслідок у виді можливості спричинення аварії поїзда або створення небезпеки для життя людей, або настання інших тяжких наслідків тощо. До другої групи злочинів належать: ст. 270 р. IX Особливої частини КК України – наслідок у виді завдання шкоди здоров'ю людей або майнова шкода у великому розмірі; ст. 286 р. XI Особливої частини КК України, де мінімальний наслідок – тілесне ушкодження середньої тяжкості тощо.

Такий законодавчий підхід до конструювання складів злочинів викликає запитання: чому в одному разі для наявності закінченого злочину законодавець потребує настання реальної шкоди, а в інших – допускає можливість лише створення загро-

зи (небезпеки) її настання? Відповідь на це запитання вбачається, по-перше, з огляду на *особливості об'єктивної сторони*, наприклад, у ст. 272 КК України «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» обставиною визнається проведення робіт із підвищеною небезпекою, які вже самі собою часто створюють загрозу як для працівників, так і для оточення, або в ст. 286 КК України засобом є автомобіль – джерело підвищеної небезпеки (ст. 1187 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України), керування яким часто створює реальні загрози для потерпілих, по-друге, на особливості суб'єктивної сторони, зокрема, ставлення до наслідків, наприклад, у ст. ст. 272, 286 КК України тощо воно проявляється лише в небережній формі вини, тоді як у ст. ст. 277 та 239 КК ставлення до наслідків можливе з умисною виною (проте в ст. 277 КК – до будь-якого наслідку, а в ст. 249 КК – лише до наслідку у виді шкоди довкіллю, про що детальніше буде йтися в р. 3 дисертації).

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або *завдає істотної шкоди* відносинам, які охороняються кримінальним законом, або *створює реальну загрозу її завдання*. У ч. 1 ст. 11 КК суспільна небезпечність як обов'язкова ознака злочину тільки називається, її зміст закон не розкриває. Матеріальна ознака злочину – суспільна небезпечність – виявляється насамперед у діянні, конкретному акті поведінки особи [12, с. 127]. Отже, критеріями оцінки суспільної небезпечності, її ступеня є об'єктивні і суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб вчинення злочину, форма вини, мотив і мета тощо. Тільки оцінка всієї їх сукупності може розкрити об'єктивну, реальну небезпечність злочину – його тяжкість.

Ст. 52 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель» та ст. 73 КУпАП «Засмічення лісів відходами» [13] містять лише вказівку на наслідки – «псування і забруднення земель» та «засмічення лісів», а визначення діяння, яке приводить до таких наслідків, у них відсутнє. Якщо взяти діяння в ст. 239 КК («порушення спеціальних правил») та основний наслідок («забруднення або псування земель»), то вони без похідного наслідку («створення загрози для життя та здоров'я потерпілих») не містять суспільної небезпечності, притаманної злочину, і на даний час слушно належать до адміністративних правопорушень.

Вважаю, що таке вирішення питання щодо кримінальної відповідальності за забруднення або псування земель заслуговує на підтримку, оскільки про суспільну небезпечність, притаманну злочину, з об'єктивного боку, свідчить наявність діяння (забруднення або псування земель) та наслідків: основного – забруднення або псування земель, похідного – створення загрози для життя та здоров'я потерпілих.

На нашу думку, законодавець правильно вчинив, що криміналізував завдання загрози, тому що за створення *загрози для життя та здоров'я людей* (ч. 1 ст. 239 КК) підвищена суспільна небезпечність полягає в тому, що це могло реально призвести до загибелі хоча б двох людей, масових захворювань людей, зараження хоча б двох людей епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо. Небезпека для життя і здоров'я людей або довкілля має бути реальною, що свідчить про появу такого небезпечного стану, за якого зазначе-

ні наслідки можуть настати як закономірні та необхідні, проте не настали з незалежних від винного причин. Причини можуть бути такі: місце забруднення або псування земель віддалене від населеного пункту, забруднення розташоване в населеному пункті, але в малолюдному місці. А в разі створення *небезпеки для довкілля* підвищену суспільну небезпечність становить загроза настання таких наслідків, як: загибель тварин (диких, домашніх), рослин; деградація земель; настання інших негативних змін біологічного, хімічного і фізичного складу ґрунту; забруднення водних об'єктів і загибель водних біоресурсів внаслідок зливу шкідливих речовин, відходів чи інших матеріалів, привнесених у землю тощо.

Однак настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді створення загрози завдання шкоди підвищує рівень суспільної небезпечності до кримінального ступеня. Про підвищення рівня суспільної небезпечності в такому разі свідчать наявні в складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 239 КК, додаткові обов'язкові об'єкти – суспільні відносини у сфері життя чи здоров'я особи. Додатковими факультативними об'єктами можуть бути відносини власності, господарської діяльності та довкілля.

Вивчення іноземного *кримінального законодавства* доводить, що в ньому по-різному вирішується питання про кримінальну відповідальність за забруднення або псування земель, яке створює загрозу завдання шкоди життю, здоров'ю людей, довкіллю або загрозу настання інших суспільно небезпечних наслідків. Так, у Кримінальних кодексах деяких держав (наприклад, Французької Республіки (ст. 223–1) [14, с. 109, 323, 32], Республіки Польща (§ 1 ст. 182) [15, с. 73, 74], Федеративної Республіки Німеччина (§ 324a) [16, с. 257]) встановлена кримінальна відповідальність за створення загрози завдання шкоди для потерпілого.

У кримінальних законах Республіки Казахстан (ст. 285) [17], Латвійської Республіки (ст. 102) [18, с. 132, 133], Російської Федерації (ст. 254) [19, с. 506], Республіки Узбекистан (ст. 196) [20, с. 221, 222] такі діяння не визнаються злочинами, а кримінальна відповідальність встановлена лише за таке забруднення або псування земель, яке спричинило реальну шкоду життю, здоров'ю людей, довкіллю або загрозу настання інших суспільно небезпечних наслідків.

На нашу думку, більш обґрунтованим є положення закону в тих країнах, де передбачена кримінальна відповідальність за створення загрози завдання шкоди в разі забруднення або псування земель. Переконливою здається тенденція до розширення чи збереження наслідків у виді створення небезпеки для потерпілого (як у Кримінальних кодексах Французької Республіки, Республіки Польща, Федеративної Республіки Німеччина та ін.), а не до їхньої декриміналізації у зв'язку з тим, що це дасть змогу краще захистити життя, здоров'я людей, а також землі як частину довкілля від потенційних небезпек.

Нарешті, аналіз *практики застосування ч. 1 ст. 239 КК* свідчить про певні помилки, яких припускаються слідчі органи та суди щодо правової оцінки похідного наслідку – створення загрози для життя та здоров'я потерпілих під час порушення спеціальних правил. Матеріали проваджень свідчать, що практичним працівникам інколи дуже важко встановити, чи була реальна загроза завдання шкоди, чи мала місце лише абстрактна загроза завдання такої шкоди. Наприклад, викликає сумніви кваліфікація скоєного за ч. 1 ст. 239 КК, коли Особа 1 допустила забруднення земель відходами, чим створила небезпеку для

довкілля, яка полягала в забрудненні території біля промислового майданчика ПАТ «ПГЗК» площею 14 м², розташованого в м. Кривому Розі [21].

Є сумнівні випадки щодо законності притягнення за ч. 1 ст. 239 КК працівника до відповідальності Особи 3 за розміщення будівельних відходів шляхом зсипання їх на поверхневий умовно родючий шар ґрунту, що призвело до завдання збитків у розмірі 301 065 гривень 60 копійок [22]. Вважаю, суд у цьому разі необґрунтовано дійшов висновку про наявність наслідку у виді створення небезпеки для життя, здоров'я та довкілля, та в скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 239 КК України. По-перше, лише матеріальна майнова шкода не свідчить про загрозу життю, здоров'ю людей або довкіллю, у такому разі має наставати адміністративна відповідальність; по-друге, не уточнено судом, для кого – людей чи довкілля – була реальна небезпека від будівельних відходів, у чому це проявилось.

За ч. 1 ст. 239 КК кваліфіковано діяння Особи 1 (службової особи), яка допустила забруднення промисловими відходами земельної ділянки сільськогосподарського призначення площею 5,9 га, чим створила загрозу для довкілля [23].

У такому разі теж наявна лише абстрактна можливість спричинення шкоди життю, здоров'ю людей чи довкіллю, тому відповідальність має бути не кримінальною, а адміністративною у зв'язку з відсутністю необхідних наслідків. Проте судові помилки свідчать не про необхідність декриміналізації зазначеного наслідку, а про потребу удосконалення правозастосування.

Висновки. 1. Створення небезпеки для *життя і здоров'я людей* (ч. 1 ст. 239 КК) наявне тоді, коли воно могло призвести до загибелі хоча б двох людей, масових захворювань людей, зараження хоча б двох людей епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо. Небезпека для життя і здоров'я людей або довкілля має бути реальною, про що свідчить поява такого небезпечного стану, за якого зазначені наслідки можуть настати як закономірні та необхідні, проте не настали з незалежних від винного причин. Якщо взяти діяння в ст. 239 КК («порушення спеціальних правил») та основний наслідок («забруднення або псування земель»), то вони без похідного наслідку («створення загрози для життя та здоров'я потерпілих») не містять суспільної небезпечності, притаманної злочину і на даний час слушно належать до адміністративних правопорушень (ст. 52 КУпАП «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель» та ст. 73 КУпАП «Засмічення лісів відходами»).

2. Небезпека для *довкілля* – загроза настання таких наслідків, як: загибель тварин (диких, домашніх), рослин; деградація земель; настання інших негативних змін біологічного, хімічного і фізичного складу земель; забруднення водних об'єктів і загибель водних біоресурсів внаслідок зливу шкідливих речовин, відходів чи інших матеріалів, привнесених у землю тощо.

3. Аналіз практики застосування ч. 1 ст. 239 КК свідчить про певні помилки, яких припускаються слідчі органи та суди щодо правової оцінки зазначеного злочину (помилки проявляються в неналежній правовій оцінці похідного наслідку – створення загрози для життя та здоров'я потерпілих). Коли є лише абстрактна можливість спричинення шкоди життю, здоров'ю людей чи довкіллю, тоді відповідальність має бути не кримінальною, а адміністративною у зв'язку з відсутністю необхід-

них наслідків. Проте навіть судові помилки щодо неналежної правової оцінки похідного наслідку – створення загрози для життя та здоров'я потерпілих – свідчать не про необхідність декриміналізації зазначеного наслідку, а про потребу удосконалення правозастосування.

4. Наведені аргументи дають підстави для висновку щодо доцільності подальшого збереження в ч. 1 ст. 239 КК кримінальної відповідальності за створення загрози для потерпілого, що сформульовано в ч. 1 ст. 239 КК: «<...> якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля» внаслідок забруднення або псування земель.

Література:

- Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування та розвитку кримінального законодавства. К.: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. 634 с.
- Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. Харків: Ника-Нова, 2013. 256 с.
- Глистин В.К. Обсуждение теоретической модели Общей части УК. Советское государство и право. 1988. № 8. С. 131–133.
- Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., доповнене. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Х.: Право, 2013. 1040 с.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Канон, 2001. 1104 с.
- Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: постановка Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17. Вісник Верхов. Суду України. 2005. № 1 (53). С. 9–12.
- Борисов В.І., Пашенко О.О. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: монографія. Х.: СПД ФО Н.М. Вапнярчук, 2006. 224 с.
- Бажанов М.И. О различных трактовках некоторых признаков объективной стороны преступления в науке уголовного права. Проблемы законности. 1999. Вып. 40. С. 145–155.
- Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М.: Госюриздат, 1958. 220 с.
- Пашенко О.О. До питання про загрозу спричинення шкоди в кримінальному праві. Проблеми законності. 2007. Вип. 90. С. 141–148.
- Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: монографія. К.: Дакор, 2009. 736 с.
- Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073–Х. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
- Кримінальний кодекс Французької Республіки / за ред. В.Л. Менчинського. Переклад укр. м. К.І. Мазуренко. К.: ОВК, 2017. 348 с.
- Кримінальний кодекс Республіки Польща / за ред. В.Л. Менчинського. Переклад укр. м. В.С. Станіч. К.: ОВК, 2016. 138 с.
- Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия: научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2012. 312 с.
- Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 16 июня 1997 г. № 167. Ведомости Парламента Республики Казахстан. 1997. № № 15–16. Ст. 211.
- Уголовный кодекс Латвийской Республики / научн. ред. и вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой. Перевод с латышского А.И. Лукашова. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2001. 313 с.
- Уголовное право: учебник для юридических вузов / под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. 2-е изд., испр. и доп. М.: Юриспруденция, 2001. 640 с.
- Уголовный кодекс Республики Узбекистан с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2001. 338 с.
- Справа № 416/5846/2012, вирок за ч. 1 ст. 239 КК від 27 грудня 2012 р. Інгупецького районного суду м. Кривого Рог. URL: reestr.court.gov.ua.
- Справа № 202/27414/13-к, вирок за ч. 1 ст. 239 КК від 12 липня 2013 р., Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська Дніпропетровської області. URL: reestr.court.gov.ua.
- Справа № 185/10706/14-к, вирок за ч. 1 ст. 239 КК від 15 січня 2015 р. Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області. URL: reestr.court.gov.ua.

Ищенко Н. В. Создание опасности для жизни, здоровья людей или для окружающей среды как последствия загрязнения или порчи земель

Аннотация. В статье анализируется такое общественно опасное последствие преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 239 Уголовного кодекса Украины «Загрязнение или порча земель», как создание реальной опасности причинения вреда. Раскрывается его содержание, доказываемая целесообразность дальнейшего сохранения уголовной ответственности за создание угрозы для потерпевшего.

Ключевые слова: общественно опасные последствия, опасность для жизни или здоровья людей, опасность для окружающей среды, преступления против окружающей среды, загрязнение земель, порча земель.

Ishtchenko M. Creation of a danger to life, health of people, or the environment as a result of pollution or damage of lands

Summary. The article analyzes such a socially dangerous consequence of the crime provided for in Part 1 of Art. 239 of the Criminal Code of Ukraine “Pollution or damage to lands” as creating a real danger of causing harm. It is proved expedient to continue to maintain criminal responsibility for creating a threat to the victim.

Key words: socially dangerous consequences, danger to life or health of people, danger to environment, crimes against environment, land contamination, damage of lands.

Сень І. З.,

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ НОРМИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена формулюванню дефініції поняття спеціальної кримінально-правової норми, виходячи з логічних принципів визначення понять. У зв'язку із цим проаналізовано місце норми права серед інших регуляторів суспільних відносин, проведена класифікація правових норм, у тому числі норм кримінального права. Визначено місце спеціальної норми серед усієї системи кримінально-правових норм та встановлено найважливіші ознаки спеціальної кримінально-правової норми.

Ключові слова: соціальна норма, норма права, охоронна (заборонна) норма кримінального права, спеціальна кримінально-правова норма, визначення через рід і видову відмінність, найближчий рід, видові ознаки.

Постановка проблеми. Практика побудови будь-яких теорій ніколи не обходиться без визначень (дефініцій) [1, с. 28]. Адже значення дефініцій у логічній структурі знань не можна недооцінювати:

1. По-перше, визначення пояснюють поняття, які використовуються під час викладення теорій.
2. По-друге, вони сприяють виробленню нових понять.
3. По-третє, вони сприяють виробленню термінології та її уточненню.
4. По-четверте, під час розробки теорій дефініції нібито підводять підсумок викладеному [1, с. 30].

Відповідно, подальше дослідження спеціальних норм неможливе без визначення поняття такої норми. І хоча на перший погляд дослідження поняття спеціальної кримінально-правової норми є більш важливим з теоретичної точки зору, а не для з'ясування прикладних проблем кваліфікації, але це не зовсім так. Адже для визначення поняття спеціальної норми спершу доведеться встановити її місце серед системи кримінально-правових норм, а це, у свою чергу, в подальшому дозволить комплексно підійти до вирішення проблемних питань кваліфікації у випадку наявності спеціальних норм.

Радянські й українські вчені приділяли увагу питанню визначення поняття спеціальної кримінально-правової норми виключно під час розгляду питання конкуренції загальної та спеціальної норм. Так, у контексті кваліфікації за наявності конкуренції кримінально-правових норм питання спеціальних норм піднімалося, зокрема, в працях С.С. Алексєєва, В.Г. Беляєва, Л.П. Брич, О.О. Дудорова, М.Й. Коржанського, В.М. Кудрявцева, Б.А. Курінова, О.К. Маріна, В.О. Навроцького, М.М. Свідлова, М.І. Хавронюка та інших.

Єдиним комплексним дослідженням саме спеціальних норм кримінального права є дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Свідлова Миколи Михайловича «Спеціальні норми у кримінальному праві», захищена ще в 1979 році.

Подібного дослідження на основі аналізу чинного Кримінального кодексу України взагалі немає.

Мета статті. З урахуванням предмета розгляду метою статті є формування дефініції поняття спеціальної кримінально-правової норми, виходячи з логічних принципів визначення понять. Ця мета зумовлює постановку таких наукових завдань, як: виявлення місця норми права серед інших регуляторів суспільних відносин; класифікація правових норм, у тому числі норм кримінального права; визначення місця спеціальної норми серед усієї системи кримінально-правових норм; встановлення найважливіших ознак спеціальної кримінально-правової норми та формулювання визначення на їхній основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним чи ведучим видом дефініцій у логіці слід вважати визначення через рід і видову відмінність [1, с. 35]. Суть цього визначення полягає у відшукуванні для досліджуваного поняття його найближчого роду (genus) і тих видових ознак, які відрізняють його серед інших понять того ж роду (differentia specifica) [1, с. 31]. Відповідно, першочергово слід відшукати найближчий рід для поняття спеціальної норми. Для цього спочатку потрібно дослідити поняття норми взагалі.

Одним з визначень, яке подає Тлумачний словник для поняття норми, є таке: зразок, правило поведінки людей у суспільстві [2, с. 442]. Таким чином, норма є правилом поведінки.

Якщо звернутися до правничої термінології, то юридична наука оперує поняттям соціальна норма.

Взагалі, поняття соціальної норми є одним з основних понять соціології, де воно розглядається, в першу чергу, як правило поведінки, яке впливає з очікуваної соціальної поведінки [3, с. 4].

В юриспруденції до цього поняття звертаються теоретики права під час дослідження системи права.

Так, Л.А. Луць визначає соціальну норму як загальносоціальне, формально не визначене правило поведінки учасників суспільного життя [4, с. 156].

Трохи інше розуміння соціальної норми подає О.Ф. Скакун: соціальна норма – це правило поведінки загального характеру, що складається у відносинах між людьми в певному суспільстві у зв'язку з виявом їхньої волі (інтересу) і забезпечується різними засобами соціального впливу [5, с. 268].

Тобто на відміну від розуміння поняття соціальної норми Л.А. Луць, в останній дефініції формальна невизначеність не є обов'язковою ознакою цього поняття. Відповідно, під соціальною нормою слід розуміти правило поведінки людей як учасників суспільних відносин.

Соціальні норми регулюють практично всі сфери нашого життя, а тому серед них можна виокремити різні види таких норм.

Так, О.Ф. Скакун виділяє такі види соціальних норм за регулятивними особливостями:

- норми моралі;
- норми-звичаї;

- норми права;
- корпоративні норми [5, с. 269].

Таким чином, норми права є одним із різновидів соціальних норм, які становлять собою правила поведінки, що сформува-лися в суспільстві й офіційно визнані та забезпечені державою [5, с. 269].

Схоже визначення знаходимо і у Л.А. Луць. Норма права – це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене (санкціоноване) та забезпечене державою (державами) з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин [4, с. 156].

У свою чергу, норми права можна класифікувати за предме-том правового регулювання (за галузевою ознакою) на норми конституційного права, норми адміністративного права, норми кримінального права, норми цивільного права, норми трудово-го права та, відповідно, норми інших галузей права.

Предметом цього дослідження є норми кримінального пра-ва, чи кримінально-правові норми.

Професор В.Д. Філімонов обґрунтовано критикує позицію про те, що нормою кримінального права є норма, яка встанов-лює відповідальність за скоєння конкретного злочину [6, с. 12]. Адже таке твердження безпідставно звужує поняття норми кримінального права лише до заборонної норми, закріпленої в статті Особливої частини Кримінального кодексу. Але кримі-нальному праву притаманні також інші норми, зокрема, ті, які закріплені в статтях Загальної частини.

Тому слід взяти до уваги зауваження автора, що поняття норми кримінального права не може обмежуватися вказівкою на ознаки, які притаманні лише нормам Особливої частини Кримінального кодексу, а повинно включати в себе ознаки, які притаманні всім нормам кримінального права [6, с. 12].

При цьому слід зазначити, що нормам кримінального пра-ва, крім загальних ознак правової норми, притаманні також свої особливі, чи спеціальні ознаки:

1. Норми кримінального права закріплюються лише в стат-тях кримінального закону, яким є Кримінальний кодекс України.
2. Норми кримінального права спрямовані на правове за-безпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, влас-ності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, за-безпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочи-нам (ч. 1 ст. 1 КК України).

Таким чином, беручи до уваги загальне поняття норми пра-ва та специфічні ознаки, притаманні нормі кримінального пра-ва, можна дати наступне визначення цього поняття.

Кримінально-правова норма (норма кримінального права) – це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене державою та закріплене в кримінальному законі (Кримінальному кодексі України) з метою регулювання, охорони та захисту передбачених ним суспільних відносин від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Далі виникає проблема класифікації норм кримінального права, адже щоб визначити найближче родове поняття для спе-ціальної кримінально-правової норми, спершу необхідно вста-новити її місце в системі норм кримінального права.

Поділ певного поняття на види можна проводити за різни-ми класифікаційними ознаками, які відіграють роль критеріїв (основи) класифікації.

Так, у загальній теорії права професор С.С. Алексєєв за їхніми функціями в системі права поділяє юридичні норми

на регулятивні та правоохоронні. Згідно з його визначенням, регулятивними є такі норми, які безпосередньо спрямовані на встановлення певного варіанта поведінки шляхом надання учасникам суспільних відносин позитивних суб'єктивних прав та покладення на них позитивних юридичних обов'язків. Пра-воохоронні – це норми, спрямовані на визначення поведінки суб'єктів шляхом регламентації заходів державно-примусового впливу (санкцій) [7, с. 103].

Варто зазначити, що не всі науковці підтримують такий по-діл норм права. Зокрема, І.І. Митрофанов у своїй докторській дисертації наголошує на невдастості такого їхнього угрупован-ня. На думку вченого, такий поділ є принципово неприйнят-ним, оскільки спотворює суть та функції права. Як аргумент, науковець стверджує, що це пов'язано насамперед з тим, що право загалом, у тому числі будь-яка його норма, є засобом ре-гулювання суспільних відносин. І серед норм права немає та-ких, які б не мали регулятивного складника. Водночас кожна норма виконує охоронну функцію системою правил поведінки та велінь, закріплених в її диспозиції, гіпотезі, у вказівці на суб'єктний склад чи на мету. Виділення як однієї з головних груп охоронних норм права вказує на відокремлення санкції правової норми від її інших структурних елементів [8, с. 101].

Частково слід погодитися з науковцем, зокрема в тому, що будь-яка правова норма виконує як регулятивну, так і охоронну функцію в системі права. Однак поряд із цим слід наголоси-ти, що такий поділ є відносним і аж ніяк не заперечує такого твердження. Адже, на нашу думку, поділ здійснено за критері-єм основної (превалюючої) функції, спрямування відповідної норми, її завдання в системі права, а тому ніяким чином не за-перечує можливість виконання нею також інших функцій.

На думку С.С. Алексєєва, регулятивні та правоохоронні норми утворюють кістяк, «тіло» права, адже є сукупністю «клі-тинок», з яких на наступних рівнях структури утворюються правові спільності [7, с. 103].

З цією думкою важко не погодитися. При цьому до таких двох головних видів норм вчений «по мірі поглиблення спе-ціалізації права» приєднує третій – спеціалізовані норми, які, на відміну від регулятивних і охоронних, носять додатковий характер. Такі норми не є самостійною нормативною основою для виникнення правовідносин, лише в разі регламентації су-спільних відносин вони нібито приєднуються до регулятивних і правоохоронних норм, утворюючи в поєднанні з ними єдиний регулятор [7, с. 103, 107].

Таку ж позицію відстоює й А.Ф. Черданцев, який пропонує поділяти всі норми права не лише в залежності від предмета правового регулювання, а й від того, яку роль вони відіграють у регулюванні суспільних відносин, яким способом їх регулю-ють, та виділяти:

- норми, які регулюють суспільні відносини шляхом визна-чення прав та обов'язків суб'єктів цих відносин (регулятивні);
- норми, які регулюють суспільні відносини шляхом вста-новлення заходів примусу до правопорушників;
- третій вид норм, які не мають прямої вказівки ні на те, ні на інше.

До третього виду норм вчений відносить норми-дефініції, оперативні норми, за допомогою яких вводяться в дію норма-тивні акти, припиняється або розширюється їхня дія, та інші спеціальні (на нашу думку, краще застосовувати термін «спеці-алізовані») норми [9, с. 45].

С.С. Алексєєв проводить поділ таких спеціалізованих норм на:

- загальні закріплюючі норми – норми, які спрямовані на фіксацію в узагальненому вигляді певних елементів регульованих відносин;

- декларативні норми – норми, в яких сформульовані правові принципи, а також завдання даної правової спільності;

- дефінітивні норми – норми, які в узагальненому вигляді закріплюють ознаки певної правової категорії [7, с. 107–108].

Поділяємо зазначену позицію, оскільки в системі норм права дійсно є такі норми, які за їхніми функціями складно віднести до будь-якої з основних категорій правових норм – чи то регулятивних, чи то охоронних.

Тому, базуючись на вченні цих теоретиків права, вважаємо за доцільне всі кримінально-правові норми за їхніми функціями в системі кримінально-правового регулювання аналогічно розділити на такі групи:

- регулятивні;
- охоронні (або заборонні);
- спеціалізовані.

Трохи інший поділ кримінально-правових норм пропонує П.Л. Фріс. Так, за змістом науковець виокремлює такі два види норм:

- норми загальної дії, які визначають завдання законодавства про кримінальну відповідальність, підстави та межі кримінальної відповідальності, дію закону в просторі, в часі, за колом осіб, вік кримінальної відповідальності, форми та види вини, інші загальні положення, які застосовуються при вирішенні питань кримінальної відповідальності;

- спеціальні норми (заборони) [10, с. 17].

Як бачимо з визначення норм загальної дії, під цим терміном автор об'єднує регулятивні та спеціалізовані норми, які розглядалися вище.

Як стверджує І.І. Митрофанов, такий підхід до поділу норм кримінального права притаманний для всіх вітчизняних вчених, а в підручниках із кримінального права відсутні спеціальні питання, присвячені поняттю, змісту та видам норм кримінального права, що свідчить про невинуватену відсутність комплексних досліджень норм кримінального права та їхню класифікацію в національній кримінально-правовій науці [8, с. 101–102].

При цьому слід зазначити, що хоч останній поділ і має право на існування, однак він не зовсім доцільний для потреб кримінально-правової науки, оскільки допускає термінологічне змішування із заборонними загальними та спеціальними нормами, які конкурують між собою, що ускладнює дослідження відповідних норм.

Тому пропонуємо все ж зупинитися на класифікації кримінально-правових норм за їхніми функціями в системі кримінально-правового регулювання на такі групи – регулятивні, охоронні (чи заборонні) та спеціалізовані.

Регулятивні кримінально-правові норми, притаманні здебільшого Загальній частині Кримінального кодексу, – це норми, які визначають основні поняття кримінального права, а також норми, які регулюють застосування кримінальної відповідальності.

Охоронні (заборонні) норми кримінального права, які містяться в Особливій частині Кримінального кодексу, становлять норми, які встановлюють суспільно небезпечні діяння, що є злочинами, та покарання, які можуть бути застосовані до особи за їх вчинення.

У свою чергу, спеціалізовані норми кримінального права, які можуть міститися як у статтях Загальної, так і Особливої

частини Кримінального кодексу, носять допоміжний характер та можуть виступати регулятором суспільних відносин лише в поєднанні з регулятивними чи охоронними (заборонними) кримінально-правовими нормами.

Існує також безліч інших критеріїв класифікації правових норм.

У загальній теорії права, зокрема вчені Л.А. Луць та О.С. Йоффе, розподіляють норми за дією на коло суб'єктів на загальні, спеціальні та виключні [4, с. 160; 11, с. 169].

Такий же підхід застосовується і до норм кримінального права. Так, М.М. Свідлов пропонує поділяти норми кримінального права за об'ємом правового регулювання на загальні, спеціальні та виключні [12, с. 13].

Але, на нашу думку, в разі такого поділу кримінально-правових норм відбувається порушення відразу кількох логічних правил поділу понять, зокрема:

1. Поділ поняття повинен бути співмірним [13, с. 195; 14, с. 56].

Це означає, що обсяг членів поділу, разом узятих, має дорівнювати обсягу поділюваного поняття [14, с. 56]. Так, загальні, спеціальні та виключні норми у своїй сукупності не становлять усіх норм кримінального права.

2. Поділ має бути безперервним (послідовним) [13, с. 198; 14, с. 57].

Це правило означає, що в процесі поділу необхідно переходити до найближчих видів, не перескакуючи через них. Порушення цього правила призводить до помилки, що називається стрибком у поділ [14, с. 57].

Так, на нашу думку, регулятивні кримінально-правові норми за об'ємом правового регулювання слід поділяти на:

- базові;
- конкретизуючі;
- виключні.

У свою чергу, всі охоронні (заборонні) кримінально-правові норми за об'ємом правового регулювання слід класифікувати на:

- охоронні (звичайні);
- загальні;
- спеціальні.

Спеціалізовані ж норми кримінального права включають у себе такі види норм:

- узагальнюючі;
- декларативні;
- дефінітивні;
- оперативні.

Перший вид цих норм С.С. Алексєєв називає загальними закріплюючими, однак знову ж таки з метою уникнення термінологічного змішування із загальними охоронними (заборонними) нормами пропонуємо називати такі норми узагальнюючими. Узагальнюючими кримінально-правовими нормами є норми, які в узагальненому вигляді закріплюють певні елементи суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Такою нормою є, наприклад, норма ч. 2 ст. 18 КК України, яка закріплює поняття спеціального суб'єкта злочину. Так, сама по собі ця норма не виступає регулятором суспільних відносин, як більшість норм, закріплених у статтях Загальної частини Кримінального кодексу, оскільки лише узагальнює розуміння тих спеціальних суб'єктів, які визначені як такі в статтях Особливої частини.

Декларативними є норми, в яких закріплюються принципи та завдання кримінального закону. Так, декларативними, на-

приклад, є норма ч. 1 ст. 1 КК України, яка визначає завдання Кримінального кодексу України, або норма ч. 2 ст. 2 КК України, яка закріплює презумпцію невинуватості.

Дефінітивними є ті кримінально-правові норми, які визначають певне кримінально-правове поняття, тобто в узагальненому вигляді закріплюють його ознаки. Прикладом такої норми є, зокрема, норма ч. 1 ст. 401 КК України, яка визначає поняття військового злочину.

Оперативними є такі кримінально-правові норми, які визначають обсяг, порядок набрання чинності та принципи дії кримінального законодавства. До таких норм слід відносити норми розділу II «Закон про кримінальну відповідальність» Загальної частини Кримінального кодексу України.

Зазначений поділ можна узагальнити за допомогою таблиці:

Таким чином, спеціальна кримінально-правова норма (спеціальна норма кримінального права) є видовою нормою по відношенню до ширшого поняття – охоронної кримінально-правової норми (охоронної норми кримінального права).

Все вищевикладене можна наглядно продемонструвати за допомогою кіл Ейлера:

Відповідно, найближчим родом для поняття спеціальної кримінально-правової норми є охоронна (заборонна) кримінально-правова норма.

Далі слід з'ясувати, які видові ознаки вирізняють спеціальну кримінально-правову норму серед інших норм кримінального права. А оскільки поняття спеціальної норми можна розглядати лише у взаємозв'язку із загальною нормою, необхідно розглянути також поняття загальної кримінально-правової норми.

Адже право – це система. Норми слід тлумачити не ізольовано, а взаємопов'язано. Власне нехтування системними зв'язками між нормами несе потенційну загрозу встановленню правильного співвідношення між ними [15, с. 247].

М.М. Свідлов наголошує, що загальні норми не слід отождествляти з нормами Загальної частини Кримінального кодексу. Загальна норма регулює родову групу суспільних відносин [12, с. 13].

Спеціальні ж норми автор визначає як правила поведінки, встановлені для зміни способу, а в інших випадках – і зміни меж регулювання певного виду суспільних відносин, рід яких регулюється іншою (загальною) кримінально-правовою нормою [16, с. 6–8].

Професор В.О. Навроцький дає поняття спеціальної норми через визначення поняття конкуренції відповідних норм: при конкуренції загальної та спеціальної норм одна з них (загальна) охоплює визначене коло діянь, а інша (спеціальна) – частину цього кола, тобто різновиди діянь, передбачених загальною нормою. Як зазначає автор, спеціальна норма містить більше ознак, за рахунок яких вона і виділяється із загальної [17].

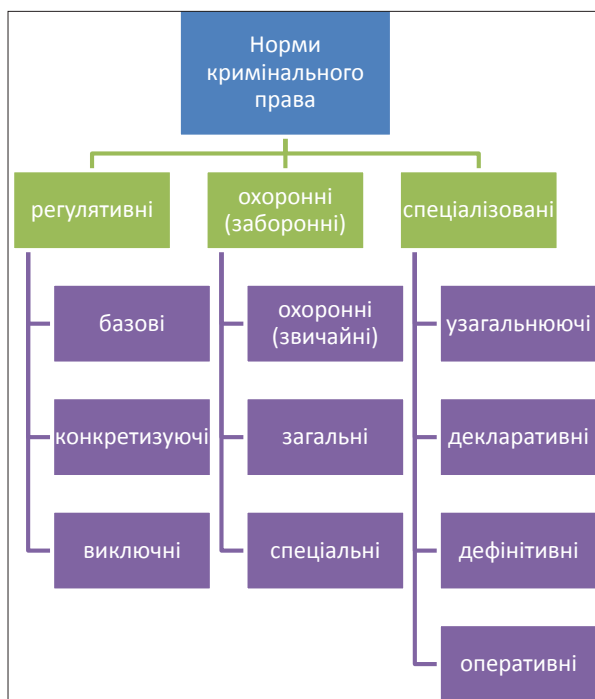
У підручнику О.О. Дудорова, М.І. Хавронюка стверджується, що спеціальною є норма, яка передбачає відповідальність за те саме діяння, що і загальна, але містить додаткові ознаки складу кримінального правопорушення, яких не містить загальна норма [18, с. 131].

Тут слід наголосити, що не всі охоронні (заборонні) норми кримінального права є асоціаціями загальної та спеціальної (чи спеціальних) норм.

Так, професор В.О. Навроцький обґрунтовано наголошує, що будь-яка норма сама по собі не може бути ні загальною, ні спеціальною. Вона стає такою, що конкурує з іншою нормою, тільки під час взаємодії між ними. За межами генетичного зв'язку спеціальна норма втрачає свої особливості та виступає як звичайна норма кримінального права [17].

Тоді виникає логічне питання: а як бути з тими нормами, від яких не утворилася жодна спеціальна норма? Чи можна їх називати загальними чи потрібно відшукати інший науковий термін для їх означення? На нашу думку, тут не може бути однозначної відповіді, й обидва варіанти є прийнятними.

Схожа проблема постає і з поняттям виконавця злочину. Відповідно до ч. 2 ст. 27 КК України, виконавцем може бути лише особа, яка вчинила злочин у співучасті з іншими суб'єктами злочину. Відповідно, для означення особи, яка вчинила злочин одноособово, термінологічно некоректно послуговуватися поняттям «виконавець злочину». Потрібно використовувати зворот «особа, яка вчинила злочин», хоча на практиці це питан-

ня ігнорується, і юристи-практики, як правило, використовують поняття виконавця і для випадків одноособового вчинення злочину. Незважаючи на неточність термінології, принципового значення це питання не має, адже не перешкоджає правильному правозастосуванню.

Так само і з охоронними нормами кримінального права. Відшукування окремого наукового терміна для норм, від яких на даний момент не утворилася жодна спеціальна норма, було б науково обгрунтованим рішенням з теоретичної точки зору.

Але, по-перше, таких норм небагато. А по-друге, варто також пам'ятати, що система правових норм є живим організмом, який зазнає постійних законодавчих змін та доповнень, внаслідок чого змінюються і зв'язки між правовими нормами: одні норми отримують співвідношення загальної та спеціальної чи кількох спеціальних норм, інші ж, навпаки, втрачають такі взаємозв'язки. Тому з певним ступенем відносності, на нашу думку, такі норми все ж можна номінувати загальними, шкоди для практики правозастосування від цього немає. Але термінологічно правильно буде називати такі норми просто охоронними, або звичайними, якщо послуговуватися словом, яке використав для їх позначення В.О. Навроцький [17].

Тепер з метою формулювання дефініції спеціальної кримінально-правової норми-заборони слід виділити загальні видові ознаки такої норми, найважливіші з яких ляжуть в основу визначення поняття:

1. поява спеціальної норми є результатом диференціації правового регулювання;
2. спеціальна норма є похідною від загальної, яка є первинною щодо неї;
3. спеціальна норма виділяється із загальної за критерієм об'єму (обсягу) правового регулювання;
4. співвідношення між загальною та спеціальною нормами характеризується співвідношенням понять «рід-вид»;
5. встановлюється для зміни способу чи меж регулювання певного виду суспільних відносин;
6. загальна та спеціальна норми перебувають у логічному відношенні підпорядкування понять;
7. спеціальна норма включає до свого змісту всі ознаки, властиві загальній нормі, плюс додаткові ознаки чи ознаку (кваліфікуючі або привілеюючі);
8. під час застосування спеціальна норма має перевагу над загальною.

Висновки. Таким чином, спеціальна кримінально-правова норма (спеціальна норма кримінального права) – це охоронна (заборонна) кримінально-правова норма, яка є похідною від загальної та виділяється з неї в результаті диференціації правового регулювання з метою зміни способу, а в окремих випадках – і зміни меж регулювання певного виду суспільних відносин, рід яких регулюється загальною нормою.

Література:

1. Пузиков П.Д. Понятия и их определения. Минск: «Наука и техника», 1970. 72 с.
2. Словник української мови: в 11 т. / ред. коллег. І.К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 5: Н-О. 1974. 840 с.
3. Elsenbroich C., Gilbert N. Modelling norms. Netherlands: Springer, 2013. 213 p.
4. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). К.: Атіка, 2008. 412 с.

5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
6. Филимонов В.Д. Норма уголовного права. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 281 с.
7. Алексеев С.С. Структура советского права. М.: «Юридическая литература», 1975. 258 с.
8. Митрофанов І.І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2017. 460 с.
9. Черданцев А.Ф. Специализация и структура норм права. Правоведение. 1970. № 1. С. 41–49.
10. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.
11. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. 381 с.
12. Свидлов Н.М. Виды норм и квалификация преступлений следователем: лекция. Волгоград: ВСИШ МВД СССР, 1986. 24 с.
13. Конверський А.Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. 6-те вид. К.: Центр учбової літератури, 2017. 424 с.
14. Жеребкін В.Є. Логіка: підручник. 9-те вид. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с.
15. Яремко Г.З. Загальні та спеціальні кримінально-правові норми-заборони: ревізія поглядів. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (21-22 вересня 2012 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 246–250.
16. Свидлов Н.М. Специальные нормы в уголовном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М.: Московская высшая школа милиции МВД СССР, 1979. 19 с.
17. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. URL: <https://studfiles.net/preview/5455569/page:34>.
18. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник; за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Baite, 2014. 944 с.

Сень І. 3. Понятіє спеціальної норми в уголовном праве України

Аннотация. Стаття посвящена формулюванню дефініції поняття спеціальної уголовно-правової норми, исходя из логических принципов определения понятий. В связи с этим проанализировано место нормы права среди других регуляторов общественных отношений, проведена классификация правовых норм, в том числе норм уголовного права. Определено место специальной нормы среди всей системы уголовно-правовых норм и установлены важнейшие признаки специальной уголовно-правовой нормы.

Ключевые слова: социальная норма, норма права, охранный (запретительный) норма уголовного права, специальная уголовно-правовая норма, определение через род и видовое отличие, ближайший род, видовые признаки.

Sen I. 3. Concept of a special norm in criminal law of Ukraine

Summary. The article is devoted to formulation of the definition of the concept of a special criminal-law norm, based on the logical principles of definition of concepts. In this regard, the place of the legal norm among the other regulators of social relations has been analyzed, the classification of legal norms, including the norms of criminal law, has been carried out. The place of the special norm among the whole system of criminal-law norms has been determined and the most important features of the special criminal-law norm have been established.

Key words: social norm, legal norm, guarding (prohibitive) norm of criminal law, special criminal-law norm, definition by genus and kind distinction, closest genus, kind features.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Федчишина В. В.,
кандидат економічних наук,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національного університету державної фіскальної служби України

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ І СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У 20–40-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Розкрито особливості теоретико-практичних засад зародження української науково-методичної думки щодо спеціальних економічних знань на початку ХХ століття.

Вивчення та популяризація української теоретичної спадщини про судово-економічну експертизу 20–30-х років є важливим чинником для ефективного розвитку галузевої науки та експертної економічної практики. Зібрано матеріал про перші друковані видання, наукові праці та науково-методичне забезпечення судово-економічної експертизи у 20–40-і роки ХХ століття.

Ключові слова: методи і прийоми судової економічної (бухгалтерської) експертизи, наукова, теоретична, методична, науково-методична думка.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних науково-теоретичних засад вітчизняної теорії та методики використання спеціальних економічних знань неможливий без ґрунтовного осмислення спадщини науковців і практиків початку ХХ століття.

Наукова і теоретична спадщина про судово-економічну експертизу 20–40-х років є важливим чинником для ефективного розвитку галузевої науки та експертної економічної практики. Зібраний матеріал про перші друковані видання, наукові праці та науково-методичне забезпечення судово-економічної експертизи у 20–40-і роки ХХ століття є вивченням та популяризацією правового забезпечення використання спеціальних знань на всіх етапах розслідування і судового розгляду економічних злочинів.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики вже досліджувалися в працях вітчизняних і зарубіжних науковців Г.А. Атанесяна, С.С. Остроумова, П.З. Пошюнаса, В.Г. Танасевича, С.П. Фортинського та інших.

Проте аналіз монографічної та дисертаційної літератури доводить, що хоча науковці по-різному підходять до вивчення генезису науково-методичного забезпечення спеціальних економічних знань, однак систематизований і єдиний підхід відсутній. Це обумовлює мету даної статті.

Метою статті є аналіз зародження і становлення сучасного науково-методичного забезпечення спеціальних економічних знань у 20-40 роки ХХ століття в криміналістичному забезпеченні розслідування економічних злочинів. Для досягнення поставленої мети в статті ставляться завдання визначити теоретико-методологічні основи становлення спеціальних економічних знань на основі правового забезпечення та наукових поглядів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Літопис науково-методичного забезпечення спеціальних економічних

знань у становленні судово-економічної експертизи в Україні має вагомое теоретичне і практичне значення для вдосконалення її діяльності. Зародження сучасних науково-методичних основ розвитку спеціальних економічних знань в Україні відбувалося на тлі розв'язання цілої низки суспільно-політичних подій. Після завершення Першої світової війни, утворення Радянського Союзу і роз'єднання українських земель процеси економічного становлення в Буковині, Галичині, Закарпатті, Наддніпрянщині та Криму розвивалися в різних умовах.

З метою сприяння правильній постановці рахівництва і звітності в державних, концесійних, змішаних, кооперативних, громадських і приватних підприємствах і в державних установах, зобов'язаних публічною звітністю, для надання висновків з різних питань рахівництва і звітності на вимогу державних органів, установ і приватних підприємств, Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 18 серпня 1925 року було прийнято «Положення про Інститут державних бухгалтерів-експертів».

5 лютого 1926 року Постановою РНК УСРР «Про Українське Бюро державних бухгалтерів-експертів при Народньому Комісаріатові Робітническо-Селянської Інспекції та його місцевих органів» Рада Народніх комісарів УСРР постановила: органами Інституту державних бухгалтерів-експертів на Україні є Українське Бюро державних бухгалтерів-експертів при Народньому Комісаріатові Робітническо-Селянської Інспекції, а в округах – округові державні бухгалтері-експерти при округових відділах робітническо-селянської інспекції.

На Українське Бюро державних бухгалтерів-експертів покладено задачі, серед яких такі: «необхідно розв'язувати всілякі справи, передавані від округових державних бухгалтерів-експертів; розв'язувати інші справи, віднесені до Компетенції Бюро постановою РНК СРСР від 18 серпня 1925 року та Інструкцією НКПС Інспекції УСРР, передбаченої артикулом 9 цієї Постанови».

Однак на початку ХХ століття через відсутність наукових робіт загальнотеоретичного і методичного характеру щодо проведення судово-бухгалтерської експертизи та необхідних методик члени Інституту державних бухгалтерів-експертів не могли безперерійно виконувати значний обсяг роботи і покладених на них функцій у повній мірі. Це, безумовно, викликало незадоволення судових і слідчих органів. Одночасно це сприяло створенню циркулярів і розпоряджень губернських, обласних і крайових судів, направлених на те, щоб як експерти-бухгалтери викликалися особи, які не є членами Інституту державних бухгалтерів-експертів.

При Інституті державних бухгалтерів-експертів почала працювати спеціальна секція (науково-практична лабораторія) «судових експертиз», основними завданнями якої були: розробка основ методики роботи судових експертів-бухгалтерів, напрацювання і вироблення принципів правового статусу судово-бухгалтерської експертизи, встановлення процесуальної ролі судового експерта-бухгалтера, з'ясування основних положень з питань встановлення порядку дій та поведінки експерта-бухгалтера в судовому процесі, пошук і визначення форм об'єднання інтересів судово-слідчих працівників і судових експертів-бухгалтерів відповідно до загальних завдань слідства та судового процесу.

Заслугує на увагу, що Інститут державних бухгалтерів-експертів створює власне друковане видання «Вестник И.Г.Б.Э.» під керівництвом головного редактора А.П. Рудановського. В журналі друкуються світила старої і нової школи вітчизняного бухгалтерського обліку: Н.А. Блатов, Н.В. Богородский, Р.Я. і Н.Р. Вейцмані, А.М. Галаган, Н.А. Кипарисов, М.Х. Жебрак, А.І. Лозинський, Н.А. Леонтьєв, А.П. Рудановський, І.С. Лунський, Н.С. Помазков, Л.Я. Розенберг, багато відомих бухгалтерів Європи і США, зокрема Г.Р. Хатфільд (1866–1945), В.А. Патон (1889–1991).

Журнал складається з дев'яти розділів: 1) загальний, де розглядалися питання теорії обліку, балансоведення й аналізу балансів, проблеми Державного балансу, використання обліку з метою управління в різних галузях народного господарства, питання планування і задачі обліку, економічного навчання; 2) практичного обліку: виробничий, торговельний, банківський, кошторисно-бюджетний, кооперативний облік, оцінки різних статей балансу, бюджетного контролю, зв'язку господарської статистики з рахівництвом, покращення і спрощення обліку, звітності та його механізації; 3) розділ фінансових відрахувань; 4) рахункової (облікової) експертизи, ревізії і контролю: роль і значення члена Інституту державних бухгалтерів-експертів у суспільному і державному житті СРСР, питання методології бухгалтерської експертизи, судову і податкову експертизи, казуси бухгалтерської експертизи, ревізії і контролю, практику експертної діяльності; 5) повідомлення з області обліку, ревізії і експертизи в країнах Західної Європи, Америки та ін.; 6) офіційні та інформаційно-довідкові матеріали: декрети, розпорядження уряду, інструкції, директивні вказівки НКРКІ СРСР з питань обліку, звітності, циркулярні розпорядження Центрального Бюро членам та місцевим Бюро Інституту державних бухгалтерів-експертів; 7) хроніка із практичного та наукового життя ІДБЕ: інформація про діяльність Центрального Бюро, Бюро союзних республік та місцевих бюро; 8) критико-бібліографічний відділ: нариси. Огляд літератури з питань експертизи; 9) поштова скринька».

Крім того, в 1926 році на сторінках періодичної літератури, зокрема в журналах «Счетоводство», «Вестник И.Г.Б.Э.», «Еженедельник советской юстиции» та інших, почали висвітлюватися загальні питання методики використання спеціальних знань у процесі проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Творення спеціалізованої літератури розпочалося із ґрунтовних численних праць першого радянського теоретика в галузі судово-бухгалтерської експертизи М. Ласкіна.

Саме в цей час з'явилися перші методичні посібники з питань бухгалтерської експертизи. Поява наукової літератури сприяла підвищенню кваліфікації експертів-бухгалтерів і рівню їхніх висновків.

Однак з 1930 року, після ліквідації Інституту державних бухгалтерів-експертів, експертні функції Інституту передані Всесоюзному товариству соціалістичного обліку при ВЦРПС [1, с. 76]. Це товариство складалось із колишніх об'єднань працівників обліку. Проведенням експертиз займалися спеціальні сектори судової бухгалтерської експертизи, які залишилися єдиним органом проведення судово-бухгалтерської експертизи, і це сприяло суттєвому зростанню якості проведення експертиз.

Однак якщо раніше в бухгалтерів, що залучалися судами як експерти, не було навичок роботи в нових умовах, Всесоюзне товариство соціалістичного обліку (ВТСО) як громадська організація до роботи залучала в основному молодь. Структурне зосередження судово-бухгалтерських експертиз в одній організації позитивно вплинуло на якість їх проведення та створило можливість формування постійних, звільнених від іншої роботи, кадрів експертів-бухгалтерів.

Новостворені організації прийняли на себе основне навантаження у сфері проведення судово-бухгалтерських експертиз і на більш високому професійному рівні. Працівники слідства і суду вже не повинні були шукати експертів-бухгалтерів.

Протягом 1931 року уряд видав низку постанов, якими зобов'язав покращувати звітність госпорганів. З метою «вживання встановлених заходів: фінансових і кредитових репресій та притягнення до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності – залежно від обставин» п. 2. п.п. б, в Інструкції Наркомюсту «Про своєчасне складання звітів та балансів госпорганам» залучалися експерти-бухгалтери.

У 1935 році Інститутом кримінальної політики при Прокуратурі СРСР опубліковано Методичний лист «Организация и проведение судебно-бухгалтерской экспертизы», затверджений прокурором СРСР А.Я. Вишинським 10 червня 1935 р. У цьому методичному листі передбачалися всі основні питання організації призначення і проведення експертизи на етапі попереднього слідства і порядок оцінки висновку слідчим: «органи прокуратуры и суда повинны встановлювати з органами Всесоюзного товариства соціалістичного обліку постійний зв'язок, знати їх кадри, спільно працювати над підвищенням спеціальної кваліфікації цих кадрів, над покращенням якості судово-бухгалтерської експертизи, над опрацюванням і покращенням матеріалів цих експертиз. З іншої сторони, слід використовувати органи Всесоюзного товариства соціалістичного обліку і для підвищення пізнань самих працівників юстиції в праві їх обліку і контролю».

Наказом «Про судово-слідчі експерименти» Прокуратурою СРСР в жовтні 1936 року на виконання постанови РНК СРСР від 15 квітня 1936 року «Про організацію внутрішньовідомчого фінансового контролю і документальної ревізії» чітко визначалися і розмежовувалися функції ревізора і експерта – бухгалтера, визначався порядок призначення і проведення документальних ревізій і судово-бухгалтерських експертиз. 1936 рік започаткував розмежування ревізії і судово-бухгалтерської експертизи, визначивши основні відмінності в методах їхньої роботи.

У зв'язку з ліквідацією в 1936 році ВТСО, за Наказом прокурора СРСР від 26.05.1936 р. № 290 у системі прокуратури СРСР створено Центральне бюро судово-бухгалтерської експертизи (СБЕ) з філіями в республіках, краях і областях. Кадри експертів-бухгалтерів колишнього ВО СУ перейшли до новоорганізованого Бюро та його філій.

У 1937 р. видано декілька коротких посібників з розгляду справ про розкрадання і розтрати (на промислових підприєм-

ствах, в торгівлі та ін.). Однак, як зазначається в листі Центрального НДІ судових експертиз при Юридичній Комісії при Раді міністрів СРСР «Судово-бухгалтерська експертиза (посібник для експертів)», 1938 р., і вказаний лист, і всі посібники були в основному призначені для слідчих, і мало містили методичних вказівок безпосередньо для роботи експертам-бухгалтерам.

Започатковано роботу в СРСР спеціалізованої організації – Бюро судово-бухгалтерської експертизи, яке займалося виключно проведенням судово-бухгалтерських експертиз, узагальненням досвіду, розробкою методики експертного дослідження та підвищенням кваліфікації експертів-бухгалтерів. Але й ця установа довго не проіснувала і в 1937 р. була передана до Наркомату юстиції СРСР.

Таким чином, з ліквідацією 6 жовтня 1938 р. Бюро судово-бухгалтерської експертизи, слідчим органам і судовим органам, по суті, повернуто право самим знаходити «знаючих осіб» з кола фахівців у галузі бухгалтерського обліку і залучати їх як експертів, тобто залучати фахівців в індивідуальному порядку.

Прокурор А.Я. Вишинський так визначав роль експертів-бухгалтерів: «<...> Роль експертів-бухгалтерів не обмежується повідомленням слідству чи суду своїх спеціальних знань, а полягає в активному застосуванні цих знань для збору, обробки й оцінки доказового матеріалу в справі» [2, с. 210].

Протягом 10 років проведення судово-бухгалтерських експертиз доручалося бухгалтерам організацій і установ в індивідуальному порядку.

Заслугує на увагу також поява в цей період перших методичних посібників з питань бухгалтерської експертизи.

Так, у 1935 році Інститутом кримінальної політики при Прокуратурі СРСР опубліковано Методичний лист «Организация и проведение судебно-бухгалтерской экспертизы», затверджений прокурором СРСР А.Я. Вишинським 10 червня 1935 р. У цьому методичному листі передбачалися всі основні питання організації призначення і проведення експертизи на етапі попереднього слідства і порядок оцінки висновку слідчим: «органи прокуратуры и суда повинны встановлювати з органами Всесоюзного товариства соціалістичного обліку постійний зв'язок, знати їх кадри, спільно працювати над підвищенням спеціальної кваліфікації цих кадрів, над покращенням якості судово-бухгалтерської експертизи, над опрацюванням і покращенням матеріалів цих експертиз. З іншої сторони, слід використовувати органи Всесоюзного товариства соціалістичного обліку і для підвищення пізнань самих працівників юстиції в праві і обліку і контролю».

Створене сумісно з Прокуратурою і Міністерством юстиції СРСР 2 серпня 1948 року Бюро державної бухгалтерської експертизи повинно було розробляти інструктивні матеріали, методичні рекомендації і листи щодо використання спеціальних економічних знань, проводити заходи щодо підвищення кваліфікації експертів-бухгалтерів з метою сприяння розкриттю злочинів економічного характеру.

Методична рада повинна була надавати допомогу в розслідуванні злочинів, передбачених ст. 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного й громадського майна» від 4 червня 1947 р. Важливо зазначити, що в цей період усі бухгалтерські експертизи належало провадити відповідно до норм кримінального, кримінально-процесуального законодавства й існуючих методик.

Крім відомчих методичних матеріалів, питанням організації і проведення судово-бухгалтерських експертиз присвячені роботи

радянських авторів А.Г. Булохова «Пособие по судебно-бухгалтерской экспертизе» (М., Юрнздат, 1941); С.П. Фортинского «Судебно-бухгалтерская экспертиза» (М. Юриздат, 1949) та інших.

Ці наукові праці й методичні листи Бюро державної бухгалтерської експертизи, як пише С.П. Фортинський, «надали значну допомогу експертам-бухгалтерам, а також співробітникам органів розслідування і суду в їх практичній діяльності і започаткували створення єдиної методики проведення судово-бухгалтерської експертизи».

Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів РСФСР розробляло різні методи та прийоми проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Координація наукової дослідницької роботи, вивчення й узагальнення експертної та судово-слідчої практики, науково-методичне забезпечення і видання методичних посібників, збірників по теорії і практики судової експертизи і розробки заходів із попередження правопорушень.

Організація науково-методичної розробки єдиних принципів і наукових методів використання спеціальних економічних знань створювала необхідні умови для систематичної розробки питань теорії і практики судово-бухгалтерської експертизи, підвищення кваліфікації експертів-бухгалтерів, покращення якості та скорочення термінів проведення бухгалтерських експертиз.

Висновки. Зародження та формування науково-методичної думки щодо використання спеціальних економічних знань під час розслідування і судового розгляду економічних злочинів відбулося у 20–40-ті роки ХХ століття.

Вивчення та популяризація наукової, теоретичної, методичної та практичної спадщини, поява перших друкованих видань про порядок використання спеціальних економічних знань у процесі розслідування і розгляду економічних злочинів у 20–40-ті роки ХХ століття є важливим чинником для подальшого ефективного розвитку експертної науки і практики.

Подальші дослідження передбачається провести в напрямку вивчення іншої проблематики особливостей зародження української науково-методичної думки в галузі теорії і методики використання спеціальних економічних знань.

Література:

1. Остроумов С.С., Фортинский С.П. Судебно-бухгалтерская экспертиза в советском уголовном процессе. Москва: Госюриздат, 1956. С. 208.
2. Вышинский А.Я. Криминалистика; под ред. А.Я. Вышинского. М., 1935.

Федчишина В. В. Научно-методическое обеспечение специальных экономических знаний при расследовании и судебном рассмотрении экономических преступлений в 20–40-е годы ХХ века

Аннотация. Раскрыты особенности теоретико-практических основ зарождения украинской научно-методической мысли о специальных экономических знаниях в начале ХХ века. Изучение и популяризация украинского теоретического наследия о судебно-экономической экспертизе 20–30-х годов является важным фактором для эффективного развития отраслевой науки и экспертной экономической практики. Собранный материал о первых печатных изданиях, научные труды и научно-методическое обеспечение судебно-экономической экспертизы в 20–40-е годы ХХ века.

Ключевые слова: методы и приемы судебной экономической (бухгалтерской) экспертизы, научная, теоретическая, методическая, научно-методическая мысль.

Fedchyshyna V. Scientific and methodological providing special economic knowledge under investigation and judicial consideration of economic crimes in the 20–40th years of the XX century

Summary. The peculiarities of theoretical and practical principles of the origin of the Ukrainian scientific and methodical thought about special economic knowledge at the beginning of the 20th century are revealed. The study and popularization of the Ukrainian theoretical heritage of forensic economic ex-

cellence 20–30th years is an important factor for the effective development of branch science and expert economic practice. The material about the first printed editions, scientific works and scientific - methodological support of forensic economic examination in the 20–40th years of the 20th century was collected.

Key words: methods and techniques of judicial economic (accounting) examination, scientific, theoretical, methodical, scientific and methodical thought.

ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІ ОБРИСИ ПАРАДИГМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ ШЛЯХУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПЕЦСЛУЖБИ

Анотація. У статті розкриваються предметно-практичні проблеми осмислення, спрямовані на вдосконалення оперативно-розшукового законодавства України. Стаття є комплексним дослідженням теоретичних, методологічних та практичних засад оперативно-розшукової діяльності Служби безпеки України як складової частини забезпечення безпеки людини, суспільства та держави. Автором сформульовано й обґрунтовано концептуально важливі для оперативно-розшукової теорії та практики забезпечення державної безпеки України поняття і висновки, які відмінні від прийнятих у теорії раніше. Зокрема, з позицій історичного та практичного підходу сформульовано розуміння оперативно-розшукової діяльності спецслужби як феномену юридичної діяльності, спрямованого на захист основ національної безпеки держави. З'ясовано, що оперативно-розшукова діяльність Служби безпеки України, відповідно до суб'єкт-об'єктних відносин трансформується в її різні організаційні форми.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, організаційна форма, оперативна діяльність, контррозвідальна діяльність, спецслужба, негласність, Служба безпеки України.

Постановка проблеми. Зміна підходів до функціонування Служби безпеки України (далі – СБ України) відповідно до рекомендацій щодо критеріїв організації та діяльності спецслужб, наданих Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ) №№ 1402 (1999), 1466 (2005), 1713 (2005), 1713 (2005), 1755 (2010) [1], вимагає зміну підходів відомства і до здійснення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). Означений вектор зрушень потребує формування новітньої парадигми (дав.-гр. *παράδειγμα*, *paradeigma* – приклад, зразок – визнані науковим співтовариством досягнення, що надають йому на деякий час модель постановки проблеми та її вирішення) [2, с. 11] теорії та практики ОРД СБ України. Крізь призму стандартів Європейського суду з прав людини парадигма ОРД української спецслужби не повинна відбиватися з напряду основних прав і свобод в Хартії Європейського Союзу. Виникненню небажаної дисперсії внаслідок можливих відхилень від обраного європейського правозастосовного шляху очікувано запобігатиме нове предметно-практичне наповнення парадигми ОРД СБ України за умови розмежування або позбавлення відомства невластивих функцій [3].

Які предметно-практичні обриси приймає відомча парадигма ОРД сьогодні? Якщо зовнішні обриси, контури (лат. *forma*) ОРД СБ України, іншими словами, організаційна *форма* прояву змісту сучасної відомчої ОРД змінюється під євроінтеграційним впливом, то повинна змінюватися й інша сторона реальності – зміст оперативно-розшукової діяльності національної

спецслужби, т.я. форма (далі за текстом курсивом виділено автором) як спосіб існування та вираження різних модифікацій змісту є філософською категорією. Саме, як і зміст – визначаюча сторона цілого, сукупність її частин також є категорією філософською [4, с. 519–521]. Через встановлення компонентів змісту сучасної ОРД – єдності обов'язкових і допоміжних елементів, зв'язків і відносин [5, с. 97] можна розвинути сутнісну збагаченість оперативно-розшукової діяльності та предметно-практичні обриси її парадигми.

Із набуттям чинності КПК України 2012 року [6] в системі Служби як правоохоронного органу спеціального призначення [7] з'являються нові праці, які розкривають ставлення науковців до сучасного теоретико-прикладного наповнення відомчої парадигми ОРД. Їх більшість сприймає оперативно-розшукову діяльність як таку, що покликана обслуговувати діяльність кримінально-процесуальну. Ця точка зору зумовлюється сталою позицією деяких вітчизняних фахівців і зарубіжних експертів до поглинання ОРД кримінально-процесуальною діяльністю [8].

Як і в системах інших силових відомств Української держави, наукові доробки з формування парадигми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності СБ України спостерігають існування т. зв. конфлікту парадигм ОРД, тобто різних думок науковців із суміжних галузей юридичних наук: теорії кримінального процесу, кримінології, криміналістики тощо [9]. Разом із тим у відомстві знаходить обриси перехідна парадигма проактивної ОРД щодо забезпечення безпеки держави та прав і свобод людини на основі принципів конспіративності та наступальності в здобуванні фактичних даних про латентні злочини. Теоретичним обґрунтуванням зазначеного стали праці О.А. Білічак, С.Г. Гордієнка, О.Д. Довганя, В.В. Крутова, І.І. Мусієнка, В.А. Некрасова, В.Г. Пилипчука, П.С. Підгайного, М.Л. Погребицького, І.В. Сервецького, В.С. Сідака, М.П. Стрельбицького, М.О. Шиліна, В.А. Яценка та ін.

Водночас ми не знайшли відкритих робіт, що відбивають сучасну оперативно-розшукову діяльність національної спецслужби як систему взаємообумовлених сутнісних і необов'язкових елементів, зв'язків і відносин, процесів і процедур, які властиві лише їй – ОРД СБ України.

Мета статті – предметно-практичне визначення теоретичних передумов формування парадигми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності СБ України на різних етапах розвитку нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо наукові здобутки із зазначеної проблематики через призму історіографічного аналізу праць, що розкривали погляди вчених на зміст об'єкта, предмета теорії та практики оперативно-розшукової діяльності СБ України.

У літературі досить широко освітлено теорію наукових революцій та думки вчених про її циклічний характер розвитку, зокрема щодо т.зв. циклів Т. Куна [2, с. 80], а саме нормальної науки (нове відкриття пояснюється пануючою теорією), екстраординарної (кризової) науки (поява нез'ясованих фактів породжує безліч протидіючих наукових шкіл) та наукової революції з формуванням нової парадигми – сукупності фундаментальних наукових, уявлень і термінів, що приймається більшістю членів наукового співтовариства [2, с. 244].

Звертаючи увагу на генезу оперативно-розшукової діяльності органів державної безпеки як науки, галузі знань та різновиду юридичної діяльності, маємо говорити про два її періоди започаткування й розвитку: т.зв. нелегітимний (складається з двох історичних відрізків — імперського і радянського) та легітимний (охоплює два етапи: 1992–2002 рр. і до 2012 р. (1) та з 2012 р. по теперішній час (2)). При цьому збігання початку легітимного періоду із з'явленням у 1992 р. в українському законодавстві оперативно-розшукової діяльності як правової норми-дефініції [10] є достатньо умовним, оскільки ще в прийнятих з 1958 р. «Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» (ст. 29. Дізнання) уперше згадувалися (на мові оригіналу) «оперативно-розыскные меры». А саме — «<...> на органы дознания возлагается принятие необходимых оперативно-розыскных мер в целях обнаружения признаков преступления и лиц, их совершивших <...>» [11]. Також у введеному в дію з 1961 р. КПК України законодавець не менш восьми разів посилався на оперативно-розшукову діяльність, оперативно-розшукові заходи (ОРЗ) та згадав оперативно-розшукові дії (ст. 43-1. Підозрюваний) [12].

Філософська антропологія допомагає визначатись із сутнісним початком ОРД, шукати відповідь: що є оперативно-розшукова діяльність та яке місце вона займає у професійній діяльності органів держбезпеки?

У пізнанні ОРД на будь-якому із запропонованих вище двох історичних періодів виділяємо два основних підходи через гносеологію та онтологію, розглядаючи ОРД у розвитку як певний процес та соціальне явище. Відслідковуємо ланцюг причин і наслідків, для чого розглянемо історичний процес правового регулювання ОРД на колишніх імперських теренах у залежності від конкретних на той час умов розвитку суспільства.

На нашу думку, за таких підходів краще одлічувати правову регламентацію розшукової діяльності за перший («нелегітимний») період зі з'явлення нормативно-правових актів системного, а не фрагментарного регулювання майбутньої ОРД як складного правозастосовного явища, а саме — з появи Поліцейського Статуту 1782 року, яким уперше в історії передбачалося здійснення контролю за діяльністю суспільних організацій [13]. Цей статут поклав розподіл між судовою та слідчо-розшуковою гілками влади, тобто тоді законодавець віддав на відкуп поліції слідчо-розшукову діяльність (далі — СРД). Правова регламентація СРД (аббревіатура нагадує сучасні НС(Р)Д — негласні слідчі (розшукові) дії) практично не потерпіла суттєвих змін до прийняття у 1882 році «Положення о негласном полицейском надзоре» (назви нормативно-правових документів на мові оригіналу). У цьому документі негласний нагляд розглядався як спосіб попередження державних злочинів [14]. Прототипи сучасних регіональних оперативних підрозділів («сыскные отделения») почали з'являтися в імперії з 1908 року, з прийняттям закону «Об организации сыска части» (номер за пор. 30672).

Законодавець зазначив гласних штатних оперативних працівників («главные агенты») та негласних штатних і позаштатних працівників («сыщики», «шпионы») [15]. Історична цінність законодавчого акту 1908 р. полягає в тому, що тоді вперше було закладено «цеглинка» алгоритму здійснення заходів ОРД і порядку досудового розслідування в сьгоднішні основоположні оперативно-розшуковий та кримінальний процесуальний фундаменти — закони 1992 р. і 2012 р., відповідно. Наприклад, закон за пор. № 30672 зобов'язував тодішніх суб'єктів здійснювати виключно негласні розшукові заходи до моменту затримання осіб (нагадує ведення оперативно-розшукових справ щодо інформації про осіб до встановлення та фіксації фактичних даних про їхні протиправні діяння). Зі сторони прокурорів за діяльністю цих суб'єктів встановлювався «контроль» (не нагляд), існували прокурорські доручення та доручення судових слідчих на розшук безвісно зниклих осіб і злочинців тощо. На початку минулого століття через призму поліцейської практики розшукова робота трактувалась як складова тієї частини досудового дізнання, що була переважно спрямована на встановлення негласним шляхом осіб, які скоїли злочини, та пошук у революційно налаштованому середовищі активістів, що готували терористичні та інші небезпечні діяння щодо до устоїв імперії, і їхні зв'язки.

У перший рік більшовицької влади настанови царату перетворилися на практичну спадщину чекістської діяльності, в т. ч. деякий часовий відрізок цією владою використовувалося «Положение о контрразведывательных отделениях» 1911 року. Це положення та інші інструкції часів воєнного міністра В.О. Сухомлінова встановили правила реєстрації осіб (оперативний облік) та звітність із виконання кошторису; визначили поняття воєнного шпигунства, об'єм відомостей, що становлять предмет шпигунства, а також сформулювали завдання військової контррозвідки та її кінцеву мету — «привлечение к уголовной ответственности лиц, уличенных в шпионаже, либо прекращение их шпионской деятельности иными мерами» [16, с. 22]. Поліцейська підзаконна спадщина проти інакомислення та інших революційних загроз будувалася на поглядах практиків щодо захисту суспільства та держави в умовах крайньої необхідності. Такий підхід дозволяв поліцейським чинам на власний розсуд сприймати прописані відомчі інструкції щодо застосування методів і способів протидії цим загрозам, чим у 1917 році скористалися губернські комісари, які відповідали за відродження роботи «сыскных отделений». Хоча в поліцейських інструкціях останніх років царату і рекомендовано двояко, але на практиці їхні виконавці однаково спонукали об'єкти оперативної зацікавленості до здійснення протиправних вчинків, доводили до них дезінформаційні відомості, впроваджували в революційні осередки провокаторів для скоєння кримінального злочину і компрометування їх ватажків, розкладання цих осередків зсередини тощо.

Наприкінці 1917 р. та з початку 1918 р. підставами для здійснення розшукових заходів були лише «революційна свідомість» й різні тимчасові положення. Хоча вже з лютого 1918-го чекістським відомством приймається управлінське рішення на відновлення інституту конфіденційного співробітництва встановленням т.зв. внутрішнього агентурного спостереження в партіях та суспільних організаціях небільшовицької спрямованості, а також на особливо важливих об'єктах [17]. Під патронатом керуючої партії чекісти озброїлись підходом (раніше

апробованим царатом) щодо розшуку і боротьби з контрреволюцією за допомогою «негласної розвідки» та з використанням фікції як її знаряддя. Зазначений підхід протидії загрозам в умовах крайньої необхідності однаковим слогом прописувався як у закритих внутріпартійних бюлетенях, так і у відомчих розпорядженнях. Однак у 1923 році в кримінально-процесуальному законодавстві згадується про можливість негласної перевірки анонімних заяв, що в радянській передісторії сучасної ОРД було першою спробою її легітимізації [18]. Заслугує на увагу й те, що в чекістських розпорядчих документах до 1923 року слово «контррозвідка» взагалі не застосовується у контексті з виявленням, попередженням та припиненням шпигунства, бандитизму, спекуляції або службових злочинів [19].

З приходом більшовиків царські пріоритети захисту державності у правовому регулюванні ОРД зрушилися в бік класової боротьби, хоча технології поліцейських інструкцій щодо застосування агентурного апарату практично перекочували до чекістських закритих підзаконних актів, у т.ч. «Инструкции по учету и разработке антисоветских и контрреволюционных элементов» 1931 р. [20].

В наступне десятиріччя відбувалася трансформація суб'єктів оперативно-розшукової діяльності в різні організаційні об'єднання. У цей час на увагу заслуговує прийнята в 1941 році постанова партійного керівництва «О разделении Наркомата внутренних дел на два наркомата», в якій відбивалися повноваження наркомату державної безпеки: ведення розвідувальної роботи за кордоном, боротьба з підіривною, шпигунською, диверсійною, терористичною діяльністю іноземних розвідок, *оперативна розробка та ліквідація залишених осередків небільшовицьких партій, охорона вищих керівників країни* [21]. До кінця часового відрізка сталінізму цілепокладанням ОРД було підпорядкування її регламентації цілям каральної політики держави, що в закритих відомчих документах знайшло остаточне закріплення у вигляді неправових положень (наприклад, у проведенні «актів покари») та ігноруванні на практиці нормативних актів щодо прокурорського нагляду за негласною роботою, зокрема, «оперативно-розсыльными мерами органов дознания» [22].

Але, на наш погляд, з 1953 року саме з ліквідації «Особого Совещания при МВД» та чергового виокремлення органів держбезпеки із системи МВС (партійна постанова «Об органах МГБ» 1953 р.), тобто з організаційно-правового облаштування на підзаконному рівні двох суб'єктів ОРД і з'явилася (як правозастосовна діяльність) оперативно-розшукова діяльність органів державної безпеки (МДБ – КДБ при Раді Міністрів країни) та внутрішніх справ (МОГП – МВС). Тоді в органах держбезпеки *під ОРД розумілась та частина (сучасної для нас сьогодні) контррозвідувальної діяльності (КРД), яка стосувалась оперативної роботи, оперативної діяльності (ОД), а в органах охорони громадського порядку – система пошукових заходів із застосуванням негласних засобів та методів з метою запобігання і розкриття злочинів та розшуку злочинців* [23]. По суті з 50-х років розвивалися дві нормативно-правові відомчі платформи без втручання міжвідомчого (прокурорського) контролю за органами дізнання. Знаковими подіями для розвитку теорії ОРД на цьому часовому відрізку є прийняття в 1974 році в системі МВС настанови про агентурну роботу міліції та (1977 р.) в органах держбезпеки – інструкції про оперативний облік (ОО), яка практично не змінилася до кінця 80-х рр. [24]. У системі державної безпеки з'явилися так звані справи оперативного обліку [25, с. 80].

У межах радянського правозастосування *ОД визначалась як основний вид діяльності розвідувальних і контррозвідувальних апаратів* та регулювалась наступними нормами права: затвердженням ЦК КПРС «Положением о Комитете государственной безопасности при СМ СССР и его органах на местах» [26], указами Президії Верховної Ради та постановами Ради Міністрів СРСР, наказами, інструкціями та вказівками Голови КДБ. Конституція не згадувалась. Ці нормативно-правові акти визначали об'єкти, завдання, сили і засоби, форми та методи ОД. Контррозвідувальний словник 1972 р. зазначав, що оперативна діяльність спрямована на *отримання (переважно негласним шляхом) відомостей, які уявляли інтерес для органів держбезпеки й стосувалися фактів, подій, осіб та явищ, що пов'язані з «розвідувально-підіривною діяльністю супротивника»* (РПД) [25, с. 185–186]. Водночас ОД розглядалась як політичний, державний інструментарій впливу на події та осіб її силами і засобами за різними формами [25, с. 80–81].

З 1962 р., відповідно до ст. 29 «Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» [12], закрита інструкція органів держбезпеки надавала оперативним підрозділам право здійснювати дізнання (*практики часто називали ці дії дослідною перевіркою*) з метою встановлення наявності підстав для порушення кримінальної справи шляхом *розпитування, наведення довідок, отримання пояснень й заяв, вилучення документів, ініціювання перевірок, пошуку* (в т.ч. оперативно-військового) на місцевості або в приміщеннях (*без проведення обшуку чи виїмок*) тощо [25, с. 94–95]. Тоді для досягнення віддачі від потенційної свідоцької бази оперативні працівники дуже часто прибігали до застосування такого поширеного інструменту впливу, яким слугувало попередження свідка щодо причетності до злочину у формі неповідомлення владі про це злочинне діяння [27].

Підсумуємо. У часовій відрізок започаткування екстраординарної науки (із середини 60-х рр. XX ст. до 1992 р.), коли крім ОРД ОВС проводилася ОД по напрямках розвідувальної роботи (політична розвідка (ПГУ КДБ) і військова розвідка (ГРУ ГШ ЗС) до 1991 р.) та контррозвідувальної роботи (включаючи т.зв. боротьбу з антирадянською діяльністю та ОРД як допоміжну частину дізнання), в парадигмі практики ОРД з'явився ще один її «моноліт» – ОРД КДБ. У системі МВС теорія ОРД виокремилася в самостійну галузь знань, залишаючись при цьому науковою спеціальністю криміналістики [9, с. 478].

На думку професора В.А. Некрасова, в радянський період, крім ОРД МВС і ОРД КДБ, третю школу теорії оперативно-розшукової діяльності організували представники криміналістичної науки (ОРД як спосіб розкриття й розслідування злочинів прихованими методами), а в відомчій школі КДБ під ОРД «<...> малася на увазі контррозвідувальна діяльність, що розширено тлумачилася <...>» [28, с. 332].

Так чи інакше: завдяки законодавцю («Основам кримінального судочинства ...» 1958 р.) та політичній кон'юктурі 60–80-х рр. XX ст. було народжене нове (на відміну від боротьби) цілепокладання ОРД – забезпечення безпеки держави (*пізніше – ще й людини*), що перетворювало суто антикримінальну діяльність в іншу субстанцію, хоча застосовувався той же інструментарій, передусім конфіденційне співробітництво та оперативно-технічні засоби для упереджувального впливу на зовнішні підіривні прояви.

У контексті наведеного дійсно слушним є висновок професора М.О. Шілина про те, що *в інтересах забезпечення безпеки держави ОД повинна мати переважно превентивний характер, а не здійснюватися за наявності складу злочину чи факту початку кримінального провадження* [29].

Ось ця «переважність» і сьогодні присутня для оперативних підрозділів Служби безпеки України у вигляді завдання законодавця: *пошук і фіксація фактичних даних про «розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави»* [10].

Однак яке сучасне доктринальне розуміння відомчих вчених про сутність і зміст ОРД СБ України, що з 1992 р. сфокусоване у згаданій нормі-дефініції: «<...> система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів»? [10].

Автор не знайшов наукового визначення ОРД СБ України у відкритій спеціальній науковій літературі сучасного періоду побудови національної спецслужби. Але важко не погодитись з думкою І.Р. Шинкаренка про те, що «прийняття КПК 2012 року визначило початок періоду, який, за класифікацією Т. Куна, має назву «наукова революція» – формування нової парадигми» [8, с. 479]. Колеги з інших силових структур України подають приклад дослідження «білих плям» теорії та практики відомчих ОРД у відкритому доступі.

У контексті зазначеного заслуговує на увагу революційний підхід Ю.О. Найдён щодо докторального осмислення у відкритих джерелах сутності та змісту ОД як наукової категорії теорії ОРД та КРД: вона притаманна державним органам, що мають статус правоохоронних чи спецслужб, а негласність визначається її сутністю [30].

Дійсно, негласність є сутнісною властивістю ОРД. Без неї сутність оперативно-розшукової діяльності зміниться і за рахунок однієї гласності перетвориться на щось інше. Наприклад, на дії згаданої «революційної свідомості». Але в оперативно-розшуковій нормі-дефініції означена діяльність є, передусім, системою «гласних і негласних» заходів. Нормативний припис передбачає дві форми відбивання змісту ОРД – гласну та негласну як взаємодоповнюючий спосіб її існування. Тобто здійснення ОРД відбувається не просто гласно і негласно, а саме в гласній та негласній формах.

Висновки. В епоху царату існувала розшукова діяльність (робота) та в радянські часи – спеціальна (більш розповсюджено – оперативна) або яка завгодно інша діяльність, але оперативно-розшукової діяльності органів держбезпеки тоді не існувало аж до часу наповнення цієї прихованої від широкого загалу антикримінальної діяльності новим цілепокладанням – забезпеченням безпеки людини, суспільства і держави.

Сьогоднішня ОРД СБ України є похідною ОД, як і КРД. Остання та ОРД є суміжними видами професійної, правозастосовної, юридичної, державної діяльності.

Компонентами змісту сучасної ОРД СБ України як юридичної діяльності є: внутрішньо властивий національній спецслужбі «моноліт» – напрямок її діяльності; суб'єкт ОРД (оперативний підрозділ Служби та похідні категорії від нього: конфідент, надглядаючий прокурор за заходами ОРД та ін.); розмежування між практичними підрозділами роботи з пошуку й виявлення

ознак готування злочинів (проти основ національної безпеки України та встановленого порядку поведінки з інформацією з обмеженим доступом; злочинів терористичної спрямованості; кіберзлочинів на шкоду державним електронним інформаційним ресурсам та об'єктам критичної інформаційної інфраструктури); матеріально-технічні, інформаційно-аналітичні та інші засоби, що забезпечують нормальне функціонування ОРД; мета; завдання; об'єкти спрямувань; правовідносини ОРД СБ України; юридично значимі процеси й процедури (наприклад, кримінально-розшуковий, адміністративне оперативно-процедурне провадження, процесуально-правові процедури), оперативно-розшукове мистецтво тощо.

Історіографічний екскурс наочно засвідчив, що компоненти змісту *негласної розшукової діяльності органів держбезпеки (прототипу сучасної ОРД СБ України)* як соціального явища та виду державної юридичної діяльності *завжди змінювалися під впливом соціально-політичних умов*.

При цьому арсенал наявних у неї сил та знарядь спрямовувався по двох напрямках, а саме: на захист владних інститутів та інших важливих об'єктів від внутрішніх загроз у суспільстві та зовнішніх загроз державі, які надходили від іноземних суб'єктів.

Зважаючи на викладене, можемо констатувати, що квінтесенцією сучасної ОРД як соціального явища є забезпечення захищеності інтересів людини, суспільства і держави визначеними законодавцем силами, засобами, методами та іншими можливостями *за умови створення незалежного від виконавчої влади механізму зовнішнього контролю над ОРД на законодавчому рівні*. Саме така ОРД СБ України не буде відбиватися з напругою основних прав і свобод у Хартії Європейського Союзу.

Література:

1. Аналітично-довідкові матеріали за результатами здійснення Комплексного огляду у Службі безпеки України як складової сектору безпеки держави / Служба безпеки України. URL: http://ssu.kmu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?sessionId=2FBBCEA150213F5B2929387F96B5DAEC.app2?art_id=57985&cat_id=57648 (дата звернення: 04.03.2018).
2. Кун Т. Структура наукових революцій. Москва, 1977. 300 с.
3. Мусієнко І.І., Фастовець В.А. Основні напрями розвитку Служби безпеки України у загальнодержавних стратегічних документах: проблемні моменти. Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: праці міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листопада 2017 р.). Київ, 2017. Т. 1. С. 292–293.
4. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. Москва: Республика, 2001. 719 с.
5. Шумилов А.Ю. Оперативно-розыскная наука в Российской Федерации: монография; под ред. А.Ю. Шумилова. Москва: Издательский дом Шумиловой И.И., 2013. Т. 1. 456 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків, 2012. Т. 1. 877 с.
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 27. Ст. 382.
8. Мусієнко І.І. Проблеми аспекти оперативно-розшукової діяльності у світлі положень кримінального процесуального кодексу України. Проблеми законності. 2013. Вип. 121. С. 173–183.
9. Шинкаренко І.Р. Теоретико-правові передумови та закономірності формування парадигми оперативно-розшукової діяльності на різних етапах історичного розвитку Української держави. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 474–483.

10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII / Верховна Рада. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
11. Об утверждении основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик: Закон ССРП від 25.12.1958 р. № 1934-XII. URL: <http://pravo.lvovnevsky.org/baza/soviet/sssrb6066.htm> (дата звернення: 04.03.2018).
12. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон Української РСР від 28.12.1960 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19601228/page2> (дата звернення: 04.03.2018).
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1773–1785. (1782). Законы 27224–28609. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=448&part=1775 (дата звернення: 04.03.2018).
14. Положение о негласном полицейском надзоре: основы орд лекции / Урал. гос. юр. ун-т. URL: <https://studfiles.net/preview/2042383/page:26/> (дата звернення: 04.03.2018).
15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1881–1913. (1908). Законы 29944–31329. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=448&part=1885 (дата звернення: 04.03.2018).
16. Шаваев А.Г. История военной контрразведки СМЕРШ. СПб.: Питер. 2018. 672 с.
17. Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии. 1917–1921 гг. Сборник документов. Москва: Госполитиздат. 1958. С. 78–79.
18. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик: науч.-практ. коммент. / под ред. Г.Н. Александрова, Г.Н. Миньковского, С.Г. Новикова. Москва: Госюриздат. 1961. С. 190.
19. Дорошенко И.А., Коровин В.В. Полвека служения Родине. Москва: ВШ МООП СССР, 1967. 86 с.
20. Тепляков А.Г. Агентурно-оперативная деятельность. Машина террора: ОГПУ-НКВД Сибири в 1929–1941 гг. URL: <http://www.memorial.krsk.ru/Articles/2008Teplyakov/02.htm> (дата звернення: 04.03.2018).
21. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Накануне (1 января – 21 июня 1941 года). Москва: АО Книга и бизнес. 1995. С. 24.
22. Положения про судостроїт УССР. Постановва ВУЦВК'у від 23.10.1925 р. Про слідчих. Поділ V. Про Державну прокуратуру. Поділ VI. Про слідчих. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP250018.html (дата звернення: 04.03.2018).
23. Оперативно-розшукова діяльність органів охорони публічного порядку: учебник. Москва: ВШ МООП СССР, 1966. 364 с.
24. Федоров А.В., Шахматов А.В. Правовое регулирование деятельности граждан органам, осуществляющим оперативно-розшуковую деятельность / под ред. А.В. Федорова, А.В. Шахматова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. С. 16.
25. Контррозведывательный словарь.
26. URL: http://genocid.lt/KGB/ci_dictionary.pdf (дата звернення: 04.03.2018).
27. Положение о Комитете государственной безопасности при СМ СССР и его органах на местах. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/> (дата звернення: 04.03.2018).
28. Кудин Ф.М. Производные доказательства и их источники в советском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Свердловск, 1967. 295 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01005013206#?page=1> (дата звернення: 04.03.2018).
29. Некрасов В.А. Формування нової парадигми оперативно-розшукової діяльності на основі стратегії забезпечення економічної безпеки країни. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. 2014. Вип. 2. С. 327–343.
30. Шилін М.О. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового кримінального процесуального кодексу України. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Vnapu/2013_1/09Shilin.pdf (дата звернення: 04.03.2018).
31. Найдьон Ю.О. Теоретико-правові засади визначення оперативної діяльності Служби безпеки України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 202–206. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/9/42.pdf> (дата звернення: 04.03.2018).

Кущий М. С. Предметно-практические очертания парадигмы оперативно-розыскной деятельности на евроинтеграционном пути национальной спецслужбы

Аннотация. В статье раскрываются некоторые предметно-практические проблемы осмысления по усовершенствованию оперативно-розыскного законодательства Украины. Статья является комплексным исследованием теоретических, методологических и практических основ оперативно-розыскной деятельности Службы безопасности Украины как составной части обеспечения безопасности человека, общества и государства. Автор сформулировал и обосновал концептуально важные для оперативно-розыскной теории и практики обеспечения государственной безопасности Украины понятия и выводы, которые отличаются от принятых в теории ранее. В частности, с позиций исторического и практического подходов сформулировано понимание оперативно-розыскной деятельности спецслужбы как феномена юридической деятельности, направленного на защиту основ государственной безопасности. Установлено, что согласно субъект-объектных отношений оперативно-розыскная деятельность Службы безопасности Украины трансформируется в различные организационные формы.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, организационная форма, оперативная деятельность, контрразведывательная деятельность, спецслужба, негласность, Служба безопасности Украины.

Kutsii M. The subject and practical outlines of paradigm of operational search activities on the eurointegration way of the national special service

Summary. The article considers the problems of subject and practical reflection aimed at improving of Ukrainian legislation on operational search activities. The article is the comprehensive study of theoretical, methodological and practical principles of operational investigative activity of the Security Service of Ukraine as a component of ensuring of human, society and state security. The author formulates and substantiates a number of conceptually important for the operational investigative activity theory and practice of ensuring state security of Ukraine concepts and conclusions that are different from commitments as before. In particular from the point of view of the historical and practical approaches of the operational investigative activity understanding of the special service, formulated from the standpoint as a phenomenon of a judicial type of activity, aimed to the protecting of a national security foundations. It has been established that the operational investigative activity of the SBU, in accordance of subject-object relations is transformed to specific organization forms of the operational investigative activity.

Key words: operative-searching activity, organizational form, operative activity, counterintelligence activity, intelligence, unaccountably, Security Service of Ukraine.

Глидер И. В.,

аспирант кафедры уголовного процесса

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

СВОЙСТВА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ИЗРАИЛЯ

Аннотация. Целью статьи является характеристика свойств доказательств в уголовном процессе Израиля и исследование проблематики, связанной с израильским подходом к анализу доказательств. Для достижения этой цели проанализированы следующие свойства доказательств: релевантность, допустимость, весомость, достоверность и достаточность.

Ключевые слова: уголовное процессуальное законодательство, доказательства, свойства доказательств, суд, релевантность, допустимость, весомость, достоверность, достаточность.

Постановка проблемы. В уголовном процессуальном законодательстве Израиля отсутствует конкретное определение термина «доказательство». Тем не менее в науке и практике судебного процесса принято использовать термин «доказательство» относительно любого объекта, который какая-либо из сторон просит присоединить к делу во время судебного разбирательства с целью установления истины по делу [1, с. 16–17].

Что касается свойств доказательств, то в первой же статье «Декрета о доказательствах» закреплено, что каждый человек может быть вызван в суд в качестве свидетеля, но при условии, что его показания допустимы, релевантны и нет иных указаний закона, запрещающих изучение данных показаний [2]. Таким образом, в указанной выше статье законодатель выделил 2 свойства доказательств: допустимость и релевантность (относимость).

Свойства доказательств в израильской юриспруденции исследовали многие учёные, например: Дорон Менаше, Мордехай Кремницер, Яков Кедми, Натан Кенет и Элиягу Арнон.

К основным нормативным источникам, регулирующим свойства доказательств, относятся «Декрет о доказательствах» 1971 г., «Уголовно-процессуальный кодекс Израиля» 1982 г. [3], «Уголовный кодекс Израиля» 1977 г. [4], Закон «Об изменении правил доказывания» (Защита детей) 1995 г. [18].

Изложение основного материала исследования. Способ изучения доказательств, определения их свойств зависит от цели правосудия. Принято считать, что эпистемологической функцией судебного процесса является осуществление правосудия [5, с. 50]. По мнению Л. Головки, в англосаксонском уголовном процессе перед судом никогда не ставилась задача ex officio установить объективную материальную истину, т. е. выяснить все фактические обстоятельства дела, юридически их квалифицировать и принять надлежащее решение в интересах абстрактного публичного правопорядка (безотносительно к тому, на чем настаивают стороны). В этом смысле, по мнению ученого, функцией англосаксонского суда является не беспристрастное самостоятельное исследование по уголовному делу, а беспристрастное разрешение спора между противоборствующими сторонами. Англосаксонский судья – это не «иссле-

дователь», а «арбитр» между сторонами обвинения и защиты [6, с. 179, 542].

Законодательный фундамент израильского уголовного процесса базируется на англо-американском праве (common law) [7], оставшемся как правовое наследие после мандатного правления Великобритании на территории Эрец-Исраэль, до получения Израилем независимости в 1948 г. [8, с. 34–35]. Некоторые правила и принципы уголовного процесса достались израильскому правосудию как правопреемнику, а иные были результатом самостоятельного развития института доказательств.

Как указывалось ранее, ст. 1 «Декрета о доказательствах» выделяет 2 свойства доказательств: допустимость и релевантность. Однако наукой уголовного процесса и правоприменительной практикой выработано 5 свойств доказательств:

а) релевантность – непосредственная относимость доказательств процессу установления истины;

б) допустимость – предусмотренная законом возможность любой из сторон открыто использовать доказательство, отсутствие прямого запрета на его использование (например, результаты проверки на детекторе лжи не являются допустимым доказательством), отсутствие нарушений закона при его получении;

в) весомость – степень влияния доказательства на исход дела или на доказывание отдельного факта. Весомость каждого из доказательств устанавливается судом в конце процесса. В отличие от допустимости, которая определяется сразу, при попытке одной из сторон добавить доказательство к делу, решение относительно весомости доказательства выносится в конце процесса, после оценки общей доказательной базы;

г) достоверность – истинность и первичность (не копия, а именно оригинал) доказательства;

д) достаточность – в некоторых, заранее установленных ситуациях, одного конкретного доказательства будет недостаточно для установления факта, и закон требует, чтобы в таких случаях доказательство было подкреплено дополнительно.

Приведенные свойства доказательств подлежат внутреннему разделению на 2 группы. Первая группа включает в себя релевантность и допустимость доказательств и представляет собой приемлемость доказательств. Во вторую группу входит весомость, достоверность и достаточность доказательств, которые определяют собой вес последних.

Основным правилом работы с доказательствами, а именно с их свойствами, является следующее: если доказательство неприемлемо, то есть нерелевантно или недопустимо, то нет смысла оценивать его вес, а именно: весомость, достоверность и достаточность.

Правила допустимости доказательств закреплены в тексте «Декрета о доказательствах», в частности, запрещено использовать показания супругов друг против друга (ст. 3), по-

казания детей против родителей и наоборот (ст. 4). При этом ст. 5 Декрета предусматривает возможность использования такого рода показаний в случае, если речь идёт о насилии, нанесении телесных повреждений или угрозе таковыми.

Помимо этого, недопустимыми являются следующие доказательства: свидетельские показания, основанные на слухах, предположениях (за исключением экспертных заключений, которые по определению являются показаниями, основанными на предположениях и личных оценках свидетеля-эксперта) (ст. 20 «Декрета о доказательствах»). Показания, основанные на слухах, предположениях являются недопустимыми доказательствами, кроме особых случаев: высказывание свидетеля в момент совершения преступления (ст. 9 «Декрета о доказательствах»), высказывание жертвы насильственного преступления (ст. 10 «Декрета о доказательствах») и высказывание свидетеля вне зала суда (ст. 10а «Декрета о доказательствах»).

Судебная практика породила ещё несколько правил допустимости: судья не имеет права давать показания о деле, в котором он принимал участие в качестве судьи [9]; обвинение не имеет права допрашивать соучастника преступления против второго обвиняемого до тех пор, пока против соучастника не завершится расследование. Данное правило называется «прецедент Кинзи» и его смысл в том, чтобы исключить возможность дачи ложных показаний соучастником с целью «выслушаться» перед обвинением и судом [10].

При определении допустимости доказательств необходимо отдельно изучить законность их получения. И в данном аспекте следует упомянуть о доктрине «плодов отравленного дерева».

Отметим, что, в отличие от недопустимых доказательств, доказательства, полученные незаконным путем, не обязательно становятся недопустимыми, и в ход пускается правило соотношений прав обвиняемого с возможным ущербом обществу. Показательным в данном вопросе является решение по делу Э. Фархи. В этом деле гр. Э. Фархи был задержан по подозрению в убийстве, и его попросили сдать ДНК на анализ, что он и сделал, но только после того, как государство письменно обязалось использовать данные образцы только в расследовании конкретного убийства. После того как выяснилось, что к убийству Э. Фархи отношения не имел, образец ДНК проверили по всей базе полиции и обнаружили причастность Э. Фархи к ряду сексуальных преступлений, которые на тот момент не были раскрыты. Его причастность к делу позже была доказана и дополнительными исследованиями и экспертизами, но без изначально недопустимого по данному делу образца это было бы невозможно. Верховный суд по данному делу постановил, что незаконность первого доказательства из цепочки не обязательно лишает легитимности все остальные доказательства [11].

При рассмотрении правила «плодов отравленного дерева» считаем необходимым обратить внимание на израильский аналог американского правила Миранды (Miranda rule), которое предусматривает обязанность лица, проводящего дознание, уведомить задержанного (подозреваемого) о его правах, в том числе праве требовать адвоката и сохранять молчание. В противном случае такие показания являются недопустимыми доказательствами.

В Израиле это правило было введено в действие лишь в 2006 г. в рамках дела Исесхарова. Ефрейтор Армии обороны Израиля Исесхаров обвинялся в употреблении наркотического вещества – марихуаны. Кроме признания вины, иных доказа-

тельств, изобличающих его, в деле не было. Поскольку Исесхаров не был предупреждён о своих правах, то по истечении 8 лет судебных прений Верховный суд Израиля вынес решение об исключении признания из перечня доказательств по делу и закрытии последнего. Верховный суд установил свое израильское правило, некий аналог правила Миранды: «Нарушение прав подозреваемого может привести к исключению полученных таким способом доказательств. Но при решении вопроса об исключении доказательств суд должен взвесить, с одной стороны, объём нарушенных прав подозреваемого, а с другой, общественный интерес, который пострадал от преступления» [12].

Подытожив сказанное, можно прийти к выводу, что чем больше нарушение прав подозреваемого и чем менее тяжкое преступление совершено, тем более суд будет склонен признать доказательства недопустимыми.

Основная идея использования данного правила не может не вызывать спор. Ведь правило должно быть принципиально обратным: чем серьёзнее обвинение, тем с большей строгостью и педантичностью должны рассматриваться нарушения прав обвиняемого.

Как указывалось ранее, одним из свойств доказательств является достаточность, которая определяет, может ли доказательство быть использовано само по себе или для его использования необходимы дополнительные доказательства. Например, «Декрет о доказательствах» непосредственно позволяет суду признать человека виновным на основании показаний лишь одного свидетеля, но при этом указывает на то, что когда речь идёт о показаниях соучастника преступления, то необходимо «что-либо подкрепляющее», а если обвинение пообещало соучастнику некую «плату» за его показания, то к его показаниям уже необходимо «подспорье» (ст. 54а). Этот подход так же достался израильскому уголовному процессу «в наследство» от английского мандата. Л. Головкич отмечает: «В английском доказательственном праве не являются редкостью и некоторые специфические правила, ограничивающие свободу судей при оценке доказательств, что в определенной мере дает повод говорить о его сходстве с доказыванием, основывающемся на формализации доказательств. Эта особенность видна, в частности, по правилам о «подкреплении доказательств» (corroboration), созданным английскими судьями в XVIII в. для предотвращения судебных ошибок по некоторым категориям уголовных дел и впоследствии воспринятым статутным правом. Их суть заключается в том, что в отдельных случаях вынесение обвинительного приговора возможно только тогда, когда обвинительные доказательства отвечают формальным требованиям либо когда одни обвинительные доказательства формально подкрепляются другими. Даже если у судьи отсутствует разумное сомнение, он не вправе вынести соответствующий приговор без такого «подкрепления»» [14, с. 101].

Собственно, «что-либо подкрепляющее», «подспорье» и «что-либо дополняющее» являются тремя способами подкрепления доказательств, разными по своей сути. Они необходимы для того, чтобы дополнить основное доказательство, придав ему необходимую для использования «достаточность».

Самым «сильным» из «подкреплений» является «подспорье». Чтобы доказательство считалось «подспорьем», оно должно отвечать трём требованиям: а) речь идёт о доказательстве из самостоятельного источника, а не из доказательства, требующего «подкрепления»; б) «доказательство» дает основа-

ние полагать, что обвиняемый виновен по предъявленному обвинению; в) «доказательство» касается точки спора между двумя противоположными сторонами: защиты и обвинения [13].

Ситуации, в которых «подспорье» является обязательным, определены законодателем. Например, «подспорье» необходимо для подкрепления показаний государственных свидетелей, которые, являясь соучастниками преступления, дают показания против своих подельников в обмен на определенные процессуальные уступки (ст. 54а «Декрета о доказательствах»). Так же «подспорье» требуется при использовании детских показаний¹, которые даны специальному следователю, когда преступление совершено относительно данного ребёнка (ст. 11 Закона «Об изменении правил доказывания») [18].

«Подкреплением» в виде «чего-либо подкрепляющего» является доказательство, подтверждающее истинность какого-либо из основных доказательств, и таковым можно считать отказ обвиняемого от дачи показаний, отказ от конкретного ответа на обвинение, отказ от проведения обыска, отказ от сотрудничества со следствием. Данный вид подкрепления необходим при признании вины на основании показаний соучастника преступления (ст. 54а «Декрета о доказательствах»), при установлении вины на основании внесудебных письменных показаний свидетеля, который изменил их в суде (ст. 10а «Декрета о доказательствах»), при установлении вины на основании показаний свидетеля младше 12-ти лет, а так же при установлении вины, основанном на показаниях жертвы сексуальных преступлений, совершенных против малолетнего, если жалоба поступила после того, как жертве исполнилось 28 лет (ст. 55б «Декрета о доказательствах»).

Подкрепление в виде «чего-то дополнительного» необходимо для некоторых показаний. Оно используется при установлении вины на основании высказываний обвиняемого вне зала суда, если его показания в суде отличаются от данных ранее вне суда (ст. 10а «Декрета о доказательствах»). Таким подкреплением может считаться признание обвинения в части существенных фактических деталей [15] или способность обвиняемого восстановить детали преступления на следственном эксперименте [16].

В качестве примера использования подкреплений для того, чтобы доказательство имело свойство достаточности, хотелось бы привести судебное решение Верховного суда Израиля в деле Беньямина Шмуэли, против которого в 2002 г. его дочь подала жалобу в полицию об изнасилованиях. Она утверждала, что отец подвергал ее насилию в 1986–1987 гг., когда девочке было 11 лет. Особенность ситуации заключалась в том, что, по заявлению дочери, она забыла о насилии, и воспоминания вернулись к ней 13 лет спустя, в 1999 г. во сне. Проснувшись, она записала свои сны, и обратилась за психологической помощью. Три года спустя, в 2002 г., дочь подала жалобу в полицию. Отец все подозрения и обвинения отвергал. Никаких иных прямых доказательств суду представлено не было. Никто из родственников не подтвердил факты насилия. Каждая из сторон представила заключения экспертов: обвинение – о том, что такие отсечения памяти и восстановления возможны, а защита – о том, что возможность таких изменений памяти не имеет научного подтверждения. Окружной суд признал отца виновным, а Верховный суд это решение подтвердил и апелляцию отца от-

клонил, как и просьбу о дополнительном рассмотрении дела расширенной судейской коллегией.

С точки зрения достаточности доказательств, как было указано выше, суду, кроме показаний жертвы сексуальных преступлений, необходимо было «что-либо подкрепляющее». По мнению судей Верховного суда, таким подкреплением явились записи девочки от 1997 г., что ей кажется, что что-то происходило между ней и отцом в детстве. А так же ответ отца на вопрос родственницы об обвинении: «Я не уверен на 100%», при этом отец утверждал, что его спросили о побоях и оскорблениях относительно дочери, а вовсе не о сексуальном насилии. Так же подкреплением были признаны ложь отца во время допроса, в попытке защититься от обвинений, использование отцом презерватива в тот период времени и запрет отца на разговоры между дочерьми после вечернего отбоя [17].

Вывод. В статье рассмотрены свойства доказательств, а именно: релевантность, допустимость, весомость, достоверность и достаточность. Особое внимание уделено таким свойствам, как допустимость и достаточность, определены правила допустимости доказательств, а так же способы подкрепления доказательств для того, чтобы они считались достаточными. Некоторые свойства доказательств установлены законом, определены по своей сути и правила их применения не вызывают сомнений. Иные свойства определены не достаточно однозначно, и их оценка находится в зоне «сильного» судейского убеждения, лишая судебный уголовный процесс изрядной доли предсказуемости, что, в свою очередь, вызывает дискуссию о роли судьи в процессе.

Литература:

1. Синегор: периодическое издание. 2015. № 218. С. 16–17.
2. Декрет о доказательствах 1971 г. URL: https://www.nevo.co.il/Law_Word/Law01/055_204.doc (дата обращения: 25.01.2018).
3. Уголовно-процессуальный кодекс Израиля 1982 г. (новая редакция) URL: https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/055_096.htm (дата обращения: 25.01.2018).
4. 4Уголовный кодекс Израиля 1977 г. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/073_002.htm (дата обращения: 25.01.2018).
5. 5Малыренко В. Правосудия. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. С. 50–51.
6. Головки Л. Альтернативы Уголовному преследованию в современном праве. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2002. 542 с.
7. Газаль Орен. Альтернативные пути уголовного судопроизводства в Израиле. URL: http://web.law.haifa.ac.il/he/Faculty/GazalAyal/Pages/6_proc_alt.pdf (дата обращения: 25.01.2018).
8. Воробьев В. Государство Израиль: правовые основы возникновения и статус личности. Москва: Издат. дом «Национальное обозрение», 2001. 168 с.
9. Дело № 364/73 «Зайдман против государства Израиль». Пади: сборник. № 28 (2). 627 с.
10. Дело 194/75 «Кинзи против государства Израиль». Пади: сборник. № 30 (2). 477 с.
11. Дело № 4988/08 «Эйтан Фархи против государства Израиль». Так-Аль: сборник. 2011. № 3. 2264 с.
12. Апелляция № 5121/98 «Рядовой Исесхаров против Ген. Воен. Прокурора». Так-Аль: сборник. 2006. № 2. 1093 с.
13. Дело № 387/83 «Государство Израиль против Егудан». Пади: сборник. № 39 (4). 197 с.
14. Головки Л., Гуценко К., Филимонов Б. Уголовный процесс западных государств: учебное пособие для юридических вузов. 2-е изд., доп. и испр. М.: Зерцало-М, 2002. 528 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/259518>.

¹Закон в данном случае называет ребёнком того, кто младше 14-ти лет.

15. Дело № 556/80 «Али против государства Израиль». Пади: сборник. № 37 (3). 169 с.
16. Дело № 750/80 «Шмальц против государства Израиль». Пади: сборник. № 36 (1). 617 с.
17. Апелляция 3958/08 «Некто против государства Израиль». Так-Аль: сборник. 2009. № 1. 4311 с.
18. Об изменении правил доказывания (Защита детей): закон. 1995. URL: <http://www.takdin.co.il/Search/Document/Index/786>.

Глідер І. В. Властивості доказів у кримінальному процесі Ізраїлю

Анотація. Метою статті є характеристика властивостей доказів у кримінальному процесі Ізраїлю і дослідження проблематики, пов'язаної з ізраїльським підходом до аналізу доказів. Для досягнення цієї мети проаналізовані

такі властивості доказів: релевантність, допустимість, вагомість, достовірність і достатність.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, докази, властивості доказів, суд, релевантність, допустимість, вагомість, достовірність, достатність.

Glider I. Evidence in the Israeli criminal process

Annotation. The purpose of this article is to characterize the properties of evidence in the Israeli criminal process and to study the problems associated with the Israeli approach to analyzing evidence. To achieve this goal, such properties of evidence are analyzed: relevance, admissibility, weight, reliability and sufficiency.

Key words: criminal procedural legislation, evidence, evidence properties, court, relevance, admissibility, weight, reliability, sufficiency.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Мануйлова К. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ ТА ЦІЛІ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Анотація. У статті аналізуються окремі проблемні аспекти міграційних процесів у міжнародному праві. Посилення ролі міграційних процесів у суспільно-політичному та економічному житті, проведення активної міграційної політики є інструментом забезпечення інтересів держави. Досвід зарубіжних країн також свідчить, що введення обмежувальних заходів щодо легальної міграції призводить до збільшення нелегальної міграції. Будь-яка міграційна політика залежить не лише від міжнародних зобов'язань, а й від можливості визначати позицію міжнародної солідарності.

Ключові слова: глобалізація, міграція, міграційні процеси, міграційна політика, нелегальна міграція.

Постановка проблеми. Людство з давніх часів брало участь у процесах міграції, тим самим не маючи жодного уявлення, що таке міграція, люди перемішувалися, переселялися з однієї території на іншу, з однієї країни в іншу, під впливом різних причин та обставин. І якщо на початкових етапах розвитку суспільства зміна місця проживання мала здебільшого природний характер, то на даний час – це вже питання вибору. Небачені раніше потоки мігрантів із країн зі слабкорозвинутою або кризовою економікою в пошуках кращого життя спрямовуються в благополучні держави «золотого мільярда». В умовах глобалізації міграційні потоки досягли такої інтенсивності, що пов'язані з ними зміни можна характеризувати як справжню проблему.

Мета статті – проаналізувати окремі проблемні аспекти регулювання міграційними процесами в міжнародному праві на прикладі досвіду країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки.

Питанням регулювання міграційних процесів, необхідності стандартизації процедур, перегляду міграційної політики присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: Е. Аметистов, К. Бечелор, І. Бліщенко, Е. Борчард, Ю. Боярс, М. Буроменський, Й. Відгерн, В. Гессен, Г.С. Гудвін-Гілл, В. Давід, В. Денисов, А. Довгерт, В. Захаров, В. Карташкін, М. Кесслер, І. Кисельов, В. Кисіль, О. Кузьменко, Д. Кунц, І. Лукашук, П. Мартін, А. Овсяк, Л. Оппенгейм, О. Піскун, П. Рабінович, Л. Рибаківський, Ю. Римаренко, В. Семенов, Ю. Тодика, Ч. Хайд, С. Черниченко, С. Чехович, В. Шумілов, та ін. Проте існує низка питань, які залишаються невирішеними.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні 20 років історичні обставини змінилися настільки, що повністю переорієнтували сам вектор міграційних потоків, їхню динаміку, пов'язані з ними проблеми: протидію нелегальній міграції, сприяння та залучення іммігрантів на роботу, оптимізацію внутрішніх міграційних процесів тощо, а отже, повинні бути переглянуті принципи і програми їх регулювання.

Міграційні проблеми – лише одна із граней системної кризи, яку переживає суспільство: політичної, світоглядної, економічної, соціальної, ціннісної, культурної. А оскільки це так, то саме міграційні проблеми суспільство жадає не помічати, воно до них черстве і глухе, ці процеси знаходяться на периферії громадської уваги. Більшість людей зовсім нічого не знають про дуже складні проблеми, з якими стикаються різні категорії мігрантів. Ці проблеми дуже різноманітні, але об'єднує їх одна спільна риса – за ними дуже часто стоїть порушення прав людини.

Сьогодні приблизно третина потоку міжнародної міграції у світі не контролюється. Причиною цього є наростання суперечностей між залученням постійно зростаючої кількості людей у міграційні переміщення, природним збільшенням мобільності населення, глобалізацією світу та жорсткістю імміграційних режимів у найпривабливіших для мігрантів країнах.

На цей час пріоритетами міграційної політики цих країн є: сприяння економічному та демографічному зростанню, соціальному та культурному розвитку; виконання міжнародних зобов'язань з питань біженців, надання їм притулку; відсутність дискримінації, інтеграція мігрантів у суспільство; міжнародна співпраця; стимулювання залучення висококваліфікованих фахівців; сприяння возз'єднанню сімей [1, с. 435–442].

Нелегальна міграція з'явилася і набула великих масштабів там, де створювались обмеження та заборони на шляху легальних форм міграції. Найяскравішим прикладом можуть стати Сполучені Штати Америки, де в 20-ті роки ХХ ст. перші закони з обмеження міграції зумовили появу нелегальної міграції. Згідно зі статистичними даними, за період з 1925 по 1995 рр., у США було затримано понад 30 млн мігрантів, які порушили міграційне законодавство. Сьогодні, незважаючи на досить жорсткий прикордонний контроль, суворі заходи щодо роботодавців, які наймають нелегальних робітників, проведення кампаній з легалізації незаконних мігрантів, їх кількість не зменшується [2, с. 130–137].

Досвід західноєвропейських країн також свідчить, що введення обмежувальних заходів щодо легальної міграції призводить до збільшення нелегальної міграції. До середини 80-х років держави Європейського Союзу досить спрощено регламентували питання імміграції. Однак на початку 90-х років у зв'язку з відомими соціально-економічними процесами в країнах колишнього соціалістичного табору потоки іммігрантів у розвинені західноєвропейські країни набули масового характеру, що викликало серйозну стурбованість громадськості та політичного керівництва країн Європейського Союзу. Стало зрозуміло, що потік мігрантів зупинити неможливо: використовуючи різні способи, мігранти потрапляли до розвинутих країн Європейського Союзу, де розраховували знайти роботу

в неформальному секторі економіки. Навіть держави, які нещодавно самі постачали робочу силу на європейський континент, наприкінці XX ст. стали центрами перебування нелегальних мігрантів [3, с. 224]. У зв'язку із цим у країнах ЄС з усією гостротою постало питання щодо можливих наслідків цього процесу для європейського ринку робочої сили. Усвідомлюючи можливість появи серйозних диспропорцій у використанні трудових ресурсів у зв'язку з об'єднанням національних економік, уряди країн ЄС обговорили питання про припинення або значне обмеження використання праці іммігрантів. На введенні найсуворіших обмежень наполягала, в першу чергу, влада Німеччини, Франції та Великої Британії, де на той час проживали до 90% переселенців.

До причин, що обумовили необхідність істотних змін в імміграційній політиці країн ЄС, варто прирахувати й те, що досить недвозначно було виражено свою позицію экс-канцлером ФРН Г. Колем: «Проблема імміграції виросла до такого масштабу, що може зробити серйозний стримуючий вплив на весь процес західноєвропейської інтеграції» [4, с. 27]. Зміст цієї заяви стає зрозумілим, якщо взяти до уваги, що процес вільного переміщення капіталів і технологій, як це і передбачалося провідними західними економістами, викликав інший процес – модернізації виробництва у більшості країн ЄС.

Внаслідок цього на європейському ринку праці став поступово наростати надлишок робочої сили. Це призвело до росту соціальної напруженості в суспільстві, антиіммігрантських настроїв і, як наслідок, – екстремістських проявів і расових переслідувань. Таким чином, не відмовляючись від положень Женевської конвенції ООН про статус біженців 1951 р., а також положень Заключного акту Хельсінкських угод про свободу переміщення людей [5], країни ЄС почали здійснювати політику, спрямовану на посилення режиму в'їзду мігрантів у регіон. Інструментами цієї політики стали: гармонізація національних імміграційних законодавств, уніфікація процедур і документації, що регулює доступ іноземців на територію зони Шенгенської угоди, впровадження єдиних підходів та певного типу стандартів щодо ключових понять і норм міграційного права. Ці стандарти передбачаються основними нормативними актами, які визначають міграційну політику ЄС: Шенгенські угоди 1985 р. [6] та 1990 року [7], Дублінська конвенція 1990 року [8], Амстердамський договір 1997 року [9, с. 121]. Загалом, імміграційна політика країн ЄС, незважаючи на деякі національні особливості, характеризується на даний час такими принципами: проведення політики з обмеження в'їзду в країну низькокваліфікованої робочої сили, боротьба з нелегальною імміграцією, проведення політики рееміграції.

Однак проблема полягає в тому, що наявна міжнародно-правова база не відповідає сформованому у цьому регіоні реаліям, внаслідок чого багато держав-членів ЄС почали застосовувати односторонні заходи щодо посилення національних законів про імміграцію та надання захисту, що подекуди призвело до дуже істотних невідповідностей із раніше прийнятими міжнародними актами та складнощів у регулюванні в'їзду-виїзду.

Без напрацювання єдиного підходу в питанні видачі віз будь-які суворі заходи імміграційного контролю однієї з країн можуть бути обійдені шляхом в'їзду на територію ЄС через країну з більш сприятливим режимом. На думку Експертної ради країн ЄС, найбільш ефективним і універсальним методом регулювання потоку біженців та іммігрантів являється впрова-

дження «політики контрольованої імміграції», яка була схвалена всіма країнами-членами Шенгенської групи як база для спільних дій [10, с. 58–65].

Під політикою «контрольованої імміграції» розуміється: гармонізація і розроблення єдиного поняття політичного притулку, а також норм і правил його надання; узгодження законодавств країн ЄС щодо визначення квот на робочі місця для працівників-мігрантів; уніфікація візової політики, як щодо вільного пересування в межах ЄС країн-учасниць, так і в'їзду на територію держав Співтовариства та пересування в її межах громадян третіх країн. Протоколи Шенгенської Угоди передбачають ряд заходів для координації дій у цій галузі [11, с. 291].

Однак, на думку експертів Комітету з імміграційної політики ЄС, контроль на зовнішніх кордонах Співтовариства не забезпечує необхідний рівень безпеки. У зв'язку із цим країни ЄС змушені повернутися до подальшого вивчення цієї проблеми. Так, не виключена можливість розробки нових варіантів концепції імміграційної політики ЄС й інших підходів до її реалізації в рамках «Єдиної Європи», причому вони будуть спрямовані, насамперед, на подальше обмеження міграційних потоків у країни ЄС.

З метою контролю за нелегальною міграцією сучасне законодавство США передбачає комплекс заходів, спрямованих на масову легалізацію осіб, які нелегально працюють на території США, за умов амністії та посилення відповідальності осіб, що використовують незаконну працю іноземців. Водночас недостатня ефективність застосування заходів впливу на осіб, які порушують законодавство під час використання праці мігрантів, та дешевизна іноземної робочої сили не призвели до остаточного вирішення проблеми нелегальних мігрантів.

Посилення ролі міграційних процесів у суспільно-політичному та економічному житті, проведення активної міграційної політики є інструментами забезпечення інтересів держави. Будь-яка міграційна політика залежить не лише від міжнародних зобов'язань, а й від можливості визначати позицію міжнародної солідарності. Держава може використати міграційну політику: як інструмент тиску; як ретрибуції за панування над іншими країнами; як додатковий козир у переговорах з іншою країною [12, с. 57–62].

Розробка концепції державної міграційної політики в будь-якій країні є важливою умовою зміцнення економіки, посилення національної безпеки держави. Її основним завданням є: забезпечення єдиного методологічного підходу до формування бачення міграційного процесу, визначення ролі та місця міграцій населення в соціально-економічному і політичному житті держави, розробка механізму регулювання територіального перерозподілу населення; чітке дотримання обраних пріоритетів; наявність надійного правового, організаційного, матеріального та інформаційного забезпечення заходів державного регулювання міграцій. Міграційна політика відображає зміни, що відбулися у світі: на зміну конфліктам приходить співпраця, і ринкова економіка перемагає в усіх країнах; ідея єдиного регіонального простору певною мірою витісняє традиційну концепцію внутрішньої безпеки окремих держав. Водночас очевидним є зростаюче визнання та усвідомлення проблеми прав людини, з одного боку, необхідності охорони навколишнього середовища – з іншого.

Всі ці елементи тією чи іншою мірою прямо чи опосередковано впливають на концепцію та самовизначення міграційної

політики, яка не може розроблятися лише зсередини, а повинна розглядатися у взаємозв'язку зі світовими процесами. Міграційна політика спрямована на те, щоб змінити чисельність, склад, напрямки руху, місцезнаходження та інтеграцію мігрантів, які є елементом політики народонаселення, тісно пов'язані з демографічними проблемами та неминуче включаються в історичний процес [13, с. 27]. Міграційна політика, з одного боку, вдосконалює планування руху населення, а з іншого – виконує функції контролю та управління, діє як змінна величина, яку слід контролювати, коли відбуваються спонтанні міграційні зрушення.

Разом із тим існує набір ключових функцій розв'язання міграційних питань: видача віз та розповсюдження інформації про закони й правила за кордоном; прикордонний контроль; правовий статус та права всередині країни; біженці та надання політичного притулку; соціальні послуги; контроль за виконанням внутрішнього законодавства та вислання з країни; перегляд адміністративних та судових рішень [14, с. 291].

Основними напрямками внутрішньої міграційної політики повинно бути забезпечення свободи пересування населення, в галузі праці – оптимізація міжрегіонального перерозподілу громадян, виходячи з політики, яка склалася у сфері зайнятості, і стану регіональних ринків праці [15, с. 6].

Зовнішня міграційна політика має сприяти безпеці кожної країни, нарощуванню її економічного потенціалу та зростанню добробуту населення. Її основними позиціями у сфері праці є: захист національного ринку праці, залучення до країни іноземних фахівців і працівників певного професійно-кваліфікаційного спрямування, соціальний захист мігрантів [16, с. 118].

Мету імміграційної політики може бути розглянуто в трьох аспектах: забезпечення захисту національної економіки від небажаного притоку трудових мігрантів як по масштабах, так і по якісному складу; рішення найбільш гострих проблем у сфері зайнятості населення в країні, що приймає, за рахунок гнучкого регулювання чисельності іноземної робочої сили («експорт» безробіття); раціональне використання прибуваючих у країну трудових мігрантів в економічних і політичних інтересах країни-імпортера [17, с. 29].

Незважаючи на те, що уряд кожної країни суверенний у своєму праві визначати напрями й цілі міграційної політики під час розробки комплексу заходів, які регулюють процеси зовнішньої трудової міграції, доцільно дотримуватися визначених правових стандартів, закріплених у документах міжнародних організацій. Ратифікуючи міжнародні конвенції, країни, які регламентують процес трудової міграції, визнають пріоритет норм міжнародного права над національним законодавством, яке має важливе значення як для самої країни з погляду її інтеграції у світове співтовариство, так і для мігрантів, права яких за кордоном істотно розширюються.

У самому загальному вигляді зміст міграційної політики визначається економічними, політичними і соціальними задачами, які стоять перед країнами. Водночас визначення мети, концепцій і засобів міграційної політики носить територіально-диференційований характер, що впливає, в першу чергу, з положення країн відносно спрямованості потоку трудових мігрантів. При цьому міграційна політика країн імпортерів і країн-експортерів робочої сили має значні розходження [18, с. 217].

Висновки. Спираючись на вищенаведене, можемо стверджувати, що незважаючи на значення міжнародної міграції, можна зробити висновок, що міжнародна міграція сьогодні є одним із

найбільших викликів безпеці на всіх рівнях. Біженці та мігранти, загалом, часто сприймаються як об'єкт діяльності міжнародних гуманітарних організацій, а не як проблема політики та безпеки. Однак масові міграції спричиняють міжособистісні конфлікти корінного і прийшлого населення, внутрішню нестабільність держави прибуття, іноді – напруження в її стосунках з державою походження та створюють загрозу міжнародній безпеці.

Література:

1. Ворона Д.М. Порівняльно-правовий аналіз міграційного законодавства розвинених держав світу. Збірник наукових праць Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2012. Випуск 55. С. 435–442.
2. Зв'язна Т.М. Протидія нелегальній міграції: міжнародний досвід. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. 2012. Вип. 45. С. 130–137.
3. Пуригіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція. Київ: Академія, 2007. 352 с.
4. Rubio-Martin R. Immigration as a Democratic Challenge Citizenship and Inclusion in Germany and the United States. Cambridge, 2000.
5. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
6. Договір між Королівством Нідерландів, Королівством Бельгії, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою та Великим Герцогством Люксембург щодо поетапної відміни контролю на спільних кордонах. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/987_004.
7. Договір стосовно реалізації Шенгенської угоди між Урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс, Федеративною Республікою Німеччина та Французькою Республікою від 14 червня 1990 року про поступове спрощення прикордонного контролю на спільних кордонах з 19 червня 1990 року, включаючи переслідування злочинців відповідно до п. 9 ст. 41 Угоди. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987_005.
8. Конвенція, що визначає державу, відповідальну за розгляд заяв про надання притулку, підданим в одній з держав-членів ЄС. URL: <http://old.memo.ru/hr/refugees/sem7rus/Chapter19.htm>.
9. Мінгазутдінов І.О. Амстердамський договір 1997 р. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т.; редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
10. Січко С.М. Особливості міграційної політики в країнах ЄС. Науково-виробничий журнал Бізнес-навігатор. 2013. Вип. 2 (31). С. 58–65.
11. Протокол до заключного акту Угоди стосовно реалізації Шенгенської угоди від 14 червня 1985 року між Урядами держав Бенілюкс, Федеративною Республікою Німеччина та Французькою Республікою стосовно поетапного скасування контролю на загальних кордонах. URL: laws/show/987_008/card2#Card.
12. Бузицький Ю. Міграційна політика як складова суверенітету та національної безпеки. Голос України. 1995. 1 серпня. С. 57–62.
13. Петрова Т.П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки. Київ. 1991. 361 с.
14. Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право: підручник. Університетський курс. Київ: КНТ, 2007. 640 с.
15. Жукова М.М. Миграционная политика Европейского Союза: дисс.... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2005. 218 с.
16. Зовнішні трудові міграції населення / За ред. Е.М. Лібанової. Київ: РВПС України НАН України, 2002. 285 с.
17. Петрова Т.П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки. Київ, 1991. 361 с.
18. Чехович С.Б. Міграційне право України: підручник. Київ: Школа, 2003. 231 с.
19. Andreas P. Redrawing the Line. Borders and Security in the Twenty-first Century. International Security. 2003. Vol. 28. Issue 2. P. 78–111.

Мануилова Е. В. Содержание и цели миграционной политики: опыт иностранных государств

Аннотация. В статье анализируются отдельные проблемные аспекты миграционных процессов в международном праве. Усиление роли миграционных процессов в общественно-политической и экономической жизни, проведение активной миграционной политики являются инструментом обеспечения интересов государства. Опыт зарубежных стран свидетельствует, что введение ограничительных мер в отношении легальной миграции приводит к увеличению нелегальной миграции. Любая миграционная политика зависит не только от международных обязательств, но и от возможности определять позицию международной солидарности.

Ключевые слова: глобализация, миграция, миграционные процессы, миграционная политика, нелегальная миграция.

Manuilova K. Contents and objectives of migration policy: experience of foreign states

Summary. The article analyzes some of the problem aspects of migration processes in international law. Strengthening the role of migration processes in socio-political and economic life, conducting an active migration policy is an instrument of ensuring the interests of the state. The experience of foreign countries shows that the introduction of restrictive measures against legal migration leads to an increase of illegal migration. Each migration policy depends not only on international obligations, but also on the ability to determine the position of international solidarity.

Key words: globalization, migration, migration processes, migration policy, illegal migration.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Сливка С. С., Чорнобай О. Л.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ.....4

Макарова Л. Р.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ АКТ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ» ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ.....7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Матейчук Р. І.

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОМІТЕТІВ.....12

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Березовська С. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СУТНІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ПОДАТКОМ
НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ.....18

Перов А. П.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
У СВІТЛІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ.....23

Припутень Д. С.

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ,
ПОВ'ЯЗАНОГО З АДМІНІСТРАТИВНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ, У СЛУЖБОВОМУ ПРАВІ.....27

Дембіцька С. Л.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МЕТОДІВ
ПЕРЕКОНАННЯ ТА ПРИМУСУ.....31

Решота В. В.

АКТИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....35

Запотоцька О. В.

НАГЛЯД ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВОЇ ПРОДУКЦІЇ....39

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Юркевич Ю. М.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....44

Кройтор В. А.

ПРАВОВІ АКСІОМИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....47

Токарева В. О.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ КНР: НА ШЛЯХУ ІННОВАЦІЙ.....53

Луців М. С.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ІНВЕСТИТОРІВ
У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА ЖИТЛА.....57

Мамушкіна А. І.

СПОСОБИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТОМ.....60

Ясиновська О. С. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТА ПІДПРИЄМСТВ-УЧАСНИКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	64
Тарасенко В. С. ПРАВОВІ СТИМУЛИ ПІДВИЩЕННЯ НАРОДЖУВАНOSTІ В УКРАЇНІ.....	67
Мельник В. П. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПУБЛІЧНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	71

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Шматько Г. І. НЕЗАКОННА ЗАБУДОВА ПЛЯЖІВ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ВІЛЬНИЙ ДОСТУП ДО НИХ.....	78
Чирик А. О. ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД СПІЛЬНОЇ ЧАСТКОВОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ.....	81
Щестюк О. М. ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕДУРИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	84

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Us O. V. CRIMINAL AND LEGAL ESTIMATION OF BEHAVIOUR OF PERSON.....	90
Бабанін С. В. ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТІ.....	94
Бідна О. І. ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ».....	98
Іщенко М. В. СТВОРЕННЯ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ ЧИ ДОВКІЛЛЯ ЯК НАСЛІДОК ЗАБРУДНЕННЯ АБО ПСУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ	102
Сень І. З. ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ НОРМИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	106

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Федчишина В. В. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ І СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У 20–40-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	112
Куцїй М. С. ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІ ОБРИСИ ПАРАДИГМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ ШЛЯХУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПЕЦСЛУЖБИ.....	116
Глидер І. В. СВОЙСТВА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ИЗРАИЛЯ.....	121

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Мануїлова К. В. ЗМІСТ ТА ЦІЛІ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ.....	126
---	-----

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 32, 2018

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Калабухова С.Ю.

Підписано до друку 10.07.2018 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 16,91, ум.-друк. арк. 15,11.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0718/85.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua